

Centurieforsamlingen i den klassiske republikken

JONATAN SMITH-ISAKSEN

Masteravhandling i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Vår 2013

En stor takk rettes til

Min veileder Knut Ødegård. Takk for samtaler, gode tips og ikke minst tålmodighet!

Hele min familie for å ha støttet meg, dyttet meg og hjulpet meg gjennom hele prosessen. Spesiell takk til deg kjære mamma. Uten deg hadde aldri dette gått.

Til hele Team Høiodds for å ha latt meg tenke på andre ting underveis.

Alle medstudenter og ansatte ved Institutt for arkeologi, konservering og historie som har kommet med tilbakemeldinger, innspill og velment kritikk.

Oslo, mai 2013

Jonatan Smith-Isaksen

Innholdsfortegnelse

Kapittel en – Innledning.....	1
1. Presentasjon.....	1
2. Utgangspunkt og gjeldende teori.....	1
3. Problemstilling.....	4
4. Avgrensning.....	5
5. Kilder.....	5
6. Disposisjon.....	8
Kapittel to - Centurieforsamlingen.....	9
1. Centurieforsamlingens funksjon.....	9
2. Reform av centurieforsamlingen.....	12
3. Gjennomføringen av møter i centurieforsamlingen.....	16
Kapittel tre – Eiendomsklassenes størrelse og sammensetning.....	21
1. Den romerske <i>census</i>	21
2. Antallet <i>assidui</i>	25
3. Eiendomskravene til eiendomsklassene.....	31
Kapittel fire – Elitens dominans.....	45
1. Teoretisk bakgrunn.....	45
2. Gelzer og patron/klient.....	46
3. Moderne motreaksjon.....	50
4. Enkelte <i>gentes</i> dominans av konsulvalg.....	53
5. Den første eiendomsklassens størrelse.....	54
Kapittel fem – Praktiske forutsetninger for folkemøter.....	61
1. <i>Contio</i>	61
2. Gjennomføringen av <i>contio</i>	64
3. Praktiske forutsetninger for deltakelse i centurieforsamlingens møter.....	66
Kapittel seks – Hvem deltok, og hvordan ble de påvirket?.....	71
1. Deltagerne på <i>contio</i>	72
2. Elitens hegemoni over <i>contiones</i>	73
3. <i>Petitio</i> og <i>ambitus</i>	76
Kapittel syv – Konklusjon og oppsummerende kommentarer.....	83
Vedlegg.....	87
Litteraturliste.....	91

Kapittel en – Innledning

1. Presentasjon

Emnet denne oppgaven skal fokusere på er knyttet opp mot centurieforsamlingen, en av to folkeforsamlinger som fantes i den romerske republikken i antikken. Fokuset vil ligge på forsamlingens virke i det som kalles den klassiske republikken, det vil si perioden fra omtrent 300 fvt. til cirka 130 fvt. Spesielt fokus vil være på tidsrommet mellom avslutningen av den andre puniske krig i 202 fvt. og fram til uroen som kulminerte i Tiberius Gracchus' tribonat i 133 fvt. Oppgaven skal granske nærmere påstanden som lenge har blitt akseptert som gitt, det at centurieforsamlingen var et oligarkisk verktøy for kontroll over valgene av konsul og censor, med liten eller ingen grad av demokratisk deltakelse for folket. Sammensetningen av de ulike eiendomsklassene blir diskutert, for om mulig å identifisere nye, bredere sammensatte klasser av befolkningmassen i Romerriket enn det som tidligere er lagt til grunn. Det har vært en vridning i senere tid i retning av en mer demokratisk fortolkning av romersk republikk, og med utgangspunkt i noen av disse nye tolkningene vil det forsøkes å finne spor i det begrensede kildemateriale som er tilgjengelig. Det vil samtidig forsøkes å presentere noe av den nye teorien på en slik måte at den kan belyse om også centurieforsamlingen hadde større grad av folkelig deltakelse enn historikere har trodd.

2. Utgangspunkt og gjeldende teori

Som nevnt innledningsvis har centurieforsamlingen tradisjonelt blitt beskrevet som en oligarkisk forsamling, der kun de mest velhavende i samfunnet hadde noen reell innflytelse. Noe av bakgrunnen for denne fortolkningen finner en i tankegangen om patron-klient relasjonen som sterkt dominerte studiet av romersk politisk historie. Matthias Gelzer mente i sin meget innflytelsesrike bok *Die Nobilität der römischen Republik* (1912), at de sterke båndene som bandt massene sammen med en liten politisk elite var så sterkt at de hadde en

avgjørende effekt på det politiske landskapet i den romerske republikken.¹ Gelzers teorier har hatt en avgjørende innflytelse over den diskursen som har funnet sted om romersk politisk utvikling under republikken – selv om hans bok først ble utgitt på engelsk over femti år etter den opprinnelige utgivelsen. I følge Gelzer vekslet en liten, men stabil gruppe romerske adelsfamilier med stor grad av innflytelse, på å inneha de viktigste maktposisjonene i samfunnet, og kontrollerte på denne måten det politiske landskapet.² Det sentrale for denne teorien er at stemmegivning i folkeforsamlingene kunne isoleres fullstendig fra velgernes egne meninger, interesser og forestillinger.³ Denne tankegangen har vært under angrep fra en bredt sammensatt gruppe av historikere de siste 40 år.⁴

P.A. Brunt i sin *The Fall of the Roman Republic and Related Essays* (1988) foretok en grundig gjennomgang av kildematerialet til blant Gelzer, og pekte på at forholdene under republikken slett ikke var så harmoniske som Gelzer hadde ment. Brunt viste hvordan politiske allianser mellom eliten var flyktige, og hvordan patron-klient forholdet var begrenset i innflytelse, mye takket være de motstridende interessene som fantes blant de politiske makthaverne.⁵ Denne samlingen av tekster var en kulminering av et arbeide Brunt hadde påbegynt så tidlig som på starten av 1970-tallet.⁶ Nevnes må også Brunts storverk *Italian Manpower* (1971) der han foretar en grundig analyse av censustallene som er tilgjengelig for Romerriket fra 225 fvt. og fram helt til innledningen av prinsipatet. Brunts analyse av den demografiske utviklingen i den klassiske republikken vil være uvurderlig for å spore hvordan centurieforsamlingen ble satt sammen, og for finne spor av hvilke befolkningsgrupper som plasserte seg i de ulike eiendomsklassene. I tillegg omtrent samtidig med at Brunts essaysamling ble utgitt i 1988, ble en annen omfattende studie publisert, som forsøkte å bevise hvordan det romerske aristokratiet var langt mindre stabilt og mer åpent for utskiftninger enn tidligere antatt.⁷

¹ Gelzer, 1975

² Münzer sitert i Mæhle, 2004: 4

³ North, 1990: 278

⁴ North, 1990: 279

⁵ Brunt, 1988: 382-442

⁶ Brunt, 1971: 68

⁷ Hopkins, 1985

I forhold til demokratiets rolle i den romerske republikken er det muligens Fergus Millar som har trukket lengst i retning av å definere Roma som et demokrati. Gjennom en rekke kontroversielle artikler på 1980-tallet har han forsøkt å gjenopprette den romerske borgeren som en sentral deltaker i et demokratisk politisk spill.⁸ Mye av Millars tolkninger av romersk politikk baserer seg på et kraftig forsvar av den greske historikeren Polybios' (203–120 fvt.) presentasjon av den romerske republikken. Polybios ønsket å vise at det demokratiske aspektet av republikken var et sentralt balanserende element, sidestilt med det han kalte de monarkiske og aristokratiske aspektene.⁹ Millar peker spesielt på størrelsen på befolkningen, som i løpet av perioden i klassisk republikk var blitt så stor at han mener den umuliggjør et patron-klient perspektiv. Samtidig gjorde befolkningens grunnleggende konstitusjonelle rettigheter - som han forsøker å vise at de benyttet seg av uavhengig av makthavernes vilje - det umulig for eliten å ignorere folkets ønsker.¹⁰ Til sist er også Millar opptatt av å gjenopprette oratoren som en nøkkelskikkelse i republikken, og maler et bilde av en levende politisk diskusjon som han mener ville vært unødvendig hvis patron/klient forholdene hadde en avgjørende betydning.¹¹ Andre historikere som Claude Nicolet har ikke vært villig til å gå like langt som Millar i å avvise betydningen av patron/klient, men også i Nicolets bredt anlagte *The World of the Citizen in Republican Rome* (1980) har borgernes rolle som deltagere i den politiske prosessen blitt fremhevet.

Alexander Yakobson er en av de siste som har gått det romerske politiske spillet under republikken nærmere etter i sømmene. Han har fokusert spesielt på valg, noe som kan være av særskilt nytte for min oppgave, da centurieforsamlingen som sagt hadde dette som en av sine hovedoppgaver i tidsperioden jeg vil studere. I Yakobsons *Elections and Electioneering in Rome* (1999) gransker han nærmere velgeratferd og forsøker å finne ut på hvilke måter eliten søkte å påvirke velgernes atferd, og i forlengelsen av dette hvorfor de følte at dette var en nødvendighet.¹²

⁸ Millar, 1986

⁹ Polybios: 6.11.11-12

¹⁰ Millar, 1984: 2

¹¹ Millar, 1986

¹² Yakobson, 1999

Når det gjelder den direkte sammensetningen av centurieforsamlingen er det spesielt Lily Ross Taylors *Roman Voting Assemblies* (1966) som må nevnes. Gjennom en grundig analyse av blant annet de ulike møteplassene centurieforsamlingen benyttet, kombinert med en nitid analyse av prosessen bak valggjennomføringen, representerer hennes verk fremdeles den beste analysen av de praktiske forutsetningene for folkeforsamlingene. Nicolet er allerede nevnt, og hans analyser av borgelig deltakelse i centurieforsamlingen kan også være en viktig kilde.¹³ I tillegg her kan nevnes en livlig debatt om hvorvidt befolkningsutviklingen etter den andre puniske krigen kan ha tvunget fram reformer i forhold til militæret og kanskje også folkeforsamlingene.¹⁴

3. Problemstilling

Som tidligere nevnt vil fokuset i oppgaven ligge på hvordan centurieforsamlingen kan ha fungert, med utgangspunkt i diskusjonen om et demokratisk aspekt i centurieforsamlingen, som tradisjonelt har blitt betraktet som en sterkt oligarkisk dominert forsamling. En hovedproblemstilling i så måte vil være – kan man, med bakgrunn i centurieforsamlingen i den klassiske republikken, snakke om at et demokratisk element spilte en rolle i avgjørelsene forsamlingen gjorde. I hvilken grad vil det i så fall være snakk om demokratisk innflytelse på beslutningsprosessen? Et nøkkelproblem i så måte vil være sammensetningen av de ulike eiendomsklassene. Det vil være avgjørende hvordan den første, og viktigste, eiendomsklassen var satt sammen for hvorvidt en kan gå noe vekk fra oppfatningen om at eliten hadde en enerådende posisjon. Størrelsen på de ulike eiendomsklassene, og hvilken utvikling en kan spore i antallet borgere i løpet av årene etter den andre puniske krigen vil også være viktig her. Samtidig må betydningen av patron/klient forholdet i politiske beslutninger diskuteres. I hvor stor grad spilte sosiale bånd og forpliktelser en rolle i valgprosessene i centurieforsamlingen; og hvis en aksepterer en dominant rolle for eliten - hvordan kan de eventuelt ha opprettholdt sin kontroll? Hvordan har tolkningen av det politiske systemet i den klassiske republikk (og spesielt innenfor centurieforsamlingen)

¹³ Nicolet, 1980

¹⁴ Rich, 1983

utviklet seg siden Gelzer presenterte sin tese om patroner og klienter like før første verdenskrig?

4. Avgrensning

Det er allerede nevnt at perioden som skal granskes skal begrenses til det som anses som den perioden i romersk historie da de ulike politiske institusjonene var på sitt mest harmoniske. Den klassiske republikken er valgt fordi det i denne oppgaven ikke vil ses på hvordan det politiske spillet var i de kriseårene som fulgte etter Gracchernes reformbevegelser. Fokuset skal også ligge på den ene folkeforsamlingen, både fordi en analyse av begge to vil være for omfattende for en enkelt oppgave, og fordi det er centurieforsamlingen som i sterkeste grad blir ansett som en oligarkisk forsamling med lav folkelig innflytelse og deltakelse.

Analysen av tidligere teorier vil begynne med Theodor Mommsens viktige studier av romersk historie, deretter følge på med Matthias Gelzers innflytelsesrike tese om patron/klient forhold, for så å forsøke å spore utviklingen fram til Jakobson og videre. Det er interessant å legge merke til at utviklingen av historikernes oppfatninger om den romerske republikk har gått i rykk og napp gjennom det siste århundre, og at analysene i stor grad har vært resultatet av enkeltindividers arbeide, som så har blitt gjenstand for en relativt kort periode med heftig diskusjon, før debatten har dødd litt ut igjen.

5. Kilder

Kildeutvalget for perioden som er valgt ut er noe magert, men dette kan kanskje være en fordel i analysen da det forhåpentligvis vil være lettere å finne de elementene som kan bidra i oppgaven. Av primærkilder til romersk politikk peker spesielt Polybios betraktninger om det romerske konstitusjonelle system seg fram. Perioden han skriver om er nettopp den

perioden jeg er interessert i å granske. Hans analyse er noe spesiell da den er skrevet i en tid da de ulike politiske institusjonene fremdeles fungerte relativt harmonisk, noe som kan ha bidratt til å gi han et annet perspektiv enn senere analyser som kanskje kan ha vært påvirket av en viss grad etterpåkløskap. Samtidig er det faktum at Polybios ikke er romersk, men heller gresk av opphav, interessant. Dette kan ha gitt han en annen innfallsvinkel, og man ser da også at Polybios i stor grad anvender eksisterende gresk antikk politisk terminologi for å beskrive det romerske system. Polybios er også av avgjørende betydning for min oppgave fordi hans verk er den eneste samtidige beskrivelsen av det romerske politiske system som har overlevd. Hans nærhet til begivenhetene og systemet han beskriver, gjør han til en uvurderlig kilde for en moderne analyse.¹⁵

Av andre primærkilder som finnes fra noenlunde tilsvarende tid er Ciceros store skriftlige materiale en viktig kilde til kunnskap om romersk politikk. Ciceros verker ble i hovedsak utgitt mellom midten av 60-tallet fvt. og frem til hans død i år 43 fvt. Det at de etterlatte skriftene vi har av han er av en annen karakter enn tradisjonelle historiske verker, og blant annet består av brev, taler og monografier, gjør at vi kan få et mer pålitelig innblikk i politiske spørsmål enn gjennom andre historikers detaljerte, men til dels oppdiktede, beretninger. Ciceros direkte kunnskap skal ikke undervurderes. Men man må likevel være oppmerksom på at det Cicero skrev i all hovedsak vil ha vært ment å tjene hans egne ambisjoner og vil ha blitt anvendt i den politiske sammenhengen som han selv opererte i.¹⁶ Som en politisk aktør selv mot slutten av den romerske republikanske perioden må en granske Ciceros motiver og hensikter nøye.

Samtidig er den klassiske republikken ikke Ciceros hovedanliggende og en må derfor også søke kunnskap andre steder, som gjennom Livius fortelling om Romerrikets historie. Ordet fortelling brukes ikke uten grunn, for Livius historiske verker er ujevne og omdiskuterte blant historikere hva angår troverdighet.¹⁷ Samtidig er hans omfattende verk hovedkilden til kunnskap om årene mellom 221 til 167 fvt. Livius påbegynte sitt arbeid om den romerske

¹⁵ Mehl, 2011: 27

¹⁶ Mehl, 2011: 72

¹⁷ Mæhle, 2004: 25; Walsh, 1974: 20-21

historien i år 29 fvt. og fortsatte arbeidet med verket hele sin karriere. Hans anliggende ser i større grad enn Polybios ut til å ha vært det indre politiske livet hos romerne, noe som jo i høyeste grad vil være denne oppgavens fokus også. I enkelte tilfeller sammenfaller Livius og Polybios' analyse og her kan en se at Livius nokså tett holder seg opp til Polybios' fremstilling. Livius selv nevner også flere andre kilder som han har anvendt i sitt studie, i stor grad er disse kildene annalistiske romerske historikere som må betraktes med skepsis.¹⁸ En må altså trå varsomt for å finne de delene av Livius som er troverdige, men til en viss grad er man prisgitt han i rekonstruksjonen av det politiske spillet i den klassiske republikken. Til sist kan nevnes en annen gresk historiker - Dionysios fra Halikarnassos – som skrev et svært detaljert verk om tidlig romersk historie frem til den første puniske krig. Dionysios verker ble utgitt i årene etter 7 fvt. Her gjelder i minst like stor grad som for Livius trå-varsomt-prinsippet, men enkelte episoder som Dionysios presenterer, og som kan etterprøves, spiller direkte inn på centurieforsamlingens posisjon i den klassiske republikken.¹⁹

Knut Kjelstadli har presentert en rekke tommelfingerregler for å bedømme troverdigheten til en kilde. En av disse reglene som må anvendes i størst mulig grad, sier at man skal sette kilden opp mot andre kilder.²⁰ Som jeg har nevnt over er det et begrenset antall kilder fra perioden jeg skal granske, men jeg må søke å finne samsvar mellom kildene for mange av de viktigste punktene som presenteres. Ikke minst gjelder dette oppbygningen av centuriene, og betydningen centurieforsamlingen hadde politisk gjennom den klassiske republikken. Et element man likevel må ha i bakhodet når man leser antikke kilder, og da kanskje spesielt Cicero, er at de ofte så på allmuen som en kaotisk, uorganisert masse. Et av hovedelementene i mye antikk politisk teori er frykten for pøbelvelde – oklokrati, og grepene staten må ta for å unngå at forfatningen degenerer i den retningen. Med dette som utgangspunkt må en nødvendigvis spørre seg om enkelte antikke historikere kan ha undervurdert den folkelige deltakelsen i republikken. Alle antikkens historikere tilhørte nødvendigvis aristokratiet, og historien vil i all hovedsak være elitens historie. En slik tendens

¹⁸ Walsh, 1974:19-20

¹⁹ Mehl, 2011: 114-116

²⁰ Kjelstadli, 1999

i kildene vil være viktig å være oppmerksom på, selv om man som Jens Arup Seip har uttrykt det må "leve med kildene".²¹

6. Disposisjon

Innledningsvis må en presentasjon av centurieforsamlingen foretas. Det vil være nødvendig å vise hvilken funksjon den hadde i det romerske politiske systemet. Hvilken betydning hadde valggjennomføringen for eliten kontra massens posisjon i forsamlingen? Etter denne delen vil en analyse av de ulike eiendomsklassene også foretas, da spesielt med fokus på hvilken sammensetning de hadde. En diskusjon rundt størrelsen på borgermassen i den klassiske republikken, vil også høre med i denne delen. En må også se på de enkelte eiendomsklassene, og hvor mange medlemmer disse eventuelt hadde. Deretter vil jeg forsøke å presentere noen av utviklingstrekkene i den nyere analysen av centurieforsamlingens posisjon, og borgernes rolle i den romerske republikken.

²¹ Kjelstadli, 1999

Kapittel to - Centurieforsamlingen

1. Centurieforsamlingens funksjon.

Centurieforsamlingen/*comitia centuriata* blir i historiske kilder presentert som en av de eldste lovgivende forsamlingene i Roma. I denne forsamlingen delte man inn hele befolkningen, patrisiere og plebeiere, i stemmeenheter som ble organisert som centurier – grupperinger av hundre mann, som sammensatt opprinnelig utgjorde den romerske hæren. *Comitia centuriata* hadde en bredt sammensatt portefølje hva angikk arbeidsoppgaver selv om noen av dens lovgivende funksjoner var blitt overtatt av den andre folkeforsamlingen i republikken, tribusforsamlingen, før den klassiske republikanske fasen av romersk historie. Denne delen av oppgaven går nærmere inn på forsamlingens virkemåte med fokus på årene mellom avslutningen av den andre puniske krig i 202 fvt. og fram til uroen som kulminerte i Tiberius Gracchus' tribunat i 133 fvt.. Centurieforsamlingens hovedoppgave besto i disse årene av de årlige valgene av konsuler, de to øverste magistratene i den romerske republikken, samt valgene av censorer som hadde ansvaret for folketellingene og sammensetningen av senatet. I tillegg hadde forsamlingen den dømmende myndighet i politiske rettssaker som kunne medføre dødsstraff.²² Forsamlingen valgte i tillegg pretorene, og hadde dermed kontroll over valgene av de magistratene som hadde *imperium*, retten til å kommandere de romerske legionene. Den siste avgjørende funksjonen centurieforsamlingen hadde i den aktuelle perioden, var avgjørelsene om hvorvidt den romerske republikken skulle erklære krig, eller inngå fredsavtaler. Denne rettigheten bevarte forsamlingen i det minste frem til 171 fvt. Etter dette er det noe usikkert hvorvidt senatet kan ha overtatt noe av myndigheten.²³

Forsamlingen skal opprinnelig ha blitt opprettet så tidlig som rundt 550 fvt. av den romerske kongen Servius Tullius. Opprinnelig representerte den de troppene som var tilgjengelig for den årlige militærtjenesten som utgjorde en essensiell del av det romerske statsapparatet.²⁴

²² Ross Taylor, 1966: 5; Nicolet, 1980: 223-224

²³ Lintott, 2004: 201

²⁴ Ross Taylor, 1966: 85

Styrkene besto av tre grupper, *equites*, *pedites*, og ubevæpnede tropper som hadde en støttefunksjon. *Equites* var menn av nobel byrd som tjenestegjorde som kavaleri, og de utgjorde totalt 1800 mann. Dette tallet ble aldri endret, selv om man vet at antallet kavalerister i den romerske hæren var langt høyere i perioden rundt den andre puniske krig.²⁵ Totalt ble *equites* fordelt på 18 centurier, og disse var trolig de eneste i forsamlingen som i antall ble fordelt slik ordet *centuria* implisitt legger opp til.²⁶ Seks av disse centuriene ble kalt *sex suffragia* og besto opprinnelig av patrisiere fra de tre opprinnelige stammene ved Romas grunnlegging – Tities, Ramnes og Luceres.²⁷ De resterende tolv centuriene skal ha blitt lagt til av Servius Tullius. Den største delen av forsamlingen besto av *pedites*, fotsoldatene. Denne gruppen ble inndelt i enten *iuniores* – menn som kunne kalles opp til aktiv tjeneste og var mellom 17 og 45 år – og *seniores* – mindre grupper av menn mellom 45 og 60 år, som man forventet ville bidra til å forsvare selve byen hvis den kom under angrep. Totalt utgjorde *pedites* 170 centurier. *Pedites* ble også delt opp i fem eiendomsklasser, og hvilken av disse klassene man tilhørte var avhengig av den personlige formuen en råde over. Denne formuen ble beregnet gjennom *census* – folketellingen – som ble foretatt hvert femte år. Samlet sett ble *equites* og *pedites* kalt *assidui*.

Den siste gruppen, altså de ubevæpnede troppene med en støttefunksjon, ble fordelt på fem centurier. Disse var håndverkere, musikere og tjenerne til offiserene, samt den meget store gruppen som grunnet manglende formue var fritatt fra militærtjeneste unntatt i særskilte nødstilfeller og som ble kalt *proletarii*.²⁸

Systemet slik det blir presentert i historiske kilder som Livius og Dionysios kan oppsummeres med følgende tabell.²⁹

²⁵ Ross Taylor, 1966: 86; Polybios 2.24

²⁶ Ross Taylor, 1966: 86

²⁷ Ross Taylor, 1966: 85

²⁸ Lintott, 2004: 58

²⁹ Livius: 1.42.4-1.42.13; Dionysios fra Halikarnassos: 4.16-21 og 7.59.2-8; Cicero, *De Re Publica*: 2.39-40. Livius og Dionysios er enige om det totale antallet centurier som utgjorde *equites* og de fem eiendomsklassene, men uenige om antallet ubevæpnede centurier. Livius seks centurier av denne typen gjør at hans totale antall blir 194, noe som strider mot både Dionysios og Cicero (Ross Taylor, 1966: 148).

Tabell 1: Oversikt over centurieforsamlingen.

Stemmerekkefølge	<i>Iuniores</i>	<i>Seniores</i>	Totalt
<i>Equites</i>			18
Første eiendomsklasse (formue over 100.000 <i>asses</i>) ³⁰	40	40	80
Andre eiendomsklasse (formue over 75.000 <i>asses</i>)	10	10	20
Tredje eiendomsklasse (formue over 50.000 <i>asses</i>)	10	10	20
Fjerde eiendomsklasse (formue over 25.000 <i>asses</i>)	10	10	20
Femte eiendomsklasse (formue over 11.000 <i>asses</i>)	15	15	30
Håndverkere, musikere, tjenere og <i>proletarii</i>			5
Totalt			193

Opprinnelig stemte *equites* først i forsamlingen som *praerogativa* – de som stemmer først. Resultatet av hva disse hadde stemt ble kunngjort først, og var ment som en pekepinn for de andre centuriene om hva det var forventet at de skulle stemme.³¹ Senere i kapitlet redegjøres det nærmere for betydningen av *praerogativa*. Stemmegivningen fortsatte deretter med centuriene i den første eiendomsklassen. Hvis disse var enstemmige ble et flertall nådd, og forsamlingen ble oppløst – uten at de resterende centuriene fikk stemme. Man ser altså klart en vekting av forsamlingen i retning av de rikeste og mest innflytelsesrike i republikken. Som Livius skriver: “[G]radations were introduced, so that ostensibly no one should be excluded from the suffrage, and yet the power should rest with the leading

³⁰ Kravene til formue som både Livius og Dionysios enes om, presenteres som *asses* (*drachmai* i Dionysios tilfelle). Dette må være *asses sextentariis* som var verdt 1/10 av en *denarius* – myntenheten introdusert i 214 fvt. (Nicolet, 1980: 220)

³¹ Ross Taylor, 1966: 87

citizens.”³² Imidlertid snakker historiske kilder om en reform av centurieforsamlingen som fant sted på et ukjent tidspunkt mot slutten av det tredje århundret, men definitivt etter at de siste to *tribus* ble organisert i 241 fvt.³³

2. Reform av centurieforsamlingen

Dionysios fra Halikarnassos skriver om reformen:

“This form of government was maintained by the Romans for many generations, but has been altered in our times and changed to a more democratic form. The change, forced by some urgent needs, was effected, not by abolishing the centuries, but by no longer observing the strict ancient manner of calling them to vote – a fact which I myself have noted, having often been present at the elections of their magistrates.”³⁴

Dionysios forteller oss om en endring i måten centurieforsamlingen ble avholdt. Den svært upresise presentasjonen av hvilken type endring han mener, er mest interessant fordi den peker på endringen som en som gikk i en demokratisk retning. For en bredere forståelse av hva reformen i praksis innebar må en se mot Cicero som i sin *De Republica* skriver mer utfyllende om endringene. Slik Cicero presenterer forsamlingen etter reformen vil det totale antall centurier ha blitt opprettholdt på sitt opprinnelige antall – 193. Samtidig viser hans gjennomgang at det totale antallet centurier i den første eiendomsklassen må ha gått ned fra 80 til 70, siden et flertall ikke lenger kunne oppnås kun med bakgrunn i *equites* og den første klassen. Disse to klassene alene utgjorde etter reformen 88 centurier, og var altså avhengig av støtte fra enkelte deler av den andre klassen for å fatte vedtak.³⁵ Gjennom en tilfeldig henvisning til det reformerte systemet i Livius, kombinert med en rekke henvisninger fra senere historikere til stemmeenheter i centurieforsamlingen som triber, blir det også klart at man nå satte sammen de ulike centuriene med bakgrunn i hvilke *tribus* den enkelte

³² Livius, 1.43.10

³³ Ross Taylor, 1966: 86

³⁴ Dionysios: 4.21.3

³⁵ Cicero, *De Re Publica*: 2.39-2.40

deltaker tilhørte.³⁶ Man ser altså at hvis en tar utgangspunkt i 35 triber og en centurie hver av *iuniores* og *seniores*, får en 70 – altså antallet centurier i den første eiendomsklassen. Hvis en gikk ut ifra et tilsvarende system for de resterende eiendomsklassene fikk en altså totalt 350 centurier av *pedites* i tillegg til *equites* og de ubevæpnede centurier for totalt 373. Det var munken Ottavio Pantagato som på 1600-tallet først formulerte denne teorien, og hans antagelser fikk stort gjennomslag blant senere historikere.³⁷

Antallet centurier han presenterte blir ikke noe sted bekreftet av antikke kilder, og et så stort antall centurier vil ha gjort stemmeavvikling svært tungvint. Med bakgrunn i dette formulerte Theodor Mommsen i 1887 en ny teori, der han postulerte at selv om hver stamme fremdeles bidro med to centurier hver, må disse ha blitt gruppert sammen ved stemmegivning slik at de til sammen kun utgjorde 100 centurier.³⁸ Dermed vil centurieforsamlingen kunne sies å ha to ulike antall centurier – 373 som korresponderte med at centuriene ble knyttet opp mot tribene; og 193 som samsvarte med Ciceros beskrivelse av den reformerte forsamlingen. Denne teorien ble kjølig mottatt av samtidige historikere, som blant annet pekte på at et slikt system vil ha vært altfor komplisert til å ha kunnet fungere i praksis.³⁹ Så i 1947 ble en inskripsjon oppdaget som beskrev nettopp et slikt system, riktignok fra keiser Augustus tid – noe som understøttet Mommsens hypotese.⁴⁰ Flere av de mest fremtredende antikke historikerne mente dog fremdeles at hans teori ikke kunne være valid. En av kritikerne var E.S. Staveley, som stilte seg tvilende til om inskripsjonen i det hele tatt kunne brukes til å forklare og utdype Mommsens forklaringer. Staveley pekte først på at Augustus selv hadde gode grunner til å innføre et slikt system, og at man derfor kunne se bort i fra at *Tabula Hebana*, som inskripsjonen ble kalt, bidrar med noe sikkert bevis på hvordan ting vil ha fungert under republikken.⁴¹ Staveley mente i stedet at sammenknytningen mellom centuriene og tribene utelukkende ville ha funnet sted i den første eiendomsklassen, mens man i den andre klassen ikke skilte mellom *iuniores* og

³⁶ Livius: 1.43.12; Cicero, *De Lege Agraria*: 2,4, Polybios: 6.14.7

³⁷ De Sanctis, 1907: 3.1.353-81; Botsford, 1909: 220ff.

³⁸ Mommsen: 1887, 274

³⁹ De Sanctis skal ha omtalt teorien som den mest *infelice* (ulykkelige) av alle forklaringer om forsamlingen. Se Lintott, 2004: 59; Ross Taylor, 1966: 90; Staveley, 1972: 127.

⁴⁰ For den fullstendige teksten, og en omfattende bibliografi se Oliver og Palmer, 1954: 225 ff.

⁴¹ Staveley, 1953: 11-14

seniores – de resterende eiendomsklassene ville ha beholdt sitt opprinnelige antall centurier. At Augustus selv kan ha hatt grunner til å innføre et slikt system blir imøtekommet av andre historikere, men som Nicholls skriver: “On Staveley’s views of the matter Augustus is devising not only the solution, but the problem as well.”⁴² Augustus kunne med letthet ha funnet alternative løsninger for å opprettholde kontrollen, det faktum at han valgte å beholde den tradisjonelle formen for centurieforsamlingen tyder på at løsningen hans på problemet også var tradisjonell.⁴³ Nicholls avviser også Staveleys forslag om hvordan forsamlingen kan ha blitt satt sammen. Som støtte for at antallet centurier må ha blitt doblet og delt inn i *iuniores* og *seniores* viser han til Livius som skriver:

“There is no call for astonishment at the fact that this system (the Servian system) - which still exists now that the number of tribes has been fixed at the 35 and this number - is found doubled in the centuries of seniors and juniors – is not related to the number (of tribes) established by Servius. For he divided the city into four regions [...] and called these regions tribes [...] and these tribes had nothing to do with the number and distribution of centuries.”⁴⁴

Staveleys forslag om en koordinering mellom tribler og centurier i den andre eiendomsklassen finner ingen støtte her. Livius snakker eksplisitt om en dobling av antallet tribler i et ukjent antall centurier fordelt på *iuniores* og *seniores*. Med bakgrunn i dette, og i Ciceros beskrivelse, er de fleste antikke historikere i dag enig i at antallet centurier forble 193 også etter reformen - og det store flertall har akseptert at stemmegivningsmetoden var tilsvarende det som beskrives i *Tabula Habena*.⁴⁵

Uavhengig av diskusjonen om sammensetningen av de fire nedre eiendomsklassene ser en også en annen svært viktig endring i måten centurieforsamlingen fungerte på i samme periode. Der tidligere *equites* hadde hatt forrang som de som først fikk avgi sine stemmer i forsamlingen som *praerogativa*, ble denne retten nå overtatt av en av centuriene i den første eiendomsklassen, og ble tildelt gjennom en loddtrekning. Ross Taylor beskriver denne

⁴² Nicholls, 1956: 232

⁴³ Nicholls, 1956: 232

⁴⁴ Livius: 1.43.12 hentet fra Nicholls, 1956: 242

⁴⁵ Ross Taylor, 1966: 90

loddtrekningen som den viktigste av alle de som ble foretatt av de romerske folkeforsamlingene, og hvis en ser på betydningen romerne la i valgene *centuria praerogativa* foretok forstår en hvorfor.⁴⁶ Cicero skriver: "The century which votes first carries of itself such weight that no candidate for the consulship has ever secured its vote without being ultimately declared first consul either at that very election or at any rate for the following year."⁴⁷ Tre separate hendelser fra den andre puniske krigen der avgjørelsene til *centuria praerogativa* ble forsøkt endret eller diskreditert sier også noe om prestisjen man la i dette valget.⁴⁸ Mye av årsaken til at valgene til *praerogativa* ble så betydningsfulle lå i *comitia*-systemets røtter – den første stemmen som ble avgitt ble sett på som et godt omen.⁴⁹

Ettersom disse to viktige reformene i centurieforsamlingen finner sted i det samme tidsrommet, er det naturlig nok fristende å se dem i sammenheng. Det er hevet over enhver tvil at tildelingen av *centuria praerogativa* mer enn veide opp for tapet av ti centurier for den første eiendomsklassen.⁵⁰ Et annet element som er av betydning er at det i de tilfellene hvor det henvises til en spesifikk *centuria praerogativa* i hvert tilfelle er en centurie av *iuniores* fra en av de 31 rurale *tribus*. Dette har gjort at man har spekulert i om *praerogativa* var forbeholdt disse, noe det gamle romerske ordtaket "*sexagenarios de ponte deicere*" som betyr noe likende "Å kaste sekstiåringene fra broen" kanskje underbygger.⁵¹ Selv om romerne selv hadde ulike oppfatninger av hvilken mening som lå i ordtaket, har flere ulike historikere – både antikke og moderne - tolket det i retningen av at broen som snakkes om er den som førte frem til stemmekurven. Hvis en ser på ordtaket på denne måten vil man kunne oppfatte det som et kraftig signal fra *iuniores* i *comitia* om at de ville velge sine egne kommandører.⁵²

⁴⁶ Ross Taylor, 1966: 91

⁴⁷ Cicero, *Pro Plancio*: 49

⁴⁸ Livius: 24.7.12-24.9.1, 26.22.2 og 27.6.2

⁴⁹ Nicolet, 1980: 263

⁵⁰ Nicolet, 1980: 262; Ross Taylor, 1957: 345

⁵¹ Ross Taylor, 1966: 92

⁵² Ross Taylor, 1966: 92

3. Gjennomføringen av møter i centurieforsamlingen

Hva gjelder den praktiske gjennomføringen av valgene i centurieforsamlingen endret den seg lite gjennom den klassiske republikken, før en rekke reformer mot slutten av perioden forandret mye på forsamlingens virkemåte. Centurieforsamlingens opprinnelige militære karakter gjorde at dens medlemmer ble betraktet som *exercitus urbanus* (under våpen) og derfor ikke kunne møtes innenfor Romas bygrenser. I stedet valgte man å samle seg på sletten like utenfor byen kalt Campus Martius. Denne sletten var opprinnelig forbeholdt ulike former for militær aktivitet, som trening og øvelser, så at romerne også i all hovedsak benyttet den til møter i centurieforsamlingen fremstår som nokså naturlig.

Som alle offisielle handlinger utført av romerske magistrater måtte man før forsamlingen ble samlet, tolke tegn og omen i retning av at den var velsignet av gudene. Den presiderende magistraten – i centurieforsamlingen som regel en konsul – kunne når som helst oppløse forsamlingen hvis han ikke likte utviklingen; andre magistrater kunne også hevde å ha sett ufordelaktige omen, og dermed få utsatt videre avstemming til neste dag.⁵³ Folket vil ha samlet seg på Campus Martius ved daggry, og strømmet til det som trolig i den klassiske republikken var en midlertidig bygning kalt *Saepta*, eller noen ganger *ovile*.⁵⁴ Inne i denne bygningen fant man en rekke korridorer hvor i velgerne beveget seg mot plattformen hvor magistratene befant seg for å avgi sin stemme (se vedlegg 2).

Før avstemmingen kunne begynne samlet folket seg her for å høre den offisielle kunngjøringen av hvilke valg som skulle foretas – og hvilke alternativer de skulle velge mellom, noe som også ble oppgitt på forhånd. Dette var en helt nødvendig og grunnleggende forutsetning for at valget skulle kunne avholdes.

⁵³ Nicolet, 1980: 252

⁵⁴ Ross Taylor, 1966: 47

Etter at folket var samlet, og informert vil man først ha pekt ut hvilken av centuriene i første eiendomsklasse som skulle være *centuriata praerogativa*, og denne vil så ha avgitt sin stemme. Disse ble så opptalt og resultatet kunngjort til folkemengden som ventet på tur. I motsetning til grekerne – som stemte ved *cheiritionia*/håndsopprekning – valgte romerne ut såkalte *rogatores* som spurte velgerne en etter en hva de stemte, og deretter registrerte stemmen ved å skrive ned prikker på tavler som var forberedt på forhånd. Rogatoren var vanligvis en betydningsfull politisk skikkelse, kanskje en senator eller tidligere magistrat.⁵⁵ Opptellingen ble gjort gjennom at rogatoren talte opp prikkene for hver kandidat, noe som bekreftes gjennom anekdoten som Cicero forteller oss om rogatoren Scipio Malagunensis: “[U]pon the crier demanding ‘What of Lucius Manlius’ [i.e. hvor mange stemmer på han som konsul], Scipio replied, ‘I take him for an honest man and a capital fellow-citizen’.”⁵⁶ Avstemmingene var altså opprinnelig muntlige, og hva man stemte vil raskt ha blitt kjent for resten av forsamlingen. Man kan forestille seg presset som den enkelte borger må ha følt foran avgjørelsen sin når det ikke fantes noe hemmelighold. En interessant anekdote fra tribusforsamlingen illustrerer dette på en god måte. I anledning avstemming om å tildele Aemillus Paullus en triumf i 168 stemte den første triben mot grunnet hans jernharde disiplin. Eks-konsul M. Servilius grep da ordet, og ba om at avstemmingen måtte begynne på nytt. Han avsluttet sin tale med en dårlig skjult trussel:

“Take these people off to their voting; and I will come down and follow along with them all, and will learn who are base and thankless and prefer to be wheedled and flattered in war rather than commanded.”⁵⁷

Resultatet var at ved neste avstemming stemte alle tribene for å tildele Paullus triumfen.

Mot slutten av den klassiske republikken endret romerne imidlertid stemmegivningen og introduserte skriftlige, hemmelige valg. Den første av disse reformene stammer fra 139 fvt.

⁵⁵ Nicolet, 1980: 269

⁵⁶ Cicero, *De Oratore*: 2.260

⁵⁷ Plutark, *Aemilius*: 31.7

og omhandler valg av magistrater, mens tre senere lover utvidet reformen til også å gjelde lovgivende og dømmende forsamlinger.⁵⁸ Den nye metoden fjernet behovet for *rogatores*, velgerne vil nå ha fått utdelt tavler hvor de kunne markere sine valg, før de slapp dem ned i urner.⁵⁹ Etter at *centuriata praerogativa* hadde stemt fortsatte stemmingen med *equites* utenom *sex suffragia*, og deretter de resterende centuriene i den første eiendomsklassen. Etter reformene stemte nemlig de seks centuriene i *suffragia* mellom første og andre klasse⁶⁰. Denne endringen har gjort at Staveley har spekulert på om disse centuriene skulle fungere som en slags *praerogativa* for den andre eiendomsklassen, et syn som Ross Taylor også finner sannsynlig.⁶¹ Stemmegivningen vil ha fortsatt med den andre eiendomsklassen, og etter at denne hadde stemt ville man så ha kunngjort resultatet. Hvis man da hadde oppnådd et flertall – det vil si at 97 eller flere centurier hadde stemt på en kandidat eller til fordel for en avgjørelse eller et lovforslag – ville man ha avsluttet stemmegivningen. I de antikke kildene pekes det ofte på at noen var blitt valgt av alle centuriene, noe som vil ha betydd at alle centuriene frem til flertallet var oppnådd stemte det samme.⁶² I hvilken rekkefølge kunngjøringen av valgets vinnere ble foretatt ble også tillagt stor prestisje da det å bli kunngjort først innebar flere ulike fordeler.⁶³ Hvis intet resultat ble oppnådd ville de andre eiendomsklassene ha stemt suksessivt frem til solnedgang, hvor avstemmingen ble avsluttet. Hvis man da fremdeles ikke hadde noen avgjørelse vil stemmegivningen ha måttet bli gjenopptatt på neste dag avsatt til forsamlinger i den romerske kalenderen.

Den svært tidkrevende prosessen det var å avholde et møte i centurieforsamlingen kan ha vært en av grunnene til at den ble mindre benyttet som lovgivende forsamling mot slutten av republikken. Spesielt gjelder dette etter at *Lex Hortensia* ga avgjørelser i tribusforsamlingen myndighet over hele republikken. Allikevel bevarte forsamlingen sin rolle i valgene av konsuler, pretorer og censorer. I tillegg var det her de mest alvorlige straffesakene – ofte rettet mot svært betydningsfulle medlemmer av republikken – ble avholdt. I dette kapitlet har mitt fokus vært på hvordan forsamlingen var bygget opp, med

⁵⁸ Ross Taylor, 1966: 34

⁵⁹ Nicolet, 1980: 271

⁶⁰ Nicolet peker på at denne tolkningen av de antikke tekstene er omdiskutert, se Nicolet, 1980: 265

⁶¹ Staveley, 1953: 23; Ross Taylor, 1966: 97

⁶² Ross Taylor, 1966: 98

⁶³ Ross Taylor, 1966: 98

fokus på eiendomsklassene og inndelingen i centurier – samt at jeg har presentert hvordan møter i centurieforsamlingen ble avholdt. Neste kapittel tar for seg medlemmene i *Comitia Centuriata* – og spesielt omfanget av de ulike eiendomsklassene, ettersom dette er av avgjørende betydning for spørsmålet om eventuell folkelig deltakelse.

Kapittel tre – Eiendomsklassenes størrelse og sammensetning

Et element som i liten grad ble diskutert i det foregående kapitlet, var antall medlemmer i de ulike eiendomsklassene. Vi har sett at det fantes en omfattende gradering basert på hvilken av de fem klassene en tilhørte, men spørsmålet om hvor mange av de romerske borgerne som hadde nok eiendom til å kunne kalles *assidui* – og hvordan de fordelte seg innad i de eiendomsklassene som fantes, er av sentral betydning for å kunne vurdere graden av folkelig deltakelse i centurieforsamlingen. Dette kapitlet vil forsøke å besvare spørsmålet om den romerske *census* talte alle romerske borgere, eller om den utelukkende fokuserte på *assidui*. Ettersom den romerske *census* er vår beste kilde til hvor mange romerske borgere som fantes, er dette spørsmålet viktig for å få svar på hvor mange medlemmer hver eiendomsklasse hadde. I tillegg har det vært mye diskusjon om det foregikk en proletarisering av de romerske legionene, allerede før Marius i 107 fvt. tillot personer som ikke eide nok til å tilhøre den nederste eiendomsklassen å verve seg til legionene. Dette kapitlet vil det derfor også undersøke nærmere om det fant sted en gradvis senkning av eiendomskravene for den femte klassen under eller etter den andre punerkrigen – og hvilken betydning en økning av antallet medlemmer i den eiendomsklassen vil kunne ha hatt for centurieforsamlingens virkemåte. Samtidig skal tesen om en nedgang i eiendomskravene for den første eiendomsklassen gås nærmere etter i sømmene.

1. Den romerske *census*

Den romerske *census* ble normalt foretatt hvert femte år, og var en omfattende folketelling. Det var alle romerske borgeres plikt å melde fra om en rekke ulike elementer. Mot slutten av republikken måtte man blant annet oppgi: sitt fulle navn, sin fars navn (eller hvis man var frigitt slave – sin patrons navn), alder og eiendom.⁶⁴ Normalt sett var det borgerens egen

⁶⁴ Eiendom inkluderte land i Italia, jordbruksredskaper, slaver, klær og juveler, og penger – både hva man hadde tilgjengelig og hva som andre skyldte en. (Brunt, 1971: 15)

oppgave å vurdere verdien av sine eiendeler, men censorene hadde også rett til å bestemme verdien uavhengig av borgerens oppfatning. Det var i utgangspunktet strenge straffer hvis en ikke oppga informasjonen til censorene, eller hvis informasjon viste seg ikke å være korrekt.⁶⁵ Innsamlingen av *census* gjorde censorene i stand til å plassere den enkelte romerske borger i den *triben* han tilhørte, og også i den riktige eiendomsklassen. Dermed kunne man beregne hva borgeren måtte betale i eiendomsskatt - den såkalte *tributum*, bestemme hvilken militærtjeneste han måtte avtjene, og i tillegg tildele klasse for utøve sin stemmerett.⁶⁶ Det er viktig å være klar over at *tributum* på det nærmeste avskaffes i 168 – og etter dette kun innkreves under borgerkriger.

Vår viktigste kilde til informasjon om resultatet av *census* i den romerske republikken er Livius, og gjennom granskning av resultatene fra *census* foretatt i årene etter den andre punerkrigen, mener Brunt å kunne påvise en klar tendens. Det er imidlertid viktig å diskutere disse resultatene, og hvor troverdige de kan antas å være. Som Brunt skriver:

“Figures are peculiarly susceptible to corruption in manuscripts, and the Roman census returns are no exception. Hence we often find variants in texts of Livy and of other authors who drew on his work. Even when they agree, we cannot be sure that the correct figures are transmitted; corruption could have occurred at an early date. (...) None the less, to the extent that the figures taken together over a period present a picture consistent with itself and other evidence, they may be deemed to represent roughly the numbers registered.”⁶⁷

Likevel er feil nedskrivninger i skriftlige kilder bare et av usikkerhetsmomentene rundt den romerske *census*. Et annet, og kanskje langt mer alvorlig problem, ligger i usikkerheten rundt selve gjennomføringsprosessen av *census*. Tar man i betraktning mer moderne eksempler, har folketelling som har blitt gjennomført i den hensikt å skaffe skatteinntekter og militære

⁶⁵ Brunt, 1971: 16

⁶⁶ Brunt, 1971: 16

⁶⁷ Brunt, 1971: 26

mannskaper, ofte vært meget unøyaktige.⁶⁸ Hvis en i tillegg vurderer metoden romerne benyttet vil en åpenbart kunne finne potensielle feilkilder. Man må være klar over at censorene selv ikke var eksperter på området, men heller valgte magistrater. En av hovedoppgavene til centurieforsamlingen var nettopp utnevnelsen av disse mennene, og tittelen *censor* var det øverste steget på romernes *cursus honorum*. Det er også tvilsomt om det fantes noen særlig ekspertise blant tjenestemennene som bisto med gjennomføringen av *census*.⁶⁹ De sanksjonsmyndigheter den romerske stat hadde til rådighet inkluderte konfiskering av eiendom og salg inn i slaveri, men det finnes ingen eksempler på at slike tiltak ble iverksatt.⁷⁰ Derimot finner man flere tilfeller der lignende straffer ble tildelt de som forsøkte å unndra seg militærtjeneste.⁷¹ Hva kan så være årsaken til at man ikke finner tilsvarende når det gjaldt *census*? Gjennom å bli nedskrevet i *census* fikk romerske borgere ikke bare tilgang til grunnleggende rettigheter, som muligheten til å delta i folkeforsamlingene i Roma, men også en viss grad av beskyttelse mot en magistrats *imperium*.⁷² Det faktum at ens navn ikke fantes i censuslistene medførte ikke automatisk at en mistet sin romerske borgerstatus – men å være nedskrevet i *census* vil muligens ha vært tilstrekkelig for å bevise sin status som romersk borger.⁷³ Det fantes derfor årsaker til å delta i *census* for romere, som ikke i tilsvarende grad fantes for de moderne eksemplene som er trukket frem. Samtidig er det viktig å være klar over at enkelte forskere har hevdet at den omfattende krigføringen utenfor Italia, som romerne innledet etter krigen mot Hannibal, medførte sterk misnøye.⁷⁴ Hvis en følger dette resonnementet kan man anta at borgere derfor vil ha hatt god grunn til ikke å melde seg til tjeneste gjennom *census*, hvis de visste at dette ville bety flere år blant legionene andre steder ved Middelhavet.

Med bakgrunn i dette har Brunt i sine analyser av censuslistene gått ut fra at frem til slutten av 200-tallet ville det ha vært opp mot 10 prosent flere borgere enn censuslistene viser, et

⁶⁸ Brunt, 1971: 33. Eksempler fra Sverige på begynnelsen av 1800-tallet er opp mot 25 prosent feil (Gille, 1949: 4)

⁶⁹ Mommsen, 1877: 361 ff. Hvilken rolle *curatores tribuum* og *iuratores* spilte er ukjent.

⁷⁰ Cicero, *Against Caecilius*: 99; Dionysios; 4.15.6

⁷¹ Suetonius, *Divus Augustus*: 24.1; Dionysios: 8.87.4, 9.38.2, 10.33.3; Livius: 2.55, 7.4.2

⁷² Brunt, 1971: 34

⁷³ Last, 1945: 35 ff

⁷⁴ Ross Taylor, 1962: 20 ff

tall som ville ha økt til nærmere 25 prosent i løpet av 100-tallet og frem til Augustus.⁷⁵ Denne konklusjonen virker troverdig, men ettersom min analyse i stor grad vil fokusere på inndelingen i ulike eiendomsklasser i centurieforsamlingen, kan jeg i større grad stole direkte på de tallene som finnes – ettersom en ikke kunne møte der med mindre en var registrert i *census*.

Tabell 2 – Oversikt over censustall 209-130.⁷⁶

209/208	137,108 (mer trolig 237,108)	Livius: 27.36
204/203	214,000	Livius: 29.37
194/193	143,704 (mer trolig 243,704)	Livius: 35.9
189/188	258,318	Livius: 38.36
179/178	258,794	Livius: <i>Periochae</i> , 41.7
174/173	269,015	Livius: 42.10
169/168	312,805	Livius: <i>Periochae</i> , 45
164/163	337,022	Livius: <i>Periochae</i> , 46
159/158	328,316	Livius: <i>Periochae</i> , 47
154/153	324,000	Livius: <i>Periochae</i> , 48
142/141	327,442	Livius: <i>Periochae</i> , 54
136/135	317,933	Livius: <i>Periochae</i> , 56
131/130	318,823	Livius: <i>Periochae</i> , 59

⁷⁵ Brunt, 1971: 35

⁷⁶ Dette er et utvalg av tallene presentert i Brunt, 1971: 13. Jeg har valgt ikke å inkludere soldater som tjenestegjorde utenfor Italia i totalen, slik Brunt tar høyde for at man kan, ettersom disse utvilsomt ikke vil ha kunne delta i noen nevneverdig grad i centurieforsamlingens virke.

Som en ser av denne tabellen var det en gradvis økning i antallet romerske borgere i årene mellom den andre puniske krig og Gracchernes jordreformer. Det første tallet man må gripe fatt i er det fra 209/208. Brunt beskriver dette som en åpenbar feil. Tallene fra 193 er iøynefallende, men det er allmenn enighet om at dette er et resultat av en kopistfeil – en feil som har sneket seg med under senere kopiering av Livius' tekster. Beloch la til grunn at man på et tidspunkt har glemt en C i nedskrivning, og oppjusterte derfor sifferet.⁷⁷ Hvis en aksepterer dette finner en et forholdsvis stabilt tall gjennom hele den aktuelle perioden. Det faktum at en ser en forholdsvis kraftig økning i 168, mener Brunt ikke er et resultat av noen utvidelse av borgerretten – han spekulerer i at det faktum at censorene det året skal ha vært spesielt iherdige for å produsere en så korrekt *census* som mulig, har bidratt til at man finner en økning.⁷⁸ Ettersom tallene fra påfølgende *census* i stor grad korresponderer med tallet fra 168, er det grunn til å tro at tallene er korrekt nedskrevet – og at man kan stole på dem. Det finnes ingen oversikt over ratioen mellom *iuniores* og *seniores* i de antikke kildene. Men ved hjelp av moderne census fra Italia har Afzelius beregnet en ratio på 3:1 - det vil si tre *iuniores* for hver *seniores*.⁷⁹ Afzelius har her tatt utgangspunkt i den italienske censusen fra 1931, men ignorert de over 65 år, med bakgrunn i at gjennomsnittsalderen må ha vært lavere i antikken. I Irland i 1841 – der dødeligheten var høy – utgjorde menn og kvinner mellom 17-46 år rundt 43 prosent, mens de over 47 utgjorde rundt 14 prosent.⁸⁰ Det virker rimelig å akseptere en ratio på rundt 3:1, selv om denne naturligvis vil ha fluktuert - spesielt med bakgrunn i den svært høye dødeligheten blant *iuniores* under den andre punerkrigen, som så ble erstattet med en mer normal situasjon i århundret som fulgte.⁸¹

2. Antallet *assidui*

Spørsmålet blir så: hva representerer tallene i den romerske *census*? Diskusjonen om dette har vært kraftig og vedvarende – helt frem til nyere tid. Et hovedtema har vært spørsmålet om *census* kun representerte de med eiendom nok til å kalles *assidui*. Ettersom noe konkret

⁷⁷ Beloch, 1937: 346 ff

⁷⁸ Brunt, 1971: 74

⁷⁹ Afzelius, 1942: 100

⁸⁰ Connell, 1950: 192

⁸¹ Rich, 1983: 295, note 42

tall for *assidui* ikke presenteres i de antikke kildene er dette spørsmålet naturligvis av stor interesse – spesielt med tanke på at vi vet det utelukkende var *assidui* som kunne møte i centurieforsamlingen.

To av våre eldste og beste kilder ser ut til å underbygge teorien om at censuslistene utelukkende innbefattet *assidui*. Fabius Pictor skal, i følge Livius, ha presentert *census* som en oversikt over de som kunne bære våpen.⁸² Samtidig ser man hos Polybios at han baserer antallet romere tilgjengelig for krigføring i 225, på tallene oppgitt i *census*.⁸³ Flere moderne historikere presenterer derfor *census* som en oversikt over *assidui*.⁸⁴ Mommsen gikk enda lengere enn dette og mente at også *seniores* var utelatt fra *census*.⁸⁵ Dette fremstår som en svært streng tolkning av *census* som en utelukkende militær optelling. Eiendomsskatten alle romerske borgere som var i stand til det måtte betale, ble som tidligere nevnt avkrevd hvert år frem til 168. Etter dette ble den kun innkrevd under borgerkrigene. Denne skatten var alle pliktige til å betale, inkludert *seniores*. Selv de over 60 år – som ellers var utelatt for all militær aktivitet, måtte på denne måten bidra til den romerske statskassen. *Census* var en oversikt også over eiendommen de ulike borgerne innehadde, og det virker svært lite trolig at en så viktig gruppe som *seniores* var utelatt fra den, med tanke på skatteplikten. Enker og foreldreløse som ikke pliktet å betale *tributum* på sin eiendom – men måtte betale annen skatt, ble registrert på egne lister. Censorene gjorde det klart at *census* var antallet foruten enker og foreldreløse.⁸⁶ Det virker usannsynlig at de vil ha gjort dette skillet så klart, men ikke tilsvarende ha klargjort at den langt større mengden av befolkningen som var over 46 år, og måtte betale *tributum*, ikke fantes nedskrevet i *census*. Man ser at *census* ikke bare var et regnskap over de militære ressurser, men også over økonomiske hensyn. Brunt har i tillegg pekt på at det finnes eksempler på *patres familias* som registrerte sine voksne sønner, og seg selv.⁸⁷ Mange, om ikke de fleste av disse, må ha vært over 46 år – og de representerer altså i seg selv bevis for at *seniores* ble nedskrevet i *census*.

⁸² Livius: 1.44

⁸³ Polybios: 2.24

⁸⁴ Gabba, 1976: 17-21, 521-535; Earl, 1963: 35-37; for flere eksempler se Rich, 1983: 293, note 31.

⁸⁵ Mommsen, 1877: 408-411

⁸⁶ Livius: 3.3.9

⁸⁷ Brunt, 1971: 22

Hvis en aksepterer at både *seniores* og *iuniores* var en del av totalantallet i *census*, gjenstår spørsmålet om kun de som tilhørte en av eiendomsklassene ble nedskrevet. Brunt motstrider dette, og peker på at de antikke kildene kan ha henspilt på at man måtte være fysisk i stand til å bære våpen – noe *proletarii* også vil ha vært.⁸⁸ Dette argumentet er noe tynt, og bestrides da også av Gabba som skriver: “It cannot be maintained that the formula refers to their physical condition since this was not a matter for the censors to decide; it was scrutinized later at the time of the levy.”⁸⁹ Dette underbygges ytterligere av at de over 60 år også sto i *census*. *Proletarii* og frigitte slaver var av sentral betydning for den romerske flåten – regelmessig ble de benyttet for å bemanne skipene – ergo virker det merkelig at den romerske staten ikke følte noe behov for en oversikt over antallet borgere som ikke kunne verves til legionene. Dette medfører likevel ikke automatisk at antallet *proletarii* ble nedskrevet sammen med de andre borgerne i *census*. Det er liten tvil om at det fantes en rekke ulike lister, der det ble gjort klart hvilken av de ulike borgerkategoriene man tilhørte. Livius snakker for eksempel om *iuniorum tabulae* – en liste spesifikt for de borgerne som var tilgjengelig til tjeneste i legionene, og som naturligvis da også stemte i centuriene forbeholdt *iuniores*.⁹⁰ De borgerne som ikke hadde rett til å møte i centurieforsamlingen må naturlig nok ha kunnet bli skilt fra borgerne med møte- og stemmerett. Men man kan ikke på denne bakgrunn alene trekke slutningen at totalantallet i *census* ikke inkluderte de frigitte slaver og *proletarii*. Man ville naturlig nok da kunne anta at det noe sted i de antikke kildene ble referert til deres utelatelse, eller endog klargjort at antallet ble registrert på egne lister – slik som med enker og foreldreløse. Dette finner en imidlertid ingen eksempler på.

Hovedargumentet mot at censustallene kun representerte *assidui*, finner en likevel i den store uroen som spredte seg blant romerne i årene mellom den andre puniske krig og Tiberius Gracchus jordreformer. Som vi har sett steg antallet borgere i *census* noe frem til 163, før det så gradvis – men på ingen måte dramatisk – sank frem til 130. Likevel finner en i

⁸⁸ Brunt, 1971: 21

⁸⁹ Gabba, 1976: 8

⁹⁰ Livius: 34.18.7

flere antikke kilder at årsaken til Gracchernes jordreformer i hovedsak var en mangel på mannskaper til legionene – ergo at antallet *assidui* hadde sunket.⁹¹ Plutark skriver:

“[T]he poor, who had been ejected from their own land, no longer showed themselves eager for military service, and neglected the bringing up of children, so that soon all Italy was conscious of a dearth of freemen, and was filled with gangs of foreign slaves, by whose aid the rich cultivated their estates, from which they had driven away the free citizens.”⁹²

Frykten for at antallet borgere som tilhørte en av eiendomsklassene skulle synke ytterligere framtvang også en oppfordring om ikke å gå barnløse, fra Quintus Metellus, censor i 130:

“If we could live without wives, we should be free of all that trouble, but since nature prescribes that we cannot live with them without some inconvenience, nor without them at all, we ought to pay regard to the perpetual safety (of the state) rather than to the pleasure of the moment.”⁹³

Denne beskrivelsen passer dårlig overens med det antallet borgere *census* presenterer. At borgerne sterkt ble oppfordret til ikke å leve barnløse, og ikke unngå ekteskapet, viser en reell frykt for en nedgang i det romerske borgerantallet. Men som vi har sett var antallet registrerte borgere i den siste *census* før *Lex Agraria*, T. Gracchus' jordreform, ikke mindre enn det man finner i årene før den andre puniske krig.⁹⁴ Antallet legioner romerne måtte ha i felten i det 2. århundre var ikke spesielt avskrekkende, og oversteg sjelden seks – altså rundt regnet 30,000 menn.⁹⁵ De alarmerende tendenser som T. Gracchus og andre advarte mot virker eiendommelige, hvis en innbiller seg at antallet *assidui* var like høyt som ved Hannibals invasjon.

⁹¹ Se Appian, *The Civil Wars*: 1.9

⁹² Plutark, *Tiberius and Caius Gracchus*: 8.3

⁹³ Gellius: 1.6; se også Livius, *Periochae*; 59; Suetonius, *Divus Augustus*: 89

⁹⁴ Brunt har beregnet at antallet romerske borgere var rundt 325,000 i 218. Dette antallet er inkludert borgerne i Campania, som mistet sine borgerretter etter Capuas fall i 212. Se Brunt, 1971: 61-68.

⁹⁵ Brunt, 1971: 432-433.

I antikke kilder finner man noen få overleveringer om antallet *proletarii* målt mot *assidui* i centurieforsamlingen. Dionysios fra Halikarnassos skriver i sin presentasjon av Servius Tullius organisering av forsamlingen om hvordan *proletarii* utgjorde like mange som alle de andre klassene til sammen.⁹⁶ Hvorvidt dette stemte enten for tiden under Servius Tullius, eller på Dionysios' egen tid kan man bare gjette på. Med utgangspunkt i at *census* ikke representerte det korrekte antallet *assidui*, har Brunt forsøkt å beregne hvor mange som fantes i år 214. Han baserer sin analyse på Livius, hvis verk gir oss en forholdsvis systematisk oversikt over antallet legioner som var i tjeneste for årene mellom 218 og 167.⁹⁷ Ut i fra det totale antall legioner, kombinert med andre overleveringer – som gir oss mer informasjon om hvor mange som tjenestegjorde i de ulike legionene – har Brunt kommet frem til at det totale antall som hadde tjenestegjort mellom 218 og 215 (her inkludert døde, borgere som ikke tjenestegjorde lengre, og borgere fremdeles under våpen) var rundt 108,000.⁹⁸ Gapet mellom dette tallet, og det langt høyere antallet *iuniores* som man kan utlede fra tallene i censuslistene, kan vanskelig forklares hvis en holder fast ved teorien om at alle i *census* var *assidui*.⁹⁹ Med bakgrunn i en passasje hos Livius, som forteller oss at censorene i 214 bare kunne finne 2,000 borgere som hadde unnsloppet legionærtjeneste, går Brunt derfor ut i fra at antallet *assidui* i 214 var et sted rundt 100,000 – og at resten, det vil si over halvparten av *iuniores*, var *proletarii*.¹⁰⁰ En antagelse som stemmer overens med Dionysios påstander.

Teorien til Brunt er fristende å støtte seg til, ettersom den presenterer et forholdsvis konkret antall borgere som var stemmeberettiget i centurieforsamlingen. Det finnes likevel enkelte svakheter som må granskes. For det første er det en rekke usikkerhetsmomenter knyttet til de 2,000 som i 214 ble straffet for å ha unngått militærtjeneste. Disse skal ha blitt samlet, og sendt til Sicilia for å tjenestegjøre med restene av styrkene som hadde blitt desimert ved Cannae, et av de mest knusende nederlagene de romerske legionene noensinne ble påført.

⁹⁶ Dionysios fra Halikarnassos: 4.18.2, 7.59.6

⁹⁷ Matthias Gelzer stilte spørsmålsteget ved Livius tall, og var i liten grad villig til å akseptere tall som ikke ble bekreftet hos Polybios – spesielt for årene krigen mot Hannibal varte. (Gelzer, 1964: 220 ff). Brunt aksepterer at det finnes enkelte logiske brister i Livius' tall, men avviser likevel på en overbevisende måte disse angrepene – blant annet med bakgrunn i at sammenhengen i tallene Livius presenterer spesielt for den andre punerkrigen er så sterk at de må oppfattes som troverdige. (Se nærmere Brunt, 1971: 645-660.)

⁹⁸ Brunt, 1971: 419

⁹⁹ Brunt, 1971: 64-65

¹⁰⁰ Livius: 24.18.7-9 og Brunt, 1971: 66

Brunt selv peker på at Livius' fortelling om denne styrken ikke er pålitelig, og det kan ha vært en viss sammenblanding med en annen straffeutmåling censorene vedtok, og som Livius også har registrert.¹⁰¹ At de 2,000 kan betraktes som de eneste som ikke hadde tjenestegjort etter 218 virker med dette usannsynlig. Rich har spekulert i at disse heller var borgere som ikke hadde møtt frem til *dilectus* – og at straffen derfor var en advarsel til andre om ikke å stille seg til tjeneste for den romerske stat.¹⁰² I tillegg er det vanskelig å se for seg at det ble foretatt en total mobilisering av romerske *assidui*, selv under den enorme krisen Hannibals invasjon resulterte i. At et samfunn kan klare seg uten en så stor del av den arbeidsføre befolkningen virker usannsynlig. Likevel finnes det moderne analogier som også her kan bidra til en bedre forståelse. Ut av den totale frie befolkningen, kan det beregnes at voksne menn vil ha utgjort mellom 28 prosent og 31 prosent.¹⁰³ Med bakgrunn i dette finner en altså at hvis det var en total mobilisering av *iuniores* vil det ha utgjort et sted rundt 11 prosent av den totale frie befolkningen. Før første verdenskrig finner en både på Balkan og i Tyskland regimer som mobiliserte over 10 prosent av befolkningen sin til de væpnede styrkene.¹⁰⁴

Samtidig gjør det vesentlige antall slaver som befant seg i Italia at det kunne være mulig å opprettholde en produksjon av mat og andre varer, nødvendig for et sivilt samfunn. En interessant sammenligning kan da være med Sørstatene i USA under borgerkrigen 1861-1865, som i likhet med Romerriket benyttet slaver som arbeidskraft. Studier her har vist at rundt av 11 prosent av befolkningen var involvert i militæret i denne perioden, noe som tilsvarer de høyeste anslagene for militære krav på det sivile samfunnet under den andre punerkrigen.¹⁰⁵ At bruken av slaver vil ha bidratt til et økt potensiale for å trekke enorme vekslers på det sivile samfunn er åpenbart, spesielt hvis en aksepterer den ekstreme situasjonen romerne befant seg i etter Cannae som unik, og forholdsvis kortvarig. Likevel virker det nærmest utrolig at romerne skulle tillate at det oppsto en situasjon der de nesten var beseiret, uten å tillate *proletarii* inn i legionene. Med bakgrunn i sin hypotese om at

¹⁰¹ Brunt, 1971: 652; Livius: 27.11.12-15

¹⁰² Rich, 1983: 294

¹⁰³ Brunt, 1971: 53, 59

¹⁰⁴ De Sanctis, 1916: 2.317, Thiel, 1954: 191

¹⁰⁵ McPherson, 1988: 306, note 41 og Haines, 1998: 149-169

nærmest alle borgerne som var *assidui* allerede var i legionene i 214, tidfester derfor Brunt den første senkningen av eiendomskravene til nettopp denne perioden. Denne senkningen gjorde at romerne var i stand til å samle sammen ytterligere fem eller seks legioner – et sted rundt 27,000 mann. En ser her at romerne ikke var dogmatiske i sin tolkning av eiendomskravene, men i stedet var villig til å lempe på dem hvis situasjonen var dramatisk nok. Et element som kan tyde på dette, er at man nå antar at eiendomskravene til de fem eiendomsklassene som kaltes *assidui* endret seg opptil flere ganger i perioden som denne oppgaven gransker, i tillegg til den endringen som ble foretatt i årene etter Cannae.

3. Eiendomskravene til eiendomsklassene

Forrige kapittel tok for seg eiendomskravene for centurieforsamlingen, basert på tallene som finnes hos Livius og Dionysios fra Halikarnassos, ettersom disse er de eneste antikke kilder som presenterer kravene til alle eiendomsklassene. En rekke andre steder finner vi referanser til hvilke krav til eiendom som ble stilt for å kunne kalles *assidui*. Det fascinerende her er at mange av disse andre kildene presenterer ulike tall enn det man finner hos Livius og Dionysios. Det er nå allment antatt at det fant sted to reduksjoner av eiendomskravene for den femte klassen - en gang under den andre puniske krigen og en gang i løpet av det 2. århundre. De nøyaktige tidspunkt strides det imidlertid om. I tillegg til dette er det uenighet om eiendomskravene til den første eiendomsklassen, og hvorvidt disse også endret seg. Resultatet er at vi har fire ulike tall for eiendomskravet til den femte eiendomsklassen: 1,500 *asses*, 4,000 *asses*, 11,000 *asses* og 12,500 *asses*.¹⁰⁶ I tillegg har vi tre ulike tall for den første eiendomsklassen: 100,000 *asses*, 120,000 *asses* og 125,000 *asses*.¹⁰⁷

Hvis man skal begynne med å se på eiendomskravene til den femte eiendomsklassen er 11,000 *asses* det opprinnelige tallet slik det blir presentert av Livius.¹⁰⁸ Polybios på sin side

¹⁰⁶ I diskusjonen som følger har jeg valgt å slutte meg til tradisjonen som overser tallet 12,500 som er overlevert fra Dionysios. Dette betraktes generelt som et fiktivt nummer oppnådd gjennom å halvere eiendomskravet for den fjerde klassen. For mer se Rich, 1983: 309, note 100.

¹⁰⁷ Det siste tallet 125,000 finnes bare overlevert gjennom Gellius: 6.13. Det er allment akseptert at dette er et resultat av en kopistfeil, og jeg vil derfor også overse dette tallet. Se Rich, 1983: 307-308.

¹⁰⁸ Livius: 1.43

presenterer et annet tall, nemlig 4,000 *asses*.¹⁰⁹ Dette blir satt som den laveste grensen for de som kunne tjenestegjøre i legionene, og dermed også hadde stemmerett i centurieforsamlingen.¹¹⁰ Det siste tallet på 1,500 *asses* får vi presentert hos Cicero, Gellius og Nonius.¹¹¹ Cicero opplyser om tallet i en passasje som øyensynlig omhandler centurieforsamlingen under dens påståtte grunnlegger Servius Tullius tid. Men ettersom han, i motsetning til Livius, presenterer den reformerte forsamling - som har blitt presentert i et tidligere kapittel - reflekterer passasjen hvordan organiseringen ble foretatt i 129 (som er året dialogen er satt til) og hans egen tid 70 år senere. Passasjen hos Cicero er omdiskutert, men sammen med de to andre henvisningene tyder den på en ytterligere senkning.¹¹² Også interessant her er hvordan Polybios tall understreker det faktum at det fant sted to reduksjoner. Livius (som støtter seg på Fabius Pictor) beskriver centurieforsamlingen før den ble reformert, men strengt tatt kan vi ikke vite hva eiendomskravene vil ha vært på den tiden Fabius beskriver, ettersom den utelukkende skal vise situasjonen under Servius Tullius styre. Foruten Polybios tall, kan man derfor ha trodd at eiendomskravet ble senket til 1,500 før Fabius skrev dem ned. Det faktum at vi har Polybios tall, kombinert med at Ciceros tall må dateres til etter at antallet triber ble hevet til 35 gjør at vi kan være sikre på at to reduksjoner ble foretatt – først en senkning til 4,000 (Polybios) og så videre til 1,500 (Cicero, Gellius, Nonius). Det faktum at Gellius henviser til en ytterligere gruppe - *capite censi* - hvis eiendom skal ha vært verdt mindre en 375 *asses* er et ytterligere tegn på dette.¹¹³ Det er i dag allment antatt at *capite censi* og *proletarii* er en og samme gruppe, og at Gellius har gjort en feil når han skiller mellom dem. Hvis dette er tilfelle er det fristende å spekulere i om grensen på 375 *asses* som han omtaler egentlig er 375 *sestertii* (som utgjør nøyaktig 1,500 *asses*), og at denne altså er grensen for medlemskap i den femte eiendomsklassen. Dette vil i så fall plassere endringen fra 4,000 *asses* til 1,500 *asses* etter at man adopterte den nye myntenheten, og ergo etter at Polybios skrev sitt verk. En slik antagelse vil være rent hypotetisk, men vil passe godt inn med andre indikasjoner på når en ytterligere reduksjon fant sted.

¹⁰⁹ Polybios skriver 400 drachmae, som allment akseptert tilsvarer 4,000 *asses*. Se Rich, 1983: 306 og Walbank, 1957: 698 og 706.

¹¹⁰ Polybios: 6.19.3

¹¹¹ Cicero, *De Re Publica*: 2.40; Gellius: 16.10.10; Nonius: 228 L.

¹¹² Se de Ligt, 2007: 125

¹¹³ Den romerske staten endret myntenhet fra *as* til *sestertii* i/eller like før 141.

Den første senkningen av eiendomskravene dateres altså tradisjonelt til den andre punerkrigen. De enorme tapene romerske legioner led under krigen mot Hannibal, kan åpenbart betraktes som årsak til at man åpnet portene og slapp flere av *proletarii* inn. Dateringen av denne reduksjonen finner ytterligere støtte i det faktum at man i 214 ser at slaver blir hentet inn for å bemanne den romerske flåten.¹¹⁴ Det at man kun tre år tidligere hadde benyttet seg av frigitte slaver og *proletarii* til den samme oppgaven, er en klar indikasjon på at antallet tilgjengelige mannskaper fra disse klassene hadde sunket – en naturlig konsekvens hvis flere ble hentet inn til legionene som et resultat av en reduksjon av eiendomskravene. Man kan alltid spekulere i om dette tiltaket var ment å være en midlertidig løsning på en kritisk situasjon, men som Brunt skriver:

“...[T]he old class of *assidui* must have sustained the heaviest rate of loss, as they formed the 15 legions raised before Cannae, all of which were either cut to pieces in a series of defeats or retained in service for exceptionally long periods involving an abnormally high wastage, and the peasantry from which they were drawn must have suffered gravely [...] Hence, even if the change in the legionary’s minimum census was at first regarded as provisional, there can never have been a time when it would have seemed sensible to revert to the former minimum.”¹¹⁵

Hvor stor denne reduksjonen av eiendomskravene egentlig var er også noe usikker. Selv om tallene som oppgis ser ut til å være relativt rett fram fra 11,000 som Livius skriver, til 4,000 som Polybios oppgir, må man være klar over at romerne endret sine standardiserte bronsemynter under den andre punerkrigen. Ved utbruddet av konflikten besto bronsemyntene, de såkalte ‘tunge’ *asses*, av 10 *uncia* bronse.¹¹⁶ Dette ble endret flere ganger, fram til det stabiliserte seg i 212/211 med de såkalte ‘lette’ *asses* – som kun besto av to *uncia* bronse. Man kan derfor se to ulike tolkninger av reduksjonen av eiendomskravene. Hvis både Livius og Polybios forholdt seg til det reformerte myntsystemet, vil en reduksjon ha medført en reduksjon av kravene til den femte eiendomsklassen på hele 64 prosent.

¹¹⁴ Livius: 24.11.7

¹¹⁵ Brunt, 1971: 403-404

¹¹⁶ En *uncia* bronse tilsvarer 27,4 gram.

Alternativt kan man tolke Livius slik at tallet hans baserer seg på den tidligere 'tunge' myntenheten, hvor 1,100 *asses* altså vil ha tilsvart 11,000 *uncia* bronse. Hvis dette er tilfelle utgjør reduksjonen av kravene kun 27 prosent i forhold til bronsemengden.¹¹⁷ Målsettingen for reduksjon forblir uansett uforandret, en økning av antallet borgere tilgjengelig for tjeneste i den romerske staten. Samtidig viser utviklingen – og den stadig økende uroen rundt antallet *assidui* – at dette tiltaket ikke var tilstrekkelig.

Den andre endringen man finner spor av i kildene – fra Polybios 4,000 *asses* til de 1,500 *asses* man finner hos blant annet Cicero – er vanskeligere å spore i tid. Det virker åpenbart at endringen vil ha funnet sted etter at Polybios utga sitt historiske verk for første gang – rundt år 150 – og i nærheten av det året Cicero har plassert sitt verk *de Republica* som er år 129. Mange har forsøkt å presisere dette. Rathbone har fremmet teorien om at endringen fant sted samtidig som man reformerte det numismatiske systemet i 141/140.¹¹⁸ Dette kan betviles når man ser at antallet registrert i census etter 141/140 sank med nesten 10,000 fra tidligere år. Man kan anta at censorene vil ha vært mer vaksomme for å få registrert borgere i en av de fem eiendomsklassene, og ha hatt større fokus på dette enn på den store klassen av *proletarii*. Det vil derfor være rimelig å anta at man heller enn en reduksjon, ville ha sett en økning i antallet romerske borgere registrert i census.¹¹⁹ Enkelte har angrepet teorien om at en endring fant sted i det hele tatt. Rich argumenterer sterkt for at siden endringen vil ha måttet finne sted etter at Polybios skrev – det vil si rundt midten av århundret – og allerede ville ha blitt endret til tilsvarende verdi i *sestertii* etter reformen av det romerske valutasystemet i 141, kan endringen til 1,500 *asses* kun ha vært gyldig i rundt et tiår – for kort tid til at Cicero og de andre forfatterne som henviser til summen vil ha sett det som hensiktsmessig å benytte dette tallet som eksempel på systemet under Servius Tullius.¹²⁰ Det virker underlig at en skal se vekk fra den åpenbart reformerte centurieforsamlingen Cicero presenterer, og dermed anta at summen han presenterer for

¹¹⁷ de Ligt, 2007: 125

¹¹⁸ Rathbone, 1993: 121-152

¹¹⁹ Det faktum at man ikke ser noen spor av en slik tolkning i de årene jeg i denne oppgaven har søkt å se nærmere på, kan være en indikasjon på at endringen fant sted etter 130. Men usikkerheten rundt reformens dato er såpass stor at jeg velger å inkludere den her – som et eksempel på at romerne utvidet elektoratet til centurieforsamlingen.

¹²⁰ Rich, 1983: 313-314

den femte eiendomsklassen ikke representerer situasjonen rundt år 129. Hvis en aksepterer at reformen av *comitia centuriata* fant sted etter at de to siste tribene ble organisert i 241 – og at en i tillegg aksepterer Polybios beskrivelse av eiendomsklassene som gyldig for tiden han skrev – følger det for meg at en kan akseptere Cicero sin presentasjon som representativ for tiden hans dialog er plassert i. Ergo må det ha funnet sted en senkning etter at Polybios' tekst ble nedskrevet.

Årsaken til denne ytterligere senkningen av eiendomskravene er ikke like åpenbar som de under krigen mot Hannibal. Som vist over var det en utbredt frykt blant romerske samtidige angående mangelen på *assidui*. En kan som sagt også anta at frykten stammet fra opplevelsen av at forholdet mellom *assidui* og *proletarii* i befolkningen var i endring, og ikke at det var noen dramatisk nedgang i antallet borgere. Bakgrunnen for denne endringen er omdiskutert. Den romerske stat hadde i stor grad før den andre puniske krig kun deltatt i militære operasjoner innad i Italia. Mot slutten av 200-tallet og begynnelsen av 100-tallet endret dette seg, og romerne bega seg i større grad ut på langvarige militære ekspedisjoner til andre deler av Middelhavet. Kan man anta at disse ekspedisjonene i noen grad kan forklare at antallet *assidui* sank? Romernes felttog på den iberiske halvøya har blitt beskrevet som «...the nightmare and the cancer of Roman foreign involvements.»¹²¹ Den lange perioden det tok, og de omfattende ressursene som krevdes for å pasifisere motstanden mot romersk herredømme her, er av særlig interesse for å vurdere fallet i antallet *assidui*. Det faktum at de romerske legionærene fra slutten av 300-tallet mottok en forholdsvis generøs lønn, kalt *stipendium*, har blitt fremmet som en teori om at tjeneste i legionene skal ha vært en relativt attraktiv løsning for de minst velstående i det romerske samfunnet. Det finnes grunn til å tro at det daglige *stipendium* på 100-tallet var på 3 *asses* – noe som tilsvarte omtrent 2 kilo siciliansk korn på Ciceros tid.¹²² Kostnaden for mat og klær ble imidlertid trukket fra soldatenes *stipendium*, noe som vil ha gjort det mindre økonomisk attraktivt. I tillegg forteller Polybios oss at den romerske staten også utrustet soldater med våpen, en ytterligere kostnad som ble trukket fra deres *stipendium*.¹²³ Med dette som bakgrunn har Nicolet slått fast at hovedårsaken til at folk ble trukket mot militærtjeneste

¹²¹ Cagniart, 2007: 81

¹²² de Ligt, 2007: 124

¹²³ Polybios: 6.39

ikke var stabile økonomiske ordninger, men krigsbytte de kunne sikre seg.¹²⁴ I det lange felttoget i Spania fantes det lite håp om noen omfattende plyndring – og dette kan være en medvirkende årsak til at det var svært liten entusiasme rundt tjeneste i legionene som var utplassert der. Vi finner enkelte tilfeller der romerne sluttet opp rundt legionene – spesielt talende er den store interessen for å delta i det avgjørende felttoget mot Karthago i 149; en interesse som åpenbart var motivert av troen på en rask seier og mye krigsbytte.¹²⁵ Generelt sett finner vi likevel en rekke eksempler på at romerske borgere ikke ønsket å delta i republikkens mange felttog omkring i Middelhavet.¹²⁶ Det er nærliggende å tro at årsaken til at en finner såpass mange beskrivelser av offentlig misnøye med militærtjeneste er at romerne var skeptiske til langvarige, og lite profitable, felttog utenfor Italia. Det følger av dette at stadig flere kan ha forsøkt å unngå nedskrivning i *census*, for nettopp å slippe et påtvunget soldatliv. Denne teorien forklarer ikke bare at en ser en viss nedgang i antallet borgere censuslistene registrerer, men også den økende frykten blant romerske samtidige angående synkende antall *assidui*. Det virker pussig at hvis en opplevde en så dramatisk reell nedgang som enkelte kilder – og senere historikere – har hevdet, likevel var i stand til å samle sammen en relativt omfattende ekspedisjon til krigen mot Karthago på kort varsel.

Hvis en aksepterer at det var denne økende krigstrettheten som virket så foruroligende for romerne gjennom 100-tallet – og at antallet romerske borgere ikke sank generelt, men heller at antallet registrerte *assidui* ble færre, kan en lettere forstå den ytterligere reduksjonen som ble foretatt av eiendomskravene. Samtidig vil det faktum at dette var snakk om en rekke langvarige ekspedisjoner ha bidratt til at flere av de som var mest sårbare falt ut av den femte eiendomsklassen. Den siste endringen av eiendomskravene som Cicero presenterer, viser i alle tilfelle at kravene for den femte eiendomsklassen nå var svært lave. Brunt har beregnet verdien av eiendom, og kommet frem til at den ikke trengte bestå av mer enn 6 *iugera* hvis en aksepterer de eiendomskravene Cicero overleverer oss.¹²⁷ Denne

¹²⁴ Nicolet, 1980: 117

¹²⁵ Appian, *The Punic Wars*: 75.

¹²⁶ Livius: 43.14.2-6, 15.1 og Livius, *Periochae*: 55; Polybios: 35.4

¹²⁷ En *iugera* blir beregnet til 0,26 hektar. Brunt tar utgangspunkt i Columellia som skriver at prisen for jord er 1,000 *sestertii* for en *iugera* (Columellia, *De Re Rustica*: 3.3.8). Brunt forutsetter lavere eiendomspriser på 100-tallet enn når Columellia skrev, men det er trolig at han overvurderer heller enn undervurderer prisforskjellene. Hans konklusjon om at en *assidui* ikke trengte mer enn en hytte og en jordflekk fremstår uansett som valid.

gården kan ikke ha vært tilstrekkelig til å forsørge en familie, og når en i tillegg vet at *census* også vil ha registrert andre eiendeler og verdier borgeren innehadde ser en at skillet mellom *proletarii* og *assidui* vil ha blitt nærmest ikke-eksisterende etter denne siste reduksjonen.¹²⁸

En annen mulig endring som vil ha påvirket ratioen mellom *assidui* og *proletarii* i løpet av 100-tallet dreier seg om tilgangen på jordbruksland man kunne dyrke. En teori som har vært svært fremtredende omhandler fremveksten av et 'slaverisamfunn' i løpet av de to siste århundrene av republikken. Historikeren og sosiologen Keith Hopkins hevdet med tyngde at romerske soldater i realiteten slåss for sin egen fordrivelse.¹²⁹ Hopkins forsøker å forklare noe av bakgrunnen for romernes militaristiske vesen, og peker spesielt på hvordan den romerske eliten dyrket militære prestasjoner og generalene som utførte dem. At den romerske republikken var et meget militaristisk samfunn er ikke vanskelig å finne eksempler på. Hopkins peker blant annet på den utstrakte feiringen av triumfer som fant sted i perioden mellom 252 og 53 – over 70 slike har blitt registrert. Ettersom triumfer kun kunne finne sted etter at en rekke forutsetninger var møtt, fienden som ble beseiret måtte betraktes som verdig, og over 5000 motstandere måtte ha blitt drept i et enkelt slag, er antallet triumfer en indikasjon på graden av romersk krigføring fra den andre puniske krig og frem til det første triumviratet.¹³⁰ Hopkins fokuserer også på det overveldende antallet historiske overleveringer om slag og militære operasjoner. Som han skriver:

"The modern reader may be inclined to skip these seemingly repetitious accounts. In so doing, he does less than justice to their consuming interest for the Roman readers, and their prominence in the public records from which the histories were derived. The histories reveal a competition for glory among the Roman nobles which was itself in part the cause for war."¹³¹

¹²⁸ Brunt, 1971: 194 og Brunt, 1971: 406.

¹²⁹ Hopkins, 1978: 30

¹³⁰ For mer om triumfen som offentlig markering og politisk virkemiddel se: Beard, *The Roman Triumph*, 2007.

¹³¹ Hopkins, 1978: 27

Det er med denne sosiologiske bakgrunnen Hopkins forklarer utviklingen gjennom 100-tallet, spesielt i retning av en proletarisering av de romerske legionene, og en urbanisering av den romerske befolkningsmassen.

Tabell 3 - Antall borgere i den romerske hæren.¹³²

Årstall.	Beregnet totalt antall borgere. (i tusen)	Estimert antall romerske borgere som tjenestegjorde som soldater. (i tusen)	Soldater som prosentandel av det totale antallet mannlige borgere.
225	300	52	17,3
213	260	75	28,8
203	235	60	25,5
193	266	53	19,9
183	315	48	15,2
173	314	44	14,0
163	383	33	8,6
153	374	30	8,0
143	400	44	11,0
133	381	37	9,7

Kontinuerlig krigføring medførte enorme vekslers på den tradisjonelle rekrutteringsbasen for legionene – romerske selveiende bønder. Deres lange fravær i felttog rundt hele Middelhavet åpnet opp for at eliten kunne ta over store områder av romersk territorium

¹³² Dette er et utvalg av tallene presentert i Hopkins, 1978: 33. Hopkins har brukt Brunt sine tall fra *IM*, men har endret dem noe for å ta høyde for underrapportering og antallet soldater som tjenestegjorde utenfor Italia. For ytterligere forklaring av tabellen se Hopkins, 1978: 33, Note to table 1.1.

som ble stående tomme. Arbeidskraften de benyttet seg av på disse nye storgårdene ble i all vesentlighet slaver – som i stor grad var fraktet til Italia som krigsbytte. Romerske legionærer som kom hjem etter endt tjeneste hadde liten, eller ingen mulighet til å livnære seg og sin familie, og mange ble tvunget til å forlate landsbygda til fordel for storbyen Roma – hvor det i det minste fantes noe arbeid tilgjengelig. Romas befolkningsvekst bidrog til at produktene som ble produsert på disse store gårdene, og kanskje spesielt korn, fortsatt hadde et voksende marked hvor de kunne omsettes - noe som var med på å forsterke elitens ønske om kontroll over stadig større landområder som kunne brukes til jordbruksdrift.¹³³ Med bakgrunn i denne tesen om samfunnsutviklingen på 100-tallet, ser en at reduksjonen i eiendomskravene kan forklares både som en reaksjon mot den økende motstanden blant bøndene mot å tjenestegjøre i langvarige felttog i fremmede land; og som et resultat av et synkende antall *assidui* i befolkningen generelt. Hvis det fant sted en økende krigsmotstand, kan denne forklares gjennom at stadig flere bønder ble presset ut av eiendommene sine av eliten – og at presset på de gjenværende derfor økte ytterligere. Samtidig vil legionærtjeneste for mange som ble presset til å forlate sine egne gårder, enten for å søke tjeneste hos noen andre eller for å prøve lykken i Roma, ha fremstått som en mulig kilde til inntekt og stabilitet.¹³⁴

Det har i den senere tiden vært omfattende arkeologiske undersøkelser av de nærliggende områdene av det antikke Roma. Enkelte av disse arkeologene gikk i mot det tradisjonelle bildet om en nedgangstid for en hardt presset selveiende romersk bondebefolkning. De mente i stedet at man hadde opplevd noe nærmere en befolkningseksplasjon.¹³⁵ Denne oppsiktsvekkende konklusjon ble dog kraftig moderert ved senere undersøkelser, som heller så ut til å støtte teorien om befolkningsnedgang.¹³⁶ Disse arkeologiske undersøkelsene fokuserer i stor grad på en del av den romerske befolkningen som vil ha hatt begrenset innflytelse i *comitia centuriata*, og vil derfor ikke diskuteres nærmere i denne oppgaven.

¹³³ Se Hopkins, 1978: 12, figur 1.1.

¹³⁴ Hopkins, 1978: 36

¹³⁵ Fredriksen, 1971: 4-5, 356

¹³⁶ Liverani, 1984: 36-48; Witcher, 2008: 275

Det siste elementet som tyder på en endring av befolkningssammensetningen på landsbygda, er den kraftige veksten selve byen Roma opplever i perioden frem mot slutten av republikken. Ingen antikke forfattere har etterlatt noen oversikt over hvor mange som bodde i Roma under republikken, men etter krigene mot Hannibal opplevde byen en oppblomstring i konstruksjonen av offentlig bygninger som havneanlegg, markeder og portikoer, som tilsynelatende markerer byens stadige ekspansjon, og utvilsomt bidro til økte arbeidsmuligheter for innflyttere.¹³⁷ Gjennom å se nærmere på akveduktene som brakte vann inn til metropolisen Roma har en også forsøkt å spore befolkningsutviklingen. Frontinus forteller oss at det fant sted fire kraftige utvidelser av det opprinnelige vanntilfanget (det vil si Tiberen, samt lokale utspring og brønner). De første akveduktene som førte vann til byen fra fjerntliggende områder var Aqua Appia og Anio Vetus som ble konstruert i henholdsvis 312 og 273. I 144 hadde disse vannkildene blitt utilstrekkelige, både grunnet slitasje og ulovlig tapping, samt – kan en rimeligvis anta – en vedvarende og kraftig befolkningsøkning. En ytterligere akvedukt kalt Aqua Marcia ble derfor konstruert for å imøtekomme byens vannbehov.¹³⁸ Planene om å utvide byens tilgang på vann hadde blitt skissert opp allerede i 179, men hadde blitt stoppet av en aristokrat hvis land akvedukten måtte passere gjennom.¹³⁹ Utvidelsen vil uansett ha vært så kostbar at den ikke vil ha blitt påbegynt med mindre det var et presserende behov - våre kilder forteller oss at kostnaden var 180 millioner *sestertii*, noe som ville gjort konstruksjonen av akvedukten til det dyreste bygningsprosjektet i republikkens historie.¹⁴⁰ I 184 forbød censorene bruken av offentlig vann på privat eiendom, et tiltak trolig satt i gang for å konservere en mangelfull ressurs.¹⁴¹

I samme tidsperiode ser vi flere eksempler på at latinske bysamfunn klager på at stor utvandring fra deres byer til Roma.¹⁴² Latinerne krevde endringer i lovene om tildeling av borgerrett, og argumenterte med at utvandringen fra deres områder gjorde det vanskelig for dem å imøtekomme Romas krav om antall allierte soldater. Såpass alvorlig tok romerne denne advarselen at tusenvis av latinske innvandrede ble forvist fra Roma, og sendt hjem til

¹³⁷ Se liste i Frank, 1933: 183 ff

¹³⁸ Frontinus, *The Aqueducts of Rome*: 1.1-15

¹³⁹ Livius: 40.51.7.

¹⁴⁰ Frontinus, *The Aqueducts of Rome*: 7.4; Cornell, 2011: 51

¹⁴¹ Livius: 39.44.4

¹⁴² Livius: 39.3 og 41.8

sine egne landområder – senere ble også innstramminger i retten til å bosette seg i Roma vedtatt.¹⁴³ Uroen over sterk befolkningsøkning var altså vedvarende, men slike tiltak virker i liten grad å ha stagget innvandringen. Det er likevel viktig å være klar over at selv om en befolkningsøkning i Roma vil ha åpnet muligheten for økt deltakelse i møtene til centurieforsamlingen, samt de *contiones* som ble arrangert som forberedelse til disse, ville flertallet av de nye innflytterne vært bønder og dermed ha tilhørt en av de nedre eiendomsklassene, eller endog *proletarii*-centurien.

Når det gjelder debatten angående eiendomskravene til den første klassen er diskusjonen mindre omfattende. Tallet 120,000 *asses* finner man presentert hos Plinius den eldre, i en beskrivelse av systemet under Servius Tullius. Her skriver Plinius at de rikeste i samfunnet hadde eiendom tilsvarende 120,000 *asses* i verdi, og at dette derfor ble standarden for den første eiendomsklassen.¹⁴⁴ En annen kilde som også presenterer dette tallet er den latinske ordboken samlet sammen av Sextus Pompeius Festus. Her finner man en presentasjon av begrepet *infra classem* som de som var verdt mindre enn 120,000 *asses*.¹⁴⁵ Gellius også skiller mellom de som var verdt mer – som han kaller *classici* – og de som var verdt mindre – altså *infra classem* – men han gjør det mer klart at han snakker om de fem eiendomsklassene, og at derfor *classici* tilhørte den første eiendomsklassen.¹⁴⁶ Enkelte historikere har – med bakgrunn i disse referansene – forsøkt å teoretisere frem et alternativ til de tallene en ser hos Polybios, Livius og Dionysios fra Halikarnassos. Crawford har i tillegg forsøkt å bruke Livius egne ord til å understøtte teorien. I Livius' presentasjon av *census* i 169/168 beskriver han hvordan censorene endret på sedvanen om at frigitte slaver kunne innskriveres i rurale triber, en sedvane som hadde vært i praksis siden Appius Cladius var censor i 312. Fra nå av kunne de frigitte slavene kun skrives inn i en urban tribe – mer spesifikt esquelintriben. Men Livius forteller oss at enkelte unntak fra denne praksis fantes, blant annet var alle som hadde eiendom verdt mer enn 30,000 *sestertii* fritatt fra denne tvungne plasseringen. Ettersom 30,000 *sestertii* tilsvarer 120,000 *asses*, har Crawford

¹⁴³ Livius: 39.3.5 og 41.9.9-11

¹⁴⁴ Plinius: 33.13

¹⁴⁵ Festus, "Festus Grammaticus, Livre IX": <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/Festus/index.htm> (publikasjonsdato ikke oppgitt, lastet ned 7. februar 2013)

¹⁴⁶ Gellius: 6.13

postulert at dette minimumskravet tilsvarte minimumskravet for å tilhøre *classici* – og at grensen for å tilhøre den første eiendomsklassen altså var 120,000 i 169/168. Denne grensen vil deretter ha blitt senket til 100,000 på et ukjent tidspunkt før Polybios skrev sitt verk rundt år 150.¹⁴⁷

Denne teorien kan imidlertid avvises med rimelig grad av sikkerhet. Årsaken til dette finner man i *lex Voconia* – en lov om retten en kvinne hadde til å arve, som ble vedtatt i 169. Hos Gaius som presenterer denne loven, er grensen som er satt for hva en kvinne kan arve 100,000 *asses*. Hvis en legger dette sammen med at Gellius refererer spesifikt til Cato den Eldre sin tale til støtte for *lex Voconia* når han definerer begrepene *classici* og *infra classem*, virker det åpenbart at grensen satt i *lex Voconia* tilsvarer grensen for å tilhøre den første eiendomsklassen. Hvis denne altså var 100,000 i 169/168 må en eventuell reduksjon ha funnet sted før dette, eventuelt må endringen ha skjedd etter Polybios tid.

Hvis en skal anta at endringen fra 120,000 *asses* til 100,000 *asses* skjedde før 169/168, er dette en interessant utvikling ettersom det utvilsomt vil ha åpnet opp for flere deltakere i den første eiendomsklassen. Det faktum at Polybios ikke nevner noe om en slik endring er et eksempel på hvordan kildemangel gjør det vanskelig å kunne bekrefte en eventuell tendens på 200- og 100-tallet til utvidelse av flere eiendomsklasser enn den femte. Hvis en derimot antar at endringen skjedde etter 150, kan en angripe teorien på grunnlag av at den numismatiske reformen som skjedde rundt 141/140 ville ha gjort at en eiendomsgrænse oppgitt i *asses* må ha hatt en svært kort levetid. Crawford's antagelse om at alle verdier i *asses* ble omgjort direkte til *sestertii* i 141 stemmer ikke overens med den åpenbare uroen romerne følte angående antallet *assidui*. Det er vanskelig å se at det har vært noen utpreget engstelse hvis man ved et slag ville firedoble minimumskravet til de ulike eiendomsklassene.¹⁴⁸ Faktum er at alle kildene som presenterer eiendomskravet for den første eiendomsklassen til å være 120,000 *asses*, knytter bånd tilbake til tidlig romersk historie. Plinius skriver at dette var kravet under Servius Tullius, mens både Gellius og Festus

¹⁴⁷ Crawford, 1975: 631

¹⁴⁸ Rich, 1983: 312-313 og Crawford, 1975: 621

nevner beløpet i sammenheng med skillet mellom *classici* og *infra classem*, et skille, som i perioden denne oppgaven gransker, fremsto som arkaisk.¹⁴⁹ Og selv om det selvfølgelig er en mulighet, er det også vanskeligere å kunne utlede at disse forfatterne presenterer tall som også var gyldige i senere perioder. I motsetning til Ciceros overleveringer om reduksjonen av eiendomskravene for den femte klassen, finnes det ingen ytterlig informasjon som kan hjelpe oss å tidfeste tallene til Plinius, Gellius og Festus. Det at en har to ulike tallstørrelser for den første eiendomsklassen, der det er vanskelig å kunne teoretisere frem en sannsynlig utvikling av kravene med tanke på økninger og reduksjoner, har gjort at Rich har lansert en hypotese der tallvariantene presentert over antas å være et resultat av kopistfeil, eller rent gjetttverk.¹⁵⁰ Det faktum at så mange av de andre kildene vi har tilgang til fra denne perioden presenterer grensen som 100,000 *asses*, gjør at denne hypotesen er tiltalende. Hans videre teori om at en også må se bort i fra Ciceros tall for den femte eiendomsklassen er dog vanskelig å akseptere, all den tid hans presentasjon av centurieforsamlingen veksler mellom Ciceros egen levetid og det arkaiske uten videre. Rich skriver:

“The view that the property qualification for military service was progressively reduced derives much of its plausibility from the fact that it fits well with received doctrine on Roman manpower: manpower resources were evidently under strain in the Hannibalic war and on the usual view a shortage of *assidui* developed during the second century. It would thus smack of circularity to use the supposed second century reduction in the property qualification as evidence for the shortage of *assidui*.”¹⁵¹

Selv om antallet borgere ikke nødvendigvis sank dramatisk i løpet av 100-tallet, følger det ikke automatisk at det ikke ble foretatt en senkning av eiendomskravene. Derimot er det meget mulig at selv om censustallene ikke viser noen særlig nedgang i borgerantallet, opplevde samtidige romere en reduksjon i antallet *assidui*; både som følge av økende motstand mot militærtjeneste, og på grunn av det økte presset på landressursene i den romerske delen av Italia, som jeg beskrev over. Det er logisk at man som et resultat av dette vil ha sett på en videre senkning av eiendomskravene, for dermed å kunne øke rekrutteringsgrunnlaget. Som Rich selv skriver er det usannsynlig at romerske myndigheter

¹⁴⁹ Rich, 1983: 315

¹⁵⁰ Rich, 1983: 315

¹⁵¹ Rich, 1983: 316

vil ha vært så bundet av tradisjon og sedvane at de lot en kunstig mannskapsmangel oppstå.¹⁵²

Det har lenge vært allment antatt at den gradvise nedgangen man ser i censustallene etter toppunktet i 163, representerer en reell demografisk nedgang i antallet romerske borgere i løpet av 100-tallet. Man har brukt endringen i eiendomskravene man ser i denne perioden for å underbygge denne teorien. Dette kapitlet har søkt å vise at endringene ikke nødvendigvis må henge sammen med en nedgang i borgerantallet, men i stedet kan ha vært et forsøk på å rette opp strukturelle økonomiske endringer innad i Romerriket slik at antallet *assidui* ble opprettholdt på et nivå som var tilstrekkelig til å bemanne legionene på en tilfredsstillende måte. Hvis man antar at dette er tilfellet, vil utviklingen ha betydd ikke bare en proletarisering av de romerske legionene lenge før Marius totale brudd med eiendomskravene som minimumskrav for militær tjeneste, men også en økning av antallet stemmeberettigede til centurieforsamlingen. Det neste kapitlet vil gå nærmere inn på den tradisjonelle oppfatningen av elitistisk dominans av centurieforsamlingen, og også gjøre en grundigere vurdering av størrelsen på den første eiendomsklassen.

¹⁵² Rich, 1983: 330

Kapittel fire – Elitens dominans

Forrige kapittel tok for seg muligheten for at antallet medlemmer i den første eiendomsklassen kan ha økt, ettersom kravene til formue som ble stilt sank noe i løpet av årene etter den andre puniske krig. Romas befolkning hadde vokst kraftig i den samme perioden, men som tidligere vist vil flertallet av denne nye befolkningsmassen trolig ha vært jordløse bønder, som innvandret til hovedstaden på utkikk etter jobber og et livsgrunnlag for sin familie, kombinert med et voksende antall både slaver og frigitte slaver. I 129 hadde Scipio Aemilianus klaget over det store antallet slaver og frigitte som preget bybildet i Roma; et bilde som skulle vedvare gjennom sen-republikken og principatet.¹⁵³ Den organiseringen centurieforsamlingen hadde skapte naturlig et sterkere fokus på de øverste eiendomsklassene, ettersom disse alene ville være i stand til å skaffe flertall. Dette kapitlet vil granske medlemmene i disse øverste eiendomsklassene i centurieforsamlingen nærmere, og vurdere hvordan og hvorvidt de kan ha dominert forsamlingen, slik det har vært antatt.

1. Teoretisk bakgrunn

Mye av bakgrunnen for den tidligere rådende tankegangen om elitedominans stammer fra verkene til henholdsvis Theodor Mommsen og Mathias Gelzer. For Mommsen er hovedtemaet i romersk politikk den tilsynelatende konflikten mellom to partier i senatet, *optimates* og *populares*.¹⁵⁴ Men, mente Mommsen, disse såkalte partiene representerte på ingen måte reelle forskjeller i det romerske samfunn. Det fantes ingen konflikt mellom en ekte elite som utgjorde et aristokrati, og et ekte og uavhengig borgerskap.

Valget av parti ble utelukkende foretatt på bakgrunn av taktiske vurderinger, og slett ikke politisk overbevisning.¹⁵⁵ Som han skriver:

¹⁵³ Brunt, 1971: 69.

¹⁵⁴ *Optimates* skulle etter dette syn representere elitens interesser, mens *populares* var borgernes representanter.

¹⁵⁵ Mommsen, 1920 vol. 3: 71-73

“Party phrases were in free circulation; of the parties themselves there was little trace in matters really and directly practical [...] it was only in isolated and rare instances that the different candidates represented opposite political principles [...] The Romans thus lacked that which outweighs and compensates all the evils of party-life – the free and common movement of the masses towards what they discern as a befitting aim – and yet endured all those evils solely for the benefit of the paltry game of the ruling coteries.”¹⁵⁶

På tross av hva de hevdet selv hadde en altså ingen borgerlige forkjempere, kun aristokratiske familier som opprettholdt status quo i Mommsens analyse av den romerske republikk. Den aristokratiske kontroll over den romerske staten var av en slik karakter at de demokratiske elementene – eksemplifisert gjennom folkeforsamlingene – var en fasade.¹⁵⁷ Den jevne borgers lydighet overfor eliten er ingen problemstilling Mommsen griper tak i, og selv om han i sine tekster kort nevner patronasje betraktet han det aldri som det sentrale tema i republikkens politiske historie, slik Gelzer senere gjør.¹⁵⁸ Han er i det hele meget kritisk til den jevne romerske borger, og spesielt til dennes potensielle innflytelse over statsanliggender. Gelzer derimot tok de demokratiske elementene i den romerske konstitusjonen alvorlig, og ville forklare hvordan det kunne ha seg at eliten på tross av disse opprettholdt en så sterk politisk kontroll. Han ville demonstrere at de sterke personlige forbindelsene som eksisterte mellom eliten og massene – og også innad mellom medlemmer av eliten selv – var det viktigste elementet for å bevare politisk makt.

2. Gelzer og patron/klient

Gelzer innleder sin bok “Die Nobilitat der römischen Republik” med en analyse av begrepet *nobilitas*. I korte trekk forsøker han å vise elitens klart dominerende posisjon i det romerske samfunnet – både politisk og sosialt. Patrisiernes monopol på høyere offentlige maktposisjoner opphørte etter at *Lex Licinia Sextus* i 367 ga pålegg om at en av konsulene måtte komme fra en plebeisk familie. I følge Gelzer førte dog dette ikke til noen demokratisering av republikken, men heller en timokratisering – at embeter ble fordelt ut i

¹⁵⁶ Mommsen, 2010: 74

¹⁵⁷ Lintott, 1994: 1-15

¹⁵⁸ Mommsen, 1888 og Mommsen, 1920

fra rikdom, en situasjon som lett kan utvikle seg i retning av et plutokrati.¹⁵⁹ Offentlige embeter ble nå tilgjengelige, ikke utelukkende for patrisiere, men for alle som var medlem av ridderklassen. Kjernen av denne klassen var de medlemmene av ridderklassen som fikk utdelt hester av det offentlige – *equites equo publico*. Disse ble som presentert i kapittel to organisert i atten centurier av hundre og utvalgt av censorene.¹⁶⁰

Gjennom en granskning av *equites* posisjon i legionene forsøker så Gelzer å bevise at utelukkende medlemmer av ridderklassen hadde adgang til å stille til valg. Han peker på at ingen lover eksisterte som forbød politisk deltakelse for alle, men mener årsaken til dette er at ingen romere noen gang bestred at en ujevn fordeling av politiske poster var helt naturlig.¹⁶¹ Livius' beskrivelser av den tidlige republikken understreker mange steder underdanigheten vanlige borgere viste for aristokratiet, og et annet element som kan understreke aristokratiets særstilling er nettopp dette. Wiseman skriver om nye kandidater som stilte til valg for de øverste magistrata:

“The fastidious pride of the *nobilis* could communicate itself to the voters of the Roman *comitia*. To the new man's social discomfort was added a much more important political disadvantage, the conservatism and snobbery of Roman electors, which combined with the inherited *clientelae* and political alliances of the old families to produce a system weighted heavily against the newcomer [...].”¹⁶²

Gelzer slår klart og tydelig fast at elitens dominans i den romerske republikk ikke kan forklares gjennom den romerske konstitusjonen.¹⁶³ Når han allikevel så klart har etablert den ledende stillingen eliten hadde, tvinges han derfor til å lete etter andre årsaker til at dennes særstilling kunne vedvare. Løsningen han lander på formulerer han gjennom sin *clientela-*

¹⁵⁹ Gelzer, 1975: 4

¹⁶⁰ Polybios, 6.20.9

¹⁶¹ Gelzer, 1975: 4

¹⁶² Wiseman, 1971: 105

¹⁶³ “The right to vote at Rome was of course neither equal nor direct. But originally the yeoman middle-class was dominant in the *comitia centuriata* and *tribute* [...] by the end of the Republic the census divisions were completely unrealistic.” Gelzer, 1975: 55

teori. Etter hans syn var det romerske samfunnet gjennomsyret av sterke personlige forbindelser på alle nivåer.

Disse fant sitt uttrykk gjennom et personlig lojalitetsforhold (*fides*) mellom den sterke part, patronen, og den underlegne part, klienten.¹⁶⁴ I oppsummeringen av sin bok *Roman Nobility* stadfester han dette uten noen form for tvil:

“The entire Roman people, both the ruling circle and the mass of voters whom they ruled, was, as a society, permeated by multifarious relationships based on *fides* and on personal connections, the principal forms of which were *patronicum* in the courts and over communities, together with political friendship and financial obligation. These relationships determined the distribution of political power [...] Political power was based on membership of the senate, which was composed of the magistrates elected by the people. Thus the most powerful man was he who by virtue of his clients and friends could mobilize the greatest number of votes.”¹⁶⁵

Der Gelzer fokuserer kraftig på den individualistiske romerske aristokraten, var Münzer og Scullard opptatt av å rette fokus mot den utstrakte graden av samarbeid man kunne se hos den romerske eliten. De aksepterer begge de sterke båndene som lå i *fides*, men mener at den romerske eliten i stor grad søkte sammen og samarbeidet – spesielt med tanke på valgene til ulike magistratum. *Nobilitas* ble sett på som en videreutvikling av det gamle patrisiske aristokratiet, med tilvekster fra de mest velhavende av de pleibeiske familiene.¹⁶⁶ Aristokratiet forandrer i følge dem i liten grad sine metoder for politiske kontroll gjennom republikken, og denne kontrollen var utelukkende basert på sterke personlige bindinger som gikk i arv gjennom generasjoner – og som skapte et nettverk av ulike koalisjoner og fraksjoner. Romersk politikk blir derfor redusert til en evigvarende konflikt om makt mellom disse gruppene, der konsulatet var den ypperste gevinsten.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Gelzer, 1975: 62-63

¹⁶⁵ Gelzer, 1975: 139

¹⁶⁶ Hölkeskamp, 1993: 16

¹⁶⁷ Hölkeskamp, 1993: 16

Man må allikevel være klar over at Münzer selv var mer forsiktig, og presenterer et bilde der individer, familier og *gentes* til tider kunne endre sin politiske lojalitet. *Gens* (pluralis: *gentes*) kan defineres som en klan eller gruppe av familier som delte et felles slektsnavn, og som man anså stammet fra en felles forfar. «The *gens* with its subdivision into *familiae*, was essentially a social group outside the constitutional machinery of the State [...]».¹⁶⁸ Bildet Münzer forsøker å beskrive er at et samfunn der nye allianser blir formet, og «partier» forsvinner bare for så å gjenoppstå som svært endret.¹⁶⁹ Flere av de som senere adopterer hans synspunkter er derimot mer bombastiske, og postulerer om hvordan *factiones* nærmest vil ha fungert som politiske partier - der den politiske makten vil ha blitt dominert av de samme grupperingene i generasjoner, et eksempel her er H.H. Scullard i hans bok "Roman Politics" fra 1951. Som tilhengerne av denne prosopografiske historiske metoden uttrykker det, var selv Münzers mer forsiktige presentasjon, en aksept av at slike grupperinger faktisk hadde eksistert.¹⁷⁰

Teoriene til Gelzer og Münzer baserer, på tross av sine åpenbare forskjeller, seg altså på en grunnleggende tanke om at hoveddelen av det romerske folk kunne influeres så sterkt gjennom patron/klient-bånd at valg og avstemminger ikke baserte seg på kandidatens personlige egenskaper – eller hvor populært det politiske forslaget var, men kun på hvem som kunne skaffe seg tilgang til det største antall klienter, og dermed få et flertall.¹⁷¹ John North har slått sammen disse teoriene i det han kaller 'frozen waste'-teorien om romersk politikk. Denne kan oppsummeres slik.

¹⁶⁸ Scullard, 1951: 8

¹⁶⁹ Hölkeskamp, 2001: 96

¹⁷⁰ Scullard, 1951: 6

¹⁷¹ Staveley, 1972: 193

1. Roma var kontrollert av et lite, hereditært oligarki. Dette var strengt definert, og oligarkiet slapp sjelden nye medlemmer inn i sine rekker.
2. Borgerne med høy formue kunne kontrollere avstemmingene i folkeforsamlingene gjennom systemet med gruppestemmegivning, og det romerske elektoratets oppførsel ble fullstendig bestemt av personlige patron/klient-bånd og gjensidige forpliktelser der under – dette lå som basis for hele systemet.
3. Den styrende eliten var delt inn i stabile langvarige allianser, basert på tilhørighet til ulike familiegrupperinger man kalte *gentes*. Disse alliansene var det sentrale politiske styringselementet, ikke båndet til nær familie eller grupperinger basert på felles politiske ideer og målsetninger.
4. Lovgivning, og valg av magistrater i folkeforsamlingene ble bestemt gjennom konkurransen mellom disse gruppene, som manipulerte systemet for å få det resultatet de ønsket; de konkrete sakene, eller personligheten og dyktigheten til de rivaliserende kandidatene hadde liten innvirkning på utfallet.¹⁷²

Som North selv peker på har denne teorien vært under stadige angrep fra en rekke historikere de siste 30 årene.

3. Moderne motreaksjon

En av de første som kritiserte det ensidige fokuset på et stabilt og konfliktfritt vertikalt avhengighetsforhold mellom eliten og massene var P.A. Brunt, som i sin *The Fall of the Roman Republic and Related Essays* (1988) foretok en grundig gjennomgang av kildematerialet som lå til grunn for teorien om patron/klient-forhold. Hans konklusjon er at betydningen av disse for det romerske politiske livet var sterkt overdrevet. Det finnes få konkrete referanser til patronasje i de antikke kildene – og selv om de kan se overbevisende ut når de blir samlet sammen slik Gelzer gjorde, ser det mindre imponerende ut når man

¹⁷² North, 1990: 278. Jeg velger å ta med Norths presentasjon 'frozen waste'-teori her, ettersom den på en god måte representerer synet brorparten av moderne historikere av antikken hadde i en lengre periode av 1900-tallet. Problemene med teorien, spesielt det å knytte de ulike delene sammen slik at man skaper et bilde som lettere kan avvises diskuteres nærmere i Harris, 1991: 291 ff

sprer dem ut over flere tusen sider latin.¹⁷³ Selve kronvitnet for hvordan patron/klientforhold dominerte og bevarte den romerske politiske modellen, Dionysios fra Halikarnassos, beskriver systemet som nøkkelen til sosial harmoni - fra Romulus og frem til systemet ble oppløst i perioden Graccherne dominerte den politiske scenen.¹⁷⁴ Men som Brunt peker på passer dette dårlig med den store sosiale uroen vi kjenner fra romerske historie, som for eksempel stenderkampene mellom patrisiere og plebeiere, i tillegg til at Graccherne må sees på som et resultat av en gradvis utvikling i det romerske samfunnet – og ikke som et forholdsvis klart og dramatisk brudd med fortiden.¹⁷⁵ Polybios, som jo skriver i akkurat den perioden som undersøkes – og hvor patron/klient-systemet skal ha vært på sitt mest utbredte – er taus om noen slik institusjon.¹⁷⁶ For å bygge opp under teorien har derfor en rekke henvisninger til ulike sosiale bindinger også blitt tolket i retning av patron/klientbindinger: vennskapsbånd (*amicitia*) av varierende karakter, takknemlighet knyttet til ulike begunstigelser (*beneficium*) til enten individer eller større grupperinger, og andre typer respekt som naturlig gis til folk høyere oppe på den sosiale rangstigen – spesielt i tradisjonelle og konservative samfunn som det romerske.¹⁷⁷

Mangelen på spesifikke henvisninger til patron/klient-systemets dominerende effekt gjør altså at man stille spørsmål ved om det i det hele tatt var av så avgjørende betydning som Gelzer og Münzer hevdet, det er dog viktig å være klar over følgende - det faktum at kildene ikke spesifikt fokuserer på det gjør ikke at man kan overse muligheten for at systemet eksisterte. Som Yakobson skriver:

¹⁷³ Brunt, 1988: 391

¹⁷⁴ Dionysios: 2.8-11

¹⁷⁵ Brunt, 1988: 387. Se også kapittel 3 – Eiendomsklassens størrelse og sammensetning.

¹⁷⁶ Det finnes en mulighet for at han nevnte systemet i den tapte beskrivelsen hans av Roma som et monarki – Se Brunt, 1988: 387, note 9

¹⁷⁷ Yakobson, 1999: 68

“In general it seems reasonable to assume that *clientela* was in fact more widespread than one would have thought judging merely by the few cases where it is named explicitly – mainly because consideration would often be shown for the feelings of those who preferred to be called friends rather than clients. But the very fact that consideration was often shown to the feelings of such people also seems to suggest that the ties of dependence between a patron and a client may have been less tight and “vertical”, the boundary between *clientela* and *amicitia* less clear and unambiguous, and the scale of patronage itself, in the strictest sense of the term, rather more modest than has often been supposed.”¹⁷⁸

En annen kritikk som ble rettet mot *clientela*-modellen var knyttet til størrelsen på den romerske borgermassen. Som Andrew Wallace-Hadrill skriver: “[The *plebs* was] too numerous to enter into significant personal relations with the few hundred members of the political elite.”¹⁷⁹ I tillegg kommer den store innvandringen til Roma i denne perioden - som Mouritsen peker på må denne konstante befolkningstilstrømmingen ha gjort borgermassen for fluktuerende til å passe inn i en modell som forutsatte rimelig rigid personkontroll.¹⁸⁰

Factiones-teorien til Münzer kom også under angrep fra ulike hold.¹⁸¹ Spesielt ble det stilt spørsmål ved om rundt hvorvidt det fantes så langvarige, og ikke minst stabile allianser mellom de ulike *gentes*, som denne teorien la til grunn. Man fant ofte eksempler på at innflytelsesrike individer rett og slett ikke passet inn i modellen, som forutsatte store, renskårne, familiære grupperinger. De mektigste individene, som Münzer kalte ‘prinser’, opptrer ofte uavhengig av *gentes*, og slett ikke som representanter for noen fraksjon eller politisk parti.¹⁸²

¹⁷⁸ Yakobson, 1999: 71

¹⁷⁹ Wallace-Hadrill, 1989: 69

¹⁸⁰ Mouritsen, 2001: 74

¹⁸¹ Millar, 1989:141-142

¹⁸² Hölkeskamp, 2001: 99 og Brunt, 1965: 189-192

4. Enkelte *gentes* dominans av konsulvalg

Av spesiell interesse for denne oppgaven er valgene av konsulere, ettersom dette var en av de viktigste oppgavene centurieforsamlingen hadde – og som den bevarte i hele perioden som granskes. Hvis man ser på årene 232 til 133 ble de 200 konsulatene delt mellom 58 ulike *gentes* – 26 av disse *gentes* innehadde 159 konsulater, 10 *gentes* av disse igjen fordelte 99 mellom seg.¹⁸³ Man ser altså at 10 *gentes* hadde nærmere halvparten av alle konsulater over en hundreårsperiode. Isolert ser dette ut til å støtte synet om at en snever gruppe hadde stor grad av kontroll over det politiske landskapet – men dette bildet modifieres blant annet av bruken av *gens* som en indikator på fellesskap. De ledende pleibeiske og patrisiske *gentes* hadde allerede før denne tiden blitt splittet opp i et større antall ulike familiegrener (*stirpes*).¹⁸⁴ I tillegg er det vanskelig å vite med noen grad av sikkerhet hvorvidt medlemmer av den samme *gens* (*gentiles*) delte noe annet enn et felles *nomen*. Man vet at *gentiles* hadde enkelte felles samlinger, knyttet til religiøse ritualer samt blant annet spørsmål om eiendom og arv – og det har blitt spekulert i om disse møtene kan ha vært basisen for å utarbeide felles politiske strategier også.¹⁸⁵ Dette er ikke usannsynlig, men den eneste referansen til at et helt *gens* støttet opp om en enkelt kandidat finner en i 193, når alle Corneliij støttet kandidaturet til Scipio Nasica.¹⁸⁶ Nasica ble ikke valgt til konsul det året, men stilte igjen året etter – interessant nok med sin egen fetter som en av utfordrerne.¹⁸⁷ Slike eksempler på at medlemmer av samme *gens* konkurrerte mot hverandre for de samme politiske magistratene, kombinert med kildenes totale taushet hva gjelder formalisert samarbeid innad i *gentes*, er med å undergrave den dominerende posisjonen disse grupperingene har fått i historiske studier av det romerske politiske livet.

Allikevel skal man ikke undervurdere posisjonen familien hadde, og mulighetene som eksisterte for å påvirke utfallet. En konkret måte man kunne influere valgresultatet på var

¹⁸³ Scullard, 1951: 11

¹⁸⁴ Lintott, 2004: 167

¹⁸⁵ Scullard, 1951: 8

¹⁸⁶ Livius: 35.10

¹⁸⁷ Livius: 35.24. Et annet eksempel på medlemmer av samme *gens* som konkurrerte mot hverandre finner en i valget av censor i 184: Livius: 39.40

hvis familien hadde magistraten som skulle presidere over valggjennomføringen. Før *lex Gabinia*, som innførte hemmelige valg i 139, ville det ha vært opp til denne magistraten å utnevne *rogatores* som spurte velgerne hvilken kandidat de foretrakk. I 182 ser man at konsulene organiserer valggjennomføringen slik at Gnaeus Baebius Tamphilus får avholde konsulvalget, som hans bror Marcus Baebius Tamphilus så vinner.¹⁸⁸ Det virker dog som om aktiv valgkamp fra en magistrat til fordel for et familiemedlem ble sett på som utilbørlig press. I 185 forsøkte konsulen Appius Cladius å få sin bror valgt, noe han lyktes i – men som Livius skriver:

“[...] Claudius, unattended by his lictors, was bustling about with his brother in every corner of the Forum, notwithstanding the loud remonstrances of his opponents and of most of the senators, who told him to bear in mind that he was the consul of the people of Rome rather than that he was Publius' brother. "Why," they asked, "did he not take his seat on the tribunal and show himself as a witness or silent spectator of the proceedings?" ”¹⁸⁹

Ved konsulvalget i 193, som jeg nevnte over, var det også en magistrat av samme *gens* som presiderte. På tross av Appius Cladius suksess, var det altså ingen gitt sak at magistraten som presiderte kunne påvirke resultatet i den retningen han ønsket.

5. Den første eiendomsklassens størrelse

Tidligere i denne oppgaven er de ulike eiendomsklassene beskrevet. Med tanke på den første eiendomsklassens særegne posisjon i centurieforsamlingen vil det være fruktbart å diskutere dennes størrelse videre. Etter reformen av *comitia centuriata* var det ikke lenger tilstrekkelig med støtte bare fra *equites* og medlemmene av den første eiendomsklassen for at centuriene skulle kunne fatte et vedtak, som vi har sett tidligere i denne oppgaven. Men at den første eiendomsklassen fremdeles var i særstilling kan ikke diskuteres. Ikke bare vil støtte fra medlemmene der fremdeles på det nærmeste ha avgjort valgene (åtte centurier

¹⁸⁸ For flere slike eksempler se Lintott, 2004: 170.

¹⁸⁹ Livius: 39.32

fra den andre eiendomsklassen var nødvendig for en majoritet, hvis man hadde støtte fra alle centuriene i *equites* og den første klassen), men tildelingen av *centuriata praerogativa* – på bekostning av *equites* – vil også ha medført ytterligere vektlegging av denne klassens avgjørelser.

En grundig vurdering av denne klassen ut fra et størrelsesperspektiv er viktig for å belyse situasjonen. Dessverre gjør mangelen på kildegrunnlag at en slik granskning nødvendigvis blir spekulativ. I kildene finner en ingen sosioøkonomisk profil av medlemmene i den første klassen, eller endog for noen av de andre klassene i forsamlingen. Ingen person, eller sosial gruppe identifiseres som tilhørende en spesifikk eiendomsklasse.¹⁹⁰ På generelt grunnlag ser kravene for medlemskap i første eiendomsklasse forholdsvis lave ut. Badian forsøker å formulere et tentativt bilde av elektorene i de øverste klassene:

“The wealth of those people was by no means outstanding. The first class, whose influence preponderated, had a property minimum only one tenth of that [...] required of *equites*. The second class, whose votes might be decisive, had even less than that. These were men as far removed from the station of an *eques* (not to mention a senator) as from the starving proletarians: owners of a few more *iugera* of land than were needed for bare subsistence, or perhaps prosperous shopkeepers.”¹⁹¹

Det er vanskelig å få dette bildet av medlemmene av *comitia centuriata* til å stemme med det som tradisjonelt har blitt fremmet av Romas befolkning. Både Peter Brunt og Lily Ross Taylor hevder at en middelklasse nærmest var ikke-eksisterende i Roma – de to klassene som eksisterte var rike og fattige, uten særlig rom for noe i mellom.¹⁹² Man kan akseptere at det ikke finnes noe bevis for en klasse i Roma som delte de særegne ideologiske, kulturelle og sosiale karaktertrekk som en finner hos middelklassen, men på et rent økonomisk grunnlag kan man *a priori* utlede at det er usannsynlig at hele befolkning vil ha tilhørt de sosiale og økonomiske ytterpunkter – rik eller fattig.¹⁹³ Som jeg nevnte i kapittel tre, har det

¹⁹⁰ Yakobson, 1999: 43-44.

¹⁹¹ Badian, 1972: 717

¹⁹² Taylor, 1949: 5 og Brunt, 1971: 383

¹⁹³ Mouritsen, 2001: 134

blitt diskutert om kravene til eiendom for den første klassen ble senket fra 120,000 til 100,000 asses i løpet av årene like etter den andre puniske krigen. Uavhengig av denne diskusjonen ser man altså at kravene ikke var skremmende høye.

Denne forholdsvis lave terskelen for første og andre eiendomsklasse har blitt oppfattet som overraskende, og noe pussig – spesielt med tanke på den økte differensieringen av rikdommen man tradisjonelt ser i den klassiske og sene republikken.¹⁹⁴ Det er liten grunn til å tvile på at avstanden mellom de fattigste og de mest velstående i det romerske samfunnet vil ha økt etter hvert som rikdom flommet inn i republikken, særlig gjennom den romerske ekspansjon rundt Middelhavet.¹⁹⁵

Allikevel ser man mange steder Roma presentert som et samfunn der rike og fattige levde i stor grad av harmoni med hverandre.¹⁹⁶ Dette skiller seg fra det inntrykket en får gjennom hvordan den politiske eliten og de rikeste i Roma tenderte til å samle husholdningene sine på/eller nær toppen av høydene i byen, spesielt Palatinerhøyden.¹⁹⁷ Et særskilt unntak som Plutark skildrer, er Gaius Gracchus – som flyttet fra Palatinerhøyden til området rundt Forum. Dette var muligens grunnet hans ønske om å understreke sin posisjon som en mann av folket – og altså en rent realpolitisk avgjørelse.¹⁹⁸ Den generelle utviklingen i Roma, som dette bryter med, er ikke særlig overraskende. En grad av segregering mellom rik og fattig er naturlig etter hvert som byen stadig vokste, og flere og flere flyttet fra landsbygda og slo seg ned ved Tiberen. At eliten derfor søkte vekk fra de bråkete, skitne, og trolig mer kriminelt utsatte områdene – opp mot toppen av åsene der man kunne omgå sine likemenn i et område med mindre kriminalitet, brann- og oversvømmelsesfare, og støy er logisk. Mouritsen ser i dette en utvikling i retning av et mer delt sosialt liv, en generell

¹⁹⁴ Hall, 1990: 197

¹⁹⁵ For en oversikt over utviklingen i rikdommen til senatorer fra den andre puniske krig fram til Graccherne se Shatzman, 1975

¹⁹⁶ Mouritsen, 2001: 136. Et eksempel han gir er Carcopino som skriver: “[...]high and low, patrician and plebeian, rubbed shoulders everywhere without coming into conflict.” Carcopino, 1941: 27

¹⁹⁷ Mouritsen, 2001: 136

¹⁹⁸ Plutark, *Tiberius and Caius Gracchus*: 12.1

fragmentering av de tradisjonelle sosiale bånd.¹⁹⁹ Samtidig kan en slik samling av de rikeste i det som nærmest kan se ut som enklaver, ha sammenheng med en aksentuering av forskjellene etter hvert som flere og flere rike skaffet seg eiendommer i Roma. Det er naturlig å forestille seg en situasjon der rikdommen som flommet inn vil ha gjort det mulig for flere personer å skaffe seg boliger i storbyen, og disse kan ha blitt tiltrukket av eiendommer i nærheten av andre medlemmer av eliten.

Et interessant poeng dreier seg om leiemarkedet for boliger i Roma. Frier har poengtert at de skriftlige kildene vi har indikerer et relativt stort marked for utleie av boliger, også til de mer velstående av bybefolkningen.²⁰⁰ Dette kan være en indikasjon på at det fantes en større del av befolkningen som hadde midler til å leie bolig av høy standard, men ikke til å kjøpe tilsvarende. Man må likevel være klar over at noe av grunnen til at eliten gjør seg mer gjeldende i de juridiske kildene vi har fra republikken, kan være grunnet det faktum at de faktisk var i en posisjon til å hevde sine rettigheter overfor utleiere – i motsetning til fattige borgere.²⁰¹

Kildene oppgir aldri noen konkret prosentandel av romerske borgere som var organisert i den første eiendomsklassen, eller endog i en av andre eiendomsklassene. En diskusjon om antallet medlemmer som oppfylte eiendomskravene til de ulike klassene, baserer seg derfor naturlig nok på spekulasjoner. Diskusjonen rundt antallet *assidui*, presentert i kapittel tre, omhandlet Brunt's anslag om at det fantes 100,000 *assidui* ved innledningen av krigen mot Hannibal. Dette anslaget er det Brunt presenterer som det mest sannsynlige, men han diskuterer også om antallet kan ha sunket enda mer enn dette innen 130, faktisk helt ned til 75,000 mann.²⁰² Dette må ha betydd at gjennomsnittlig antall år en borger var tvunget til å avtjene militærtjeneste, sannsynligvis lå tett opp mot de seksten som var det maksimale.²⁰³ Utfra dette underbygger Brunt reduksjonene som ble foretatt av eiendomskravene i den perioden. Astin derimot antar at antallet *proletarii* vil ha vært så lavt som rundt 80,000 i år

¹⁹⁹ Mouritsen, 2001: 136-137

²⁰⁰ Frier, 1980: 39-47

²⁰¹ Frier, 1980: 64-65

²⁰² Brunt, 1971: 77

²⁰³ Rich, 1983: 295

164, og ha blitt på dette nivået eller økt noe i årene som fulgte. Han forutsetter derfor at antallet *assidui* vil ha vært så høyt som over 200,000.²⁰⁴ Disse tallene er så usikre at de ikke vil diskuteres nærmere i denne oppgaven, men de inkluderes som en motpol til Brunts lave anslag.

Det finnes indikasjoner på at størrelsen på den første klassen ikke var så tungt vektet i retning av en liten gruppe på toppen av den sosiale pyramiden som man kan ha antatt tidligere. Det at eiendomskravene vil ha holdt seg stabile over en rimelig lang periode, hvis en antar at kildene en har ville oppgitt en endring, må ha medført at et økende antall borgere kan ha oppfylt kravene. I kapittel tre så vi nærmere på muligheten for en dramatisk økning i eiendomskravene i forbindelse med overgangen fra *asses* til *sestertii* rundt midten av 100-tallet, en økning som kan antas å være lite sannsynlig usannsynlig. Hvis man derimot aksepterer antagelsen om at eiendomskravet ble omgjort til 25,000 *sestertii* i 141, vil kravene ha vært såpass lave at mange vil ha kunnet nå dem. Crawford antar at eiendomskravene vil ha blitt værende på 100,000, men nå uttrykt i *sestertii* og ikke i *asses*, og baserer seg på at endringen vil ha vært en reaksjon mot langvarig inflasjon, og skriver endog at det vil ha vært lønnsomt politisk. Dette som en hindring mot en stadig voksende første eiendomsklasse, som baserte sin nye rikdom på inntektene fra Romas krigføring i Middelhavsregionen.²⁰⁵ Det virker derimot for meg som om en slik kraftig oppjustering vil ha vært vanskelig gjennomførbar, ettersom det må ha medført at en stor del – kanskje til og med flertallet – av den gamle første eiendomsklassen, med et slag mistet stor innflytelse over centurieforsamlingen. Det er naturlig at man antar at en slik reform vil ha medført politisk uro, men noe slikt finnes det ingen kilder som underbygger.

I alle tilfelle må den første eiendomsklassen ha bestått av vesentlig flere medlemmer enn antallet *equites* i republikken. I sen-republikken finner en henvisninger til eiendomskrav på 400,000 *sestertii* for disse.²⁰⁶ Med bakgrunn i dette, og i tillegg med fokus på Polybios presentasjon av mannskapspotensialet i den romerske hæren i år 225 søker Yakobson å

²⁰⁴ Astin, 1967: 337

²⁰⁵ Crawford, 1985: 149-151

²⁰⁶ Yakobson, 1999: 47

formulere en teori om at *equites*-klassen også var mindre oligarkisk enn tidligere antatt. I Polybios beskrivelser av antallet soldater presenteres en overraskende høy andel som tilhørende kavaleriet. Av det totale antallet soldater utgjorde kavaleriet over 8 prosent, nærmere bestemt 23,000 mann.²⁰⁷ Man kan spekulere i om dette antallet vil ha økt i løpet av århundret som fulgte, som et resultat av velstandsøkningen i det romerske samfunnet.²⁰⁸ Samtidig virker det usannsynlig at så mange romerske borgere hadde eiendom nok til å tilhøre *equites*-klassen. Man vet ikke om eiendomskravene var tilsvarende i 225 som de var mot slutten av republikken.²⁰⁹ Claude Nicolet som er en av de som har gransket *equites* i den romerske republikken tettest konkluderte i sine undersøkelser med at eiendomskravene under den andre puniske krigen tilsvarte 400,000 *asses* for *equites*.²¹⁰ Andre har motsagt dette. Referansen Nicolet begrunner dette med beskriver et system med helt andre formueskrav i klasseinndelingene i centurieforsamlingen enn de man kjenner fra andre kilder. Derfor er det vilkårlig å anta at alle over 400,000 *asses* tilhører *equites* fra dette tidlige tidspunktet.²¹¹ Det er her viktig å være klar over at det faktum at man hadde eiendom tilsvarende censuskravet ikke betydde at man tilhørte en av de 18 centuriene som *equites* utgjorde i *comitia centuriata*. Medlemmene her var utelukkende de som fikk en hest tildelt på statens bekostning. Man ser likevel så tidlig som 400 fvt. at de borgerne som var rike nok til å understøtte sin egen hest ble definert som *equites* i den romerske hæren, vel og merke uten spesielle stemmeprivilegier.²¹² Uavhengig av dette kan man anta at antallet medlemmer i den første klassen, som skal ha utgjort ryggraden i det romerske infanteriet, vil ha hatt flere medlemmer enn antallet kavalerister i de romerske legionene.

En interessant anekdote fra Cicero, som ofte blir brukt for å understreke den oligarkiske dominansen i centurieforsamlingen, forteller oss at på Servius Tullius tid var det allerede nesten like mange medlemmer i en centurie - tradisjonelt sett oppfattet som den forbeholdt *proletarii* - som i hele den første eiendomsklassen.²¹³ Som Yakobson har pekt på, betyr jo en

²⁰⁷ Polybios: 2.24

²⁰⁸ Lintott, 1994: 46

²⁰⁹ Livius ser ut til å anta at dette var tilfelle. Se Livius, 5.7.5. For mer se Brunt, 1971: 700

²¹⁰ Nicolet, 1966: 48-68

²¹¹ Brunt, 1971: 700.

²¹² Livius: 5.7 og Brunt, 1988: 145.

²¹³ Cicero, *De Re Publica*: 2.40

aksept av dette at det, i det minste på et tidspunkt i romersk historie, også må ha vært en relativt stor del av befolkningen som også tilhørte den første eiendomsklassen.²¹⁴ Dette må dog betraktes som meget spekulativt, all den tid ulike fortolkninger av Ciceros bemerkning eksisterer. Ciceros egne interesser, i form av en hyllest til de tidligere tiders romere, må også tas med i betraktningen. Vi kan ikke vite om det er noe reelt i anekdoten, eller om det bare er ytterligere et eksempel på hvordan Ciceros egen konservatisme gjør at han tegner et bilde av det arkaiske Roma som et samfunn der de beste menn i samfunnet fullstendig dominerte over den gemene hop.

²¹⁴ Yakobson, 1999: 46

Kapittel fem – Praktiske forutsetninger for folkemøter

Det forrige kapittelet forsøkte å vise hvordan en tradisjonelt har oppfattet den dominante posisjon eliten hadde i den romerske republikken. I tillegg var det en diskusjon om den første eiendomsklassens størrelse, noe som er av sentral betydning for hvordan centurieforsamlingen skal ha fungert. Dette kapittelet skal gå gjennom hvordan de praktiske mulighetene for folkelig deltakelse i republikken kan ha vært. Spesiell oppmerksomhet vil være rettet mot størrelsen til de ulike offentlige rommene som ble benyttet til møteaktiviteten, ettersom dette åpenbart vil ha lagt føringer for hvor mange deltakere møtene kunne ha. Først vil de forberedende møtene som nevnes i kapittel to, og som man var pålagt å avholde før møter i folkeforsamlingene, gjennomgå. De ulike typene av disse møtene som ble avholdt, hvor de ble avholdt, og hvor mange som kan ha deltatt på disse, vil diskuteres nærmere. Til sist i kapittelet vil det presenteres hvilke forutsetninger som eksisterte i forhold til møtene i centurieforsamlingen.

1. *Contio*

Avstemminger var en sentral del av hverdagen for romerske borgere som bodde i Roma, eller befant seg der mens folkeforsamlingene møttes. Før stemmegivning ble det alltid avholdt et folkemøte, der folket ikke ble delt inn i sine respektive stemmegrupper. Slike møter ble kalt *conventio*, men brukes som regel i sin synkoperte form *contio*. Dette skillet mellom møter der avgjørelser ble fattet, og møter der en utelukkende kom med argumenter og diskuterte saker, skapte utfordringer for mange av de viktigste historikerne i antikk tid. Dette gjaldt spesielt grekerne, siden en ikke hadde noe tilsvarende skille i antikk gresk politisk terminologi. Man ser derfor at for eksempel Polybios, en viktig historiker for den klassiske romerske republikken, unngår å trekke et skille mellom de to. Han bruker heller begrepet *demos* for å beskrive når folket var samlet for å ta avgjørelser.

Men for romerne var skillet mellom de to møtene åpenbare, som Aulus Gellius beskriver det:

“It is clear that to treat with the people is one thing and to hold a *contio* is another. For to treat with the people is to ask the people something which by its votes it is either to order or to forbid; to hold a *contio* is to speak to the people without asking anything.”²¹⁵

De fleste *contiones* i perioden som granskes i denne oppgaven, ble avholdt ved Comitium.²¹⁶ Men det siste *contio* før avstemmingen i centurieforsamlingen må ha blitt avholdt på Campus Martius – utenfor *pomerium*, der møter i denne forsamlingen ble avholdt. Det er sannsynlig at kunngjøringen av stemmene fra de ulike klassene i forsamlingen også må ha blitt gjort her. Trolig ble en åpen plass like nord for der bygningen hvor stemmegivningen foregikk, brukt til disse møtene. Her, på en opphøyning, satt den presiderende magistraten sammen med sine kollegaer – fotfulgt, hvis det var en pretor eller konsul, av den alltid tilstedværende folketribunen.²¹⁷ Man må være klar over at alle *contio* ble tilkalt av en magistrat, og denne magistraten hadde full kontroll over hvilke andre som kunne bli med han opp for å tale til folket.²¹⁸

Klare konstitusjonelle regler omhandlet *contiones* i det romerske politiske systemet. Før valg av magistrater skulle det avholdes *contio*, men det var ikke anledning til å holde taler eller drive noen annen form for valgkamp; *contio* skulle her kun bestå av en bønn til gudene, og instruksjoner til velgerne om hvilke magistratstillinger som skulle velges, og hvem som stilte til valg.²¹⁹

Til forskjell fra dette var de *contiones* som ble avholdt før lovgivende og juridiske forsamlinger. Her var det alltid taler, og ofte så mange at flere ulike folkemøter måtte avholdes. Man vet at det måtte avholdes fire *contiones* før juridiske forsamlinger og før folket kunne avgi sin dom. Først ble tre møter avholdt som utgjorde *anquisitio* –

²¹⁵ Aulus Gellius: 13.16

²¹⁶ Se vedlegg 1: Kart over Roma under Republikken.

²¹⁷ Ross Taylor, 1966: 110

²¹⁸ Ross Taylor, 1966: 15

²¹⁹ Ross Taylor, 1966: 16

etterforskningen. Deretter var det et opphold på 24 dager, før det siste *contio*, som ble kalt *quarta accusatio*, ble avholdt på samme dag som folket skulle felle sin dom over den tiltalte. På disse møtene ble folket presentert med beviser både for og i mot den tiltalte, slik at de skulle ha et godt grunnlag for å avgjøre skyldspørsmålet. Den vanligste formen for juridiske forsamlinger i *comitia centuriata* i perioden som granskes var *perduellio*. Anklageren i disse sakene var vanligvis en folketribun, mens den tiltalte som regel var en tidligere (eller nåværende) magistrat). Anklagen gikk ut på at tiltalte hadde utført fiendtlige handlinger mot den romerske stat, inkludert handlinger som angrep verdigheten til det romerske folk, eller tribunene som representerte folket.²²⁰ Det finnes flere eksempler på slike saker fra den klassiske republikken – den mest fullstendige fremstillingen er kanskje anklagen mot censoren Claudius Pulcher i år 169.²²¹

Før lovgivende forsamlinger måtte lovteksten gjøres tilgjengelig for folket 24 dager før avstemmingen.²²² Disse tekstene var ofte lange og kompliserte. For at folket skulle få dem forklart, og for at argumenter skulle kunne presenteres både for og i mot, ble det avholdt *contiones*. I den klassiske republikken hadde centurieforsamlingen i stor grad mistet sin lovgivende funksjon, og det finnes få eksempler på *contio* der lovtekster blir presentert og debattert knyttet opp mot den forsamlingen. Et av de sjeldne eksemplene en imidlertid finner er knyttet opp mot krigserklæringen mot den makedonske kongen Filip V i år 200. Her forkastet centurieforsamlingen innledningsvis konsul Sulpucius Galba forslag, og ratifiserte det først etter at konsulen hadde grepet inn og i en tale oppfordret folket til å støtte forslaget.²²³ Vi hører andre steder i kildene om hvordan godkjennelse fra folket ble sett på som et nødvendig skritt for å legitimere krigen.²²⁴ Den beste kilden fra denne perioden er Livius, og selv om enkelte har antatt at man med trygghet kan vite at alle krigserklæringer som centurieforsamlingen godkjente er kjent, kan man vanskelig vite det med noen grad av

²²⁰ Ross Taylor, 1966: 100

²²¹ Livius: 43.16

²²² 24 dager utgjorde tre markedsdager – det romerne kalte *trinum nundinum*.

²²³ Millar, 1984: 4 og Livius: 31.5-8

²²⁴ Livius: 38.45

sikkerhet.²²⁵ Det er dog tvilsomt om slike avstemninger fant sted etter 171, det kan til og med stilles spørsmål om den tredje puniske krigen var ratifisert av centurieforsamlingen.²²⁶

Det er også nødvendig å peke på en ytterligere form for *contio* – kunngjøringen av stemmegivningen for de ulike eiendomsklassene i centurieforsamlingen. Ettersom alle stemmene i tribusforsamlingen ble telt og kunngjort samtidig vil kunngjøringene her kun være en formalisering av valgresultatet. I centurieforsamlingen vil det ha vært annerledes, og kunngjøringene her ville helt klart ha kunnet påvirke valget. Spesielt opplesningen av stemmegivningen til *centuriata praerogativa* vil ha blitt imøtesett med stor spenning. Man finner en interessant anekdote i antikke kilder som forteller klart om betydningen av denne kunngjøringen - en kandidat til pretor som ikke skal ha ønsket å bli foretrukket fremfor en sønn av krigshelten Scipio Africanus, skal ha tatt av seg sin *toga candida* (den hvite toga alle som stilte til valg bar) etter kunngjøringen av den første eiendomsklassens stemmer, og begynt å samle sammen støtte for den yngre Scipio.²²⁷

2. Gjennomføringen av *contio*

Som det innledende sitatet fra Cicero indikerer, satt aldri romerske borgere under *contio*, men forble stående. Dette er i klar motsetning til deltagerne på folkeforsamlingene i greske bystater. Dette faktum kan ha bidratt til en slags disiplinerende effekt på folkemøtet – Cicero kontrasterer klart med grekernes ordning som han mente fremmet uansvarlighet.²²⁸ Robert Morstein-Marx skriver: "[A] standing audience is not likely to linger for too many hours of speechifying [...] [Thus] the peculiar nature of the traditional Roman *contio* imposed some discipline of time, and thus constraints of behavior, both on speakers and their audience."²²⁹ Frykten for de greske tilstander som Cicero så sterkt advarer mot kan også være en medvirkende årsak til den sterke motstanden mot, for eksempel, et permanent teater med

²²⁵ Rich, 1976: 15 og Harris, 1979: 263

²²⁶ Harris, 1979: 263. Appian, *Punic Wars*: 75-76

²²⁷ Ross Taylor, 1966: 57, Valerius Maximus: 4.5.3. Denne historien er omdiskutert se Broughton, 1951: 399 og Nicolet, 1980: 418, note 77

²²⁸ "[S]edentis contiones temeritate." Cicero, *Pro Flacco*: 16

²²⁹ Morstein-Marx, 2004: 37

sitteplasser for tilskuerne, som en finner manifestert flere ganger i Romas historie. For eksempel i år 154 ble et permanent teater som censorene hadde beordret bygget, revet på Senatets ordre – i følge Livius for å beskytte de romerske verdiene.²³⁰ I Roma sto talerne heller opphøyet på et platå, hvor fra de talte til folkemengden. Morstein-Marx skriver:

“[T]he elevation of the speakers relative to the audience in Rome reflects, and indeed helps to construct, a political hierarchy emphasizing the élite status of the speaking class and encouraging deference from the common citizen to higher authority.”²³¹

Beregninger av størrelsen på møteområdet for de ulike typer *contiones* har variert forholdsvis mye opp gjennom årene. Det gamle Comitium hvor *contiones* ble avholdt i hele perioden denne oppgaven gransker lå i det nord-vestre hjørnet av Forum Romanum. Lite har overlevd i form av ruiner, som kunne forenklet rekonstruksjonen av hvordan denne møteplassen kan ha sett ut. Filippo Coarelli har forsøkt å rekonstruere Comitium som et sirkulært område, totalt 46 meter i diameter. Plassert rundt et åpent sentral rom, var *cavea* – ståtribuner for deltagerne på *contio*. I nordenden av området fant man Curia Hostilia – senatsbygningen, som hadde direkte adgang ut til Comitium. I sørenden lå Rostraen, platået hvor man talte til forsamlingen – og i tillegg plattformen som var forbeholdt utenlandske dignitærer. Et betraktelig antall statuer og monumenter vil også ha omkranset området.²³² Alle disse bygningene, monumentene, og i tillegg inn- og utganger vil ha begrenset den tilgjengelige plassen folk hadde. Totalt kan en ut i fra dette beregne at tilhørerne vil ha samlet seg på omtrent 1,300 kvadratmeter som vil ha betydd plass til omtrent 4,800 mennesker hvis folk sto skulder til skulder.²³³

²³⁰ Livius, *Periochae*: 48.25

²³¹ Morstein-Marx, 2004: 51

²³² Coarelli, 1983: 119-160

²³³ Mouritsen, 2001: 19. En annen rekonstruksjon Mouritsen presenterer samme sted reduserer plassen til 960 kvadratmeter, men ettersom han redegjør for en rekke svakheter med denne rekonstruksjonen, har jeg valgt å se vekk fra den. Den begrensede muligheten for deltakelse er uansett også til stede der.

3. Praktiske forutsetninger for deltakelse i centurieforsamlingens møter

Som jeg skrev i kapittel to ble møtene i centurieforsamlingen avholdt utenfor bymurene på Campus Martius, nærmere bestemt i bygningen som ble kalt *Saepta*. Årsaken til at forsamlingen samlet seg her var historisk betinget, ettersom centuriene jo opprinnelig representerte de romerske væpnede styrkene og derfor måtte møtes utenfor *pomerium*. Som vedlegg 2 viser var *Saepta* først og fremst en innhegning oppdelt i 35 ulike rader (kalt *pontes*), en for hver av de ulike tribene.²³⁴ Ettersom denne oppdelingen også vil ha gjort det mulig å avholde møter i tribusforsamlingen i samme lokale, kan den sees i sammenheng med hvordan den forsamlingen ble flyttet fra innenfor bymurene, og ut på Campus Martius en gang i løpet av midten av 100-tallet. Det nøyaktige tidspunktet er ukjent, men muligens sammenfaller flyttingen med introduksjonen av hemmelige valg i 139, grunnet de praktiske utfordringene denne nye valgordningen vil ha medført.²³⁵ I perioden som denne oppgaven ser på var *Saepta* trolig en midlertidig bygning av tre, planer for den senere permanente konstruksjonen blir først presentert i 54 fvt., og senere fullført under Augustus. Denne bygningen ble kalt *Saepta Julia*. Det er med bakgrunn i planene for denne bygningen senere historikere og arkeologer har forsøkt å rekonstruere hvordan *Saepta* vil ha sett ut i republikken. Sammenhengen mellom de to bygningene er åpenbart hypotetisk, men selv om enkelte detaljer kan ha variert, er det en aksept om at den generelle formen på bygningen og dimensjonene vil ha vært noenlunde tilsvarende dimensjonene for bygget i den klassiske republikken.²³⁶

En av de første som forsøkte en rekonstruksjon hvordan *Saepta* så ut innvendig var Lily Ross Taylor. I samarbeid med en italiensk historiker – Lucos Cozza – beregnet hun at hver *pontes* var 260 meter lang, og 2,5 meter bred.²³⁷ Disse vil ha smalnet noe inn mot slutten av hver

²³⁴ Se vedlegg 2. Etter reformen av centurieforsamlingen var i hvert fall den første eiendomsklassen inndelt med en centurie per tribus, mest sannsynlig var hele *comitia centuriata* organisert slik. Enkelte har argumentert for at bare den første eiendomsklassen var inndelt slik, men det faktum at alle klassene benyttet seg av de samme valglokalene er en sterk indikasjon på at ordningen gjaldt for hele forsamlingen; se Grieve, 1985: 278-309

²³⁵ Mouritsen, 2001: 26

²³⁶ Mouritsen, 2001: 27. Ross Taylor, 1966: 48-52

²³⁷ Ross Taylor, 1966: 52

pontes når de nådde frem til en plattform hvor stemmegivningen vil ha blitt foretatt. Med basis i disse dimensjonene anslo Taylor at det var plass til inntil 70,000 stemmegivere i *Saepta*.²³⁸ Senere historikere har bestridt dette antallet etter nærmere studie av rekonstruksjonene av hvordan *Saepta Julia* kan ha sett ut. Blant annet er det ikke noe rom i Taylors rekonstruksjon for den korte, og uformelle *contio* som ble avholdt før valg av magistrater.²³⁹ I tillegg har man oppdaget at det trolig var en større forgård hvor velgerne samlet seg før de avga stemmer, enn det Taylor la til grunn.²⁴⁰

Nettopp den forgården er et av hovedankepunktene Henrik Mouritsen har brukt mot Taylors beregninger. Det faktum at valggjennomføringen i centurieforsamlingen fungerte slik at hver enkelt eiendomsklasse stemte suksessivt, vil ha betydd at et stort oppsamlingsområde der klassen kan ha samlet seg før den avga sine stemmer vil ha vært nødvendig.²⁴¹ At man på denne måten skilte de ulike velgerne fra hverandre var en sentral del av det romerske valgsystemet, ikke minst fordi det var den eneste måten man kunne forhindre at de som allerede hadde stemt sluttet seg til de som ikke hadde gjort det enda.²⁴² Det er også naturlig å tenke seg at denne forgården ble benyttet til *contio* før valg. De arkeologiske restene som finnes av *Saepta Julia* forteller at denne forgården maksimalt kan ha målt 107x70 meter, og ha hatt plass til rundt 30,000 stemmeberettigede av gangen.²⁴³ Det er likevel nødvendig å være klar over at ettersom stemmegivningen i *comitia centuriata* foregikk suksessivt, vil det kun ha vært behov for at en klasse av gangen skal ha oppholdt seg i denne forgården, eller i selve stemmelokalet. Potensialet for at flere enn de 30,000 som fikk plass av gangen kunne stemme var derfor til stede.²⁴⁴

En annen hindring som lå i veien for at borgere skulle kunne møte opp for å avgi sin stemme i forsamlingen vil ha vært når valgene ble avholdt. Claude Nicolet skriver om organiseringen

²³⁸ Ross Taylor, 1966: 54

²³⁹ Nicolet, 1980: 250

²⁴⁰ MacMullen, 1980: 454

²⁴¹ Mouritsen, 2001: 28

²⁴² Det fantes ingen identitetskontroll eller stemmeregistrering i den romerske republikken. Se Mouritsen, 2001: 29

²⁴³ Mouritsen, 2001: 30

²⁴⁴ Phillips, 2004: 48-60

av valgene: “[T]he assembly had to take place during the term of office of the outgoing magistrate and in good time before the new one took office, so that elections were held at more or less regular dates.”²⁴⁵ I 225, like før den andre puniske krig ble datoen for at pretorer og konsuler skulle overta sitt magistratum satt til 15. mars. Dette var også startdatoen for at militære operasjoner kunne innledes.²⁴⁶ Vi finner likevel eksempler på at valgene ble forskjøvet. I 170 ble for eksempel valget av konsuler fremskyndet, fordi Senatet var misfornøyd med hvordan de sittende konsulene håndterte situasjonen i Makedonia.²⁴⁷ I 154-153 ble dette endret permanent, da det ble bestemt at datoen heller skulle være 1. januar.²⁴⁸ Det faktum at datoen for at de nye magistratene ble innsatt altså var satt, og i tillegg var såpass stabile, kan ha gjort det enklere for borgere å reise til Roma for å anvende stemmeretten sin. Samtidig er det åpenbart at muligheten for å legge ned arbeidet sitt, for å reise til Roma utelukkende med den hensikt å benytte seg av sin borgerrett til å avgi en stemme, må ha vært noe som var forbeholdt de mest velhavende medlemmene av samfunnet. Witcher skriver:

“Although the citizen-farmer lay at the heart of political ideology, popular power is usually seen to have concentrated in the Urbs. [...] [T]he lack of mechanisms for voting at a distance meant that proximity to Rome was pivotal, so the population of Rome and its suburbium exercised disproportionate influence.”²⁴⁹

I enkelte tilfeller poengteres det av kildene våre at store folkemengder reiste til Roma for å benytte seg av stemmeretten sin. Om Tiberius Gracchus landreformer skrives det for eksempel: “The crowds poured into Rome from the country like rivers into the sea. They were buoyed up with the hope of effecting [sic] their own salvation.”²⁵⁰ Slike begivenheter presenteres allikevel som eksepsjonelle, og må oppfattes som klare brudd med det tradisjonelle forløpet.

²⁴⁵ Nicolet, 1980: 237

²⁴⁶ Livius: 31.15

²⁴⁷ Livius: 43.11.3

²⁴⁸ Livius, *Periochae*: 47

²⁴⁹ Witcher, 2005: 133

²⁵⁰ Diodorus: 34/35.6

Selv ikke overgangen til hemmelige skriftlige valg som ble innført for valg i 141, og for lovgivende og juridiske forsamlinger noe senere – og som generelt oppfattes som et virkemiddel som ville ha gjort frie og uavhengige avgjørelser av velgerne mulig – kan utelukkende oppfattes som et verktøy for økt folkelig deltakelse. Harris skriver:

“[C]rucial factors [...] prevent us from thinking that more than, say 10% of the population as a whole was literate: we have reasons to think that the mid-republican Romans possessed no more than a rudimentary network of schools.”²⁵¹

10 prosent av befolkningen er et meget lavt anslag, og det er svært trolig at en langt større andel av befolkningen hadde tilegnet seg en viss grad av skrive- og leseferdigheter. I det minste tilstrekkelig for å kunne avgi sin stemme ved de fleste valg.²⁵² Likevel gir dette oss et bilde av en forsamling som ikke revolusjoneres av overgangen til skriftlige valg, noe som passer godt sammen med inntrykket vi får av at lovene som introduserte disse fikk en forholdsvis generell rolig aksept, uten de store kontroversene, også blant eliten.²⁵³

Som vi har sett av dette kapittelet vil det ha vært åpenbare begrensninger for hvor mange som kan ha deltatt på møter i centurieforsamlingen, og *contio*. Mouritsen skriver:

²⁵¹ Harris, 1990: 173

²⁵² Vi vet at det ved valg av magistrater var tilstrekkelig å skrive ned initialene til kandidaten, mens det i lovgivende og juridiske forsamlinger holdt med en bokstav som indikerte hva man hadde stemt. Yakobson, 1999: 132

²⁵³ Harris, 1990: 169

“The small scale of the popular political institutions meant that they, quite literally, represented the few rather than the many. Technically, however, they remained open to a wide section of the population, which held extensive formal powers in the Roman state. There was in other words a marked contrast between the ‘democratic’ potential of these institutions and their limited format, which in reality excluded the masses they formally represented.”²⁵⁴

Denne tolkningen er muligens noe streng, spesielt i forhold til centurieforsamlingens møter, hvor i det minste potensialet for større deltakelse var til stede. Det er likevel vanskelig å avvise at bildene av disse møteplassene passer dårlig i hop med en bred, og sammensatt, folkelig deltakelse i republikken. Det neste kapittelet skal se nærmere på hvem som likevel kan ha vært med på slike møter, hvilke klasser de eventuelt tilhørte, og hvordan dette kan ha påvirket centurieforsamlingens virke. Til sist vil den utstrakte bruken av bestikkelser det er tegn til i republikken, og hvilken betydning denne kan ha hatt, vurderes.

²⁵⁴ Mouritsen, 2001: 37

Kapittel seks – Hvem deltok, og hvordan ble de påvirket?

“Oh, if only we could maintain the fine tradition and discipline that we have inherited from our ancestors! But somehow it is now slipping out of our hands. Those wisest and most upright of our men did not want power to lie in the public meetings. As for what the commons might approve or the people might order, when the meeting had been dismissed and the people distributed in their divisions by centuries and tribes into ranks, classes and age groups, when the proposers of the measure had been heard, when its text had been published well in advance and understood, then they wished the people to give their orders or their prohibitions. In Greece, on the other hand, all public business is conducted by the irresponsibility of a public meeting sitting down. And so – to pass over the modern Greece which has long since been struck down and laid low in its councils – that Greece of ancient times, once so flourishing in its wealth, dominion and glory, fell through this single evil, the excessive liberty and licence of its meetings. When untried men, totally inexperienced and ignorant, had taken their seats in the theatre, then they would decide on harmful wars put troublemakers in charge of public affairs and expel from the city the citizens who had served it best.”²⁵⁵

Vi ser gjennom dette tekstutdraget hvordan Cicero, en fanebærer for aristokratiet, ser på ideen om folkelig deltakelse i politiske prosesser. Spesielt frastøtende virker for ham tanken om at folkelige møter, uten gradering av deltagerne, skulle ha politisk tyngde. Det fantes ingen nedskrevet konstitusjon i den romerske republikken. Det politiske systemet ble ordnet og drevet etter et komplekst sett med praksis og sedvane. En av de viktigste av disse praksisene var møtene Cicero nevner, altså *contio* – et uformelt politisk møte der man ikke møttes for å ta avgjørelser, men for å høre på argumentasjon. Dette ble redegjort for i forrige kapittel. Ettersom disse møtene ikke tok noen formelle avgjørelser, i motsetning til for eksempel avstemminger i *comitia centuriata* og *comitia tributa*, har de ofte tidligere blitt nedprioritert som forskningsfelt av historikere. Dette har derimot endret seg de senere årene, og det blir nå hevdet av enkelte at *contio* utgjorde selve livsnerven i den romerske lovgivende prosess.²⁵⁶ I dette kapitlet vil det diskuteres hvilke romerske borgere som

²⁵⁵ Cicero, *Pro Flacco*: 15-16

²⁵⁶ Se spesielt Millar, 1998

deltok i disse møtene, og hvilken betydning dette kan ha hatt for forsamlingens virke. I tillegg vil bruken av bestikkelser og korrupsjon i republikken granskes nærmere.

1. Deltagerne på *contio*

Det er utfordrende å skaffe seg noe klart bilde på hvem som vil ha deltatt på *contio*. Den avgrensede plassen viser jo at det var et begrenset utvalg av befolkningen som i alle tilfelle kan ha møtt opp, men det har vært en relativt stor grad av diskusjon rundt hvilke deler av befolkningen dette utvalget kom fra. Mye av årsaken til denne diskusjonen finner man i det faktum at *contiones* fremstår som et svært sentralt aspekt i moderne historikere sitt forsøk på å tolke den romerske republikken i en mer demokratisk retning.²⁵⁷ Denne tolkningen av *contiones* rolle krever en særskilt vinkling. Som Mouritsen skriver:

“The ‘democratic’ reading of the *contio* assumes identity between crowd and *populus*, that is between the people as a political body and the individuals who formally represented it on these occasions. In Rome however, that equation is plainly untenable; as we have seen, only a tiny proportion of the population could ever take part. The Roman citizen-body could therefore produce an almost infinite number of potential audiences [...].”²⁵⁸

Det faktum at en *contio* av natur var åpen og tilgjengelig for hele befolkningen, og ikke hadde noen restriksjoner for deltakelse gjør at et klart bilde blir vanskelig å forme. Det virker likevel sannsynlig at den urbane befolkningen må ha utgjort den viktigste andelen av møtedeltakerne.²⁵⁹ Enkelte historikere har argumentert for at det eksisterte en såkalt *plebs contionalis* – det vil si en liten del av befolkningen som regelmessig var aktive deltakere i de ulike møtene som fant sted på Forum. Meier og Vanderbroeck forsøkte å identifisere denne gruppen, og mente hovedtyngden av *plebs contionalis* må ha vært kjøpmenn og håndverkere som drev sitt yrke rett i nærheten av Forum.²⁶⁰ Denne teorien har blitt imøtegått av andre

²⁵⁷ Se her særlig Millar, 1986 og Millar, 1998

²⁵⁸ Mouritsen, 2001: 39

²⁵⁹ Marx-Morstein, 2004: 128

²⁶⁰ Meier, 1966 og Vanderbroeck, 1987

historikere, som peker på utfordringene slike vanlige romerske borgere må ha opplevd, hvis man skal anta at de må ha stengt sine butikker og lagt ned sitt arbeide, utelukkende for å delta på en *contio*.²⁶¹

I perioden denne oppgaven gransker er det generell enighet om at det var mindre uro, og forstyrrelser på *contiones* enn det man finner senere i republikken.²⁶² De væpnede bøllene, og nærmest profesjonelt organiserte bråkmakerne, som ble benyttet mot politiske motstandere, blant annet av Clodius på 50-tallet fvt., er det ikke spor av i den klassiske republikken. Det faktum at man ikke finner noen slik organisering, kan tyde på at deltakelsen og den sosiale sammensetningen av de som møtte opp var annerledes på 100-tallet, før Graccherne innledet en periode med stadig økende bruk av vold og generelle uroligheter i forbindelse med avholdelsen av *contio*. Man kan forestille seg at den sosio-økonomiske sammensetningen av disse forsamlingene kan ha endret seg forholdsvis kraftig i løpet av årene etter Graccherne.

2. Elitens hegemoni over *contiones*

Bildet av at *contio* kan ha vært en arena dominert av de velhavende medlemmene av samfunnet eksisterer også for den senere republikken, men virker mer sannsynlig i perioden denne oppgaven gransker. Mouritsen har argumentert for denne muligheten, ut i fra hans presentasjon av den romerske politiske verden som dominert av eliten og de rikeste romerske borgerne.²⁶³ Diodorus beskriver Marcus Octavius tilhengere som: “not just recently assembled [...] [but] the most politically alert and the well-to-do segments of the populace.”, og trekker altså et klart skille mellom de delene av befolkningen som deltok i det generelle politiske spillet og de som ikke gjorde det.²⁶⁴ Mouritsen skriver:

²⁶¹ Mouritsen, 2001: 41 og 57. Se også Marx-Morstein, 2004: 131, note 62

²⁶² Nicolet, 1980: 286

²⁶³ Mouritsen, 2001: 45

²⁶⁴ Diodorus: 34/35.6.2. Her er det viktig å være klar over at den fiendtlige innstillingen Diodorus generelt demonstrerer mot Tiberius Gracchus, kan ha påvirket hans beskrivelse av dennes politiske motstandere sine støttespillere.

“[O]utside the office-holding class there were also people with considerable economic resources, who [...] could dispose freely of their time. In this vital respect they represented the natural political crowd in republican Rome. [...] Given their social standing, they would presumably also have been well integrated into political circles and better informed about current affairs than was the mass of urban citizens.”²⁶⁵

Mouritsen selv aksepterer at det kan ha funnet sted en gradvis økende bruk av mobilisering av de fattige grupperingene mot slutten av 100-tallet og framover, men dette faller utenfor spennet i denne oppgaven.²⁶⁶ Flertallet av de *contiones* mot slutten av den klassiske republikken hvor vi hører om stor grad av deltakelse fra et bredere lag av befolkningen - særlig fra den fattige urbane bybefolkningen, men også i Gracchernes tilfelle noen borgere fra landsbygda - er knyttet til debatter før lovgivende møter i tribusforsamlingen.²⁶⁷ Det faktum at vi vet at det ikke fant sted noen særlig bruk av centurieforsamlingen til å vedta lover fra den andre puniske krigen og frem til republikken opphørte, kan være et signal om at deltakelsesmønsteret i *contio* før den forsamlingen samlet seg, var annerledes sammensatt. Dette er naturligvis spekulativt, og kunngjøringen av kandidatene som skulle stille til valg må ha vært av interesse. Likevel, ettersom denne kunngjøringen ikke ble etterfulgt av verken taler eller noen debatt mellom kandidatene, kan man forestille seg at mange ikke vil ha møtt opp på disse. Unntaket vil muligens ha vært sterke støttespillere. Kunngjøringen av hvem som stilte til valg vil i alle tilfelle naturlig ha spredd seg blant byens befolkning. Det er naturlig at antallet oppmøtte på de ulike møtene vil ha variert, både avhengig av hvor kontroversielle sakene som skulle tas opp var, og av hvilken type *contio* det var snakk om.²⁶⁸ Diskusjonen om hvordan eliten kan ha dominert valgprosessen, selv uten tilgang til *contio* som en direkte kommunikasjonskanal til folket vil bli drøftet senere i dette kapitlet.

²⁶⁵ Mouritsen, 2001: 43

²⁶⁶ Mouritsen, 2001: 79-80

²⁶⁷ Mouritsen, 2001: 79-80

²⁶⁸ Marx-Morstein, 2004: 131

Et annet aspekt man kan se på som en underbyggende faktor for en elitistisk dominering av den tilsynelatende demokratiske institusjonen *contio* var, ligger i de tradisjonelle symbolene, prinsippene, og målsetningene, de som talte til deltakerne på slike møter anvendte. Selv om man har lite informasjon om *contiones* avholdt før Graccherne, kan man rimeligvis anta at fokuset alle romerske oratorer legger på den romerske borgerens frihet – *libertas populi Romani* – ikke var et nytt fenomen, men også hadde vært av sentral betydning i tidligere *contiones* i den klassiske republikken. Frihet fra tyranniet representert gjennom monarkiet, og den enkelte romers rett til å ha en stemme i valget av sine ledere, var en rød tråd i romerske politiske diskusjoner helt siden republikkens tidligste dager – og var et ideal alle romerske politikere hevdet man forsvarte og videreførte.²⁶⁹ Det faktum at man nærmest hadde det Morstein-Marx kaller en ideologisk monotoni, der alle deltakerne brukte samme symboler og historiske eksempler for å underbygge sine argumenter, vil ha gjort det utfordrende for vanlige borgere som deltok på *contio* å skille gruppene fra hverandre.²⁷⁰ Som han skriver:

“[C]ontional speech [...] tended to coopt the theoretically sovereign power of the Roman People in the service of ideas and proposals formulated by the élite for their consumption, subject to very little constrain on the part of the public. [...] [T]he ideological function of contional discourse reflected and also continually justified the political hegemony of the Roman élite.”²⁷¹

Dette vil kanskje særlig ha gjort seg gjeldende i den klassiske republikken, en periode man ikke hører om urolige og voldelige *contiones*. Tilstandene kan ha vært annerledes senere i republikken, som for eksempel når kun en eneste senator våget protestere mot *Lex Manilia* i 66 fvt. grunnet frykt for folkets potensielt voldelige reaksjon.²⁷²

Millars kraftfulle forsvar av demokratiets rolle i det romerske livet er delvis basert på at man tradisjonelt ikke har lagt særlig vekt på den symbolske betydningen av alle de offentlige

²⁶⁹ Mouritsen, 2001: 9-11

²⁷⁰ Morstein-Marx, 2004: 240

²⁷¹ Morstein-Marx, 2004: 284

²⁷² Plutark, *Pompey*: 30.4

plassene i Roma, hvor folket kunne samle seg å delta i det politiske livet. Millar er sterkt opptatt av hvor feil dette blir. Han mener man på denne måten undervurderer hele det demokratiske potensialet i republikken.²⁷³ Det er likevel viktig å være klar over at møtet alltid organisert av en magistrat, og denne magistraten hadde total kontroll over hvem som kunne snakke til folket fra Rostraen. Dette poenget ble redegjort for nærmere i kapittel fem. Av dette fremstår det offentlige rommet hvor folket kunne møte, og delta i den politiske prosessen, også som regulert. Morstein-Marx understreker dette: “[T]he ideological function of contional discourse reflected and also continually justified the political hegemony of the Roman élite, and correspondingly legitimized the Republican system as a whole.”²⁷⁴

3. *Petitio og ambitus*

“Publius Scipio Nasica was a famous and powerful figure in ruling circles [...] As a young man, when he was seeking election to curile aedileship, he shook the hand of a certain peasant somewhat assiduously, as candidates do. He noticed the man’s hand was hardened by his country work, and to make a joke asked him if he normally walked on his hands. The bystanders took exception to this jibe, which spread among the country people and led to Scipio losing the election.”²⁷⁵

Som vi har sett av diskusjonen om *contio*, hadde de romerne som stilte til valg i centurieforsamlingen i mindre grad muligheten til å benytte *contiones* som en metode for direkte kommunikasjon med velgerne. To begreper som derfor er av særlig interesse for å kunne vurdere hvordan valgene i denne forsamlingen ble avholdt, er derfor *petitio* og *ambitus*. Det første av disse var det romerne kalte det å føre en aktiv valgkamp. I selve begrepet ligger en indikasjon på den graden av ydmykhet som var forventet av en som ønsket å bli valgt inn som en republikkens viktige magistrater – man skulle oppsøke folk personlig, ta dem i hånden og be om deres støtte, ansikt til ansikt. Vi så i sitatet over konsekvensene for de som ikke ble oppfattet som ydmyke nok. Det andre begrepet knytter seg til bruken av bestikkelser for å sikre seg støtte fra de viktigste velgergruppene. Det skal

²⁷³ Millar, 1984: 18-19

²⁷⁴ Morstein-Marx, 2004: 284.

²⁷⁵ Valerius Maximus: 7.5.2. Enkelte har foreslått Scipio Nasica, konsul i 138, som den mest sannsynlige kandidaten i denne anekdoten; se Broughton, 1991.

nå granskes nærmere hvordan romerne drev valgkamp, spesielt gjennom en diskusjon om den utstrakte bruken av bestiktelser for å vippe resultatene i valget av magistrater den ene eller den andre veien.

Valgfusk, og bruken av bestiktelser i republikken, har vært gjenstand for diskusjon helt siden antikken. Noe som dog virker sikkert er at bestiktelser av elektoratet var utspredt, spesielt i sen-republikken.²⁷⁶ En rekke kilder diskuterer fenomenet – og da spesielt ut i fra spørsmålet om hva som var ulovlig manipulasjon av valgsystemet, og hva som kunne kalles legitim og uproblematisk sjenerøsitet - en storsinnet bruk av sin formue til det beste for det romerske samfunnet og sine medborgere generelt.²⁷⁷ Selv om denne diskusjonen rundt *largitiones* er interessant, er det ikke nødvendig å gå nærmere inn på den i denne oppgaven, og jeg vil følge Yakobson i å betrakte fenomenet som en indikator på sammensetningen av centurieforsamlingen, uavhengig av legaliteten i velgermanipulasjonen. Hvis valgfusk og bestiktelser skal kunne fungere som en indikator på den sosiale sammensetningen av *comitia centuriata*, må *largitiones* anvendes i sin mest komplette form – som et begrep som dekker alle former for velgermanipulasjon.²⁷⁸

De første eksemplene på bestiktelser av elektoratet etter den andre puniske krigen finner man i årene rundt 190. Både i 192 og 189 fortelles det om intens konkurranse og valgkamp om konsulatene.²⁷⁹ I sammenheng med valget av censor i 189, skal store pengesummer ha blitt fordelt til befolkningen, men disse summene ble fordelt uavhengig av valget – ikke umiddelbart før det ble avholdt – og også tilsynelatende fritt blant hele befolkningen. De er derfor vanskelig å benytte som konkrete beviser på bestiktelser.²⁸⁰ Man ser likevel at enkelte patrisiere skal ha vært irritert over at det etter utdelingene av disse rikdommene, var en fra en plebeiisk familie som skal ha blitt den foretrukne kandidaten blant folket. De tvang derfor den plebeiiske kandidaten til å trekke sitt kandidatur, gjennom trusselen om

²⁷⁶ Yakobson, 1999: 22

²⁷⁷ Yakobson, 1999: 23

²⁷⁸ Yakobson, 1999: 23

²⁷⁹ Livius: 35.10 og 37.46

²⁸⁰ Lintott, 1990: 5

rettergang.²⁸¹ I 184 hører vi igjen om flere uregelmessigheter knyttet til valget, både gjennom konsulen Appius Cladius aggressive valgkamp for sin bror – som jeg nevnte i kapittel fire; og gjennom den alliansen motstanderne av Cato den eldre formet, for å hindre han i å bli valgt til censor. Cato ble likevel valgt, og noe av årsaken skal ha vært at han var i stand til å anvende i hans favør den integritet han hadde opparbeidet seg – spesielt i økonomisk henseende.²⁸² De store summer av penger som ble brukt for å hindre hans valg, slo dermed tilbake på dem som ville bruke det mot han – noe Cato sikkert var bevisst kunne skje.²⁸³

Med denne utviklingen som bakgrunn kan man lettere forstå at det mot slutten av 180-tallet ble vedtatt en rekke lover som skulle begrense bruken av penger for å påvirke valgene av magistrater, det som i romersk lovgivning ble kalt *ambitus*. En *Lex Baebia de ambitu* ble vedtatt i 181, etterfulgt av ytterligere en i 159.²⁸⁴ Av betydning er også loven som blir vedtatt mot overdreven pengebruk på middagsselskaper, fordi som Lintott skriver: “Dinners for clients and those who were for the occasion regarded as clients were an obvious way of obtaining electoral support.”²⁸⁵ Flere slike lover fulgte gjennom 100-tallet: *Lex Fannia* fra 161 satte grensen til maksimalt 100 *asses*, mens *Lex Didia* utvidet forbudet til å gjelde middagsselskaper i hele Italia. Selv om inntrykket man sitter igjen med gjennom all den lovgivningen er av et stort problem med bestikkelser, kan man forestille seg at romerne heller var føre var, og ville hindre utviklingen i å fortsette.²⁸⁶ Likevel viser disse lovene at det er noe ufullstendig over det bildet Livius presenterer, og at bestikkelser og korrupsjon kan ha vært mer vanlig enn det inntrykket han gir oss av valgkamp i den klassiske republikken. At det var hardere konkurranse og mer ufine metoder brukt i sammenheng med valgkampen for de viktigste magistratene, slik Livius indikerer, virker dog sannsynlig – om enn bare fordi det var færre konsul- og censorposisjoner som det ble konkurrert om.²⁸⁷ Yakobson har

²⁸¹ Livius: 37.47 og 37.57.9-37.58.2

²⁸² Livius: 39.40-41.

²⁸³ Lintott, 1990: 5

²⁸⁴ Livius: 40.19.11 og Livius, *Periochae*: 47

²⁸⁵ Lintott, 1990: 5-6.

²⁸⁶ Develin, 1979: 314-315

²⁸⁷ Lintott, 1990: 6

foreslått at noe av årsaken til at kildene i mindre grad nevner *ambitus* i tribusforsamlingen, rett og slett vil ha vært kildenes egne fokus på valgene av de mest sentrale magistratene.²⁸⁸

Samtidig kan man undre seg over at det var nettopp for valgene i centurieforsamlingen det var mest bruk av bestikkelser. Dette passer dårlig inn med det tradisjonelle bildet av en forsamling dominert av noen få rike medlemmer av en liten elite. Det er uheldig at vi ikke har informasjon om hvordan bestikkelser ble fordelt blant befolkningen i den klassiske republikken. *Divisores* – som var de som fordelte bestikkelsene ut til folket – kan spores tilbake til cirka år 100, men nevnes ikke for tidligere årstall enn dette av kildene.²⁸⁹ Likevel fremstår det som sannsynlig at et liknende system som eksisterte i sen-republikken, også fantes tidligere – man må ha hatt mulighet til å fordele bestikkelsene. Tallstørrelser på bestikkelser er også mangelvare for perioden denne oppgaven gransker, mens man finner mange henvisninger til de store pengesummene som ble anvendt for å påvirke et valgresultat mot slutten av den romerske republikken.²⁹⁰

Hvis vi aksepterer at det etter omorganiseringen av centurieforsamlingen vil ha vært en koordinering mellom *comitia centuriata* og de 35 tribus som fantes, og at denne koordineringen gjaldt i alle eiendomsklassene ikke bare den første, kan man lettere forstå hvordan det vil ha vært mulig å fordele bestikkelser til medlemmene i forsamlingen. Det samme systemet som fantes for tribusforsamlingen, der *divisores* var ansvarlige for å utdele pengene til medlemmene av den enkelte tribus, vil også ha blitt benyttet i centurieforsamlingen.²⁹¹ Disse *divisores* vil ha vært velkjente skikkelser, med solide bånd til den tribus man var ansvarlig for pengefordelingen til.²⁹² Med bakgrunn i dette bestikkelsessystemet har Lintott lansert en teori som forsøker å forklare det tilsynelatende problematiske som ligger i utstrakte bestikkelser til en forsamling der stemmene var vektet i favør de rikeste. Han foreslår at bruken av bestikkelser i den enkelte tribus kan ha økt den

²⁸⁸ Yakobson, 1999: 23

²⁸⁹ Lintott, 1990: 7

²⁹⁰ For en oversikt over kilder, og en diskusjon om 20 kjente saker se Shatzman, 1975: 88-89

²⁹¹ Yakobson, 1999: 39

²⁹² Lintott, 1990: 7

sosiale anseelsen for enkelte medlemmer av denne gruppen, og på den måten ha sikret seg disses støtte ved valg i centurieforsamlingen.²⁹³ Det vil derfor ikke nødvendigvis ha vært et like stort behov for direkte bestikkelser til de rikeste medlemmene av hver tribus, ettersom man kan ha fått den ønskede effekten også via pengegaver til fattige medlemmer av tribusen - gjennom økt sosial anseelse for den lokale *principes*, en anseelse som kan omsettes i stemmer fra de viktigste eiendomsklassene for den som bestakk.²⁹⁴

Denne strategien er ikke usannsynlig i republikken, men mangelen på kilder gjør den vanskelig å påvise.²⁹⁵ Hvis man derimot antar at bestikkelsene ikke ble rettet mot andre medlemmer av centurieforsamlingen enn medlemmene av den første og den andre eiendomsklassen, må man anta at det fantes et system som var i stand til å fordele slike målrettede bestikkelser. Yakobson skriver at romerne sannsynligvis vil ha brukt et annet system for å fordele bestikkelsene i centurieforsamlingen, hvis man uansett skulle utelate alle andre enn de øverste eiendomsklassene – og at mangelen på bevis for noe slikt system underminerer en slik antakelse.²⁹⁶ Allikevel viser referansene senere i republikken til enorme bestikkelser som ble tilbudt *centuriata praerogativa*. Dette viser at målrettede bestikkelser ble anvendt i republikken – og da spesifikt mot medlemmer av den første eiendomsklassen. Hvis man var i stand til å rette bestikkelsene mot centurier som var små, eller kom fra fattige tribus, vil disse ha hatt færre medlemmer av den første eiendomsklassen. Dette vil ha gjort at antallet borgere pengesummene ble fordelt på vil ha vært lavere – og dermed ha økt sannsynlighet for å være av en størrelsesorden som også kan ha påvirket avgjørelsene til rikere medlemmer av centurieforsamlingen.²⁹⁷ Man kan også forestille seg at lovene mot middagsselskaper som ble presentert over, kan ha vært et tiltak mot en økende bruk av store banketter som en enkel måte å vise seg som en sjenerøs og oppmerksom politiker. Vi hører enkelte steder i kildene om enorme middagsselskaper for tusenvis av deltakere, om enn fra senere i republikken enn det denne oppgaven er avgrenset til.²⁹⁸ Hvis en antar at det, som tidligere kapitler i denne oppgaven hevder, var en mer

²⁹³ Lintott, 1990: 11

²⁹⁴ Lintott, 1990: 11.

²⁹⁵ Yakobson, 1999: 24

²⁹⁶ Yakobson, 1999: 40

²⁹⁷ Mouritsen, 2001: 115

²⁹⁸ Plutark, *Crassus*: 12.2

sammensatt urban befolkning i Roma også på 100-tallet – og ikke en ren oppdeling i rik og fattig – vil slike banketter kunne ha vært en enkel måte å komme i kontakt med mange potensielle velgere på, også fra de øverste eiendomsklassene.²⁹⁹ En kan også se for seg middagsselskaper spesifikt rettet mot *equites* eller medlemmer av den første eiendomsklassen, og man vet det fantes lovgivning som skulle begrense antallet slike som kunne delta på banketter betalt for av andre.³⁰⁰

Et annet element som må nevnes i sammenheng med en diskusjon om *ambitus* er innføringen av hemmelige valg, som kort ble presentert i kapittel fem. Overgangen til skriftlige og hemmelige valg i 141 fvt. medførte ingen endring av hvem som kunne stille til valg i den romerske republikken. Men som Yakobson skriver:

“[I]t can be said that the ballot, while leaving the identity of the buyers and sellers unchanged, altered the balance between them by pushing up the price – in its various forms – that members of the ruling class had to pay to the people for the offices that they sought.”³⁰¹

En annen som også peker på hemmelige valg som sentralt med hensyn til spredningen av *ambitus* er Linderski som skriver: “[T]he most important event in the spread of *ambitus* was the one that was hailed as the dawn of popular liberty: the introduction of written and hence secret ballot.”³⁰² Dette kan virke paradoksalt, men faktum var at bruken av bestiktelser og valgfusk allerede var meget vanlig i den romerske republikken før denne lovgivningen ble innført. Det hadde blitt institusjonalisert som noe elektoratet forventet, heller enn en frivillig, om enn kalkulert sjenerøsitet.³⁰³ Det faktum at det innenfor den romerske eliten som kunne stille som kandidater til valg var en sterk, og vedvarende konkurranse, umuliggjorde samarbeidet som ville vært nødvendig for å stoppe bruken av valgfusk. Frykten for hva politiske motstandere gjorde, fremtvang stadig større bestiktelser - ettersom hemmelige valg vanskeliggjorde den graden av kontroll man tidligere hadde hatt

²⁹⁹ Yakobson, 1999: 42. Se også Cicero, *Commentariolum Petitionis*: 44.

³⁰⁰ Nicolet, 1980: 308

³⁰¹ Yakobson, 1999: 138

³⁰² Linderski, 1985: 90

³⁰³ Lintott, 1990: 14

over stemmegivernes avgjørelser.³⁰⁴ Samtidig flommet stadig mer rikdom inn i republikken gjennom erobringer rundt Middelhavet. Denne økte rikdommen gjorde det mulig med dramatisk økte bestikkelser. Bruken av penger for å påvirke valg var likevel intet nytt, og kunne utnyttes både for og mot de som stilte til valg. Eksempelet med valget av Cato d.e. til censor i 184 som ble gitt tidligere i kapitlet illustrerer dette. Hvis romernes hensikt med all lovgivningen mot *ambitus* var å begrense pengenes innflytelse i valg, kan man trygt si at de mislyktes.

³⁰⁴ Yakobson, 1999: 146

Kapittel syv – Konklusjon og oppsummerende kommentarer

“The top of [...] society is increasingly unified, and often seems willfully co-ordinated: at the top there has emerged an elite of power. The middle levels are a drifting set of stalemated, balancing forces: the middle does not link the bottom with the top. The bottom of society is politically fragmented, and even as a passive fact, increasingly powerless: at the bottom there is emerging a mass society.”³⁰⁵

Dette sitatet er tatt fra sosiolog Charles Wright Mills’ beskrivelse av det amerikanske samfunnet i årene etter den andre verdenskrigen. Samtidig er det en passende beskrivelse av det romerske samfunnet mot slutten av 100-tallet, slik denne oppgaven har forsøkt å beskrive. Den åpenbare graderingen av stemmer, og stemmegivere, i centurieforsamlingen tvinger frem en dypere analyse av måten den forsamlingen ble organisert på, hvis en vil se nærmere på graden av, og muligheten for, folkelig deltakelse i den forsamlingens virke.

En viktig diskusjon denne oppgaven har forsøkt å kommentere, er hvorvidt man i løpet av 100-tallet så en nedgang i antallet borgere som hadde mulighet til å spille en rolle i centurieforsamlingens virke. Det har generelt vært en enighet om at nedgraderingen av eiendomskravene til de ulike klassene var en reaksjon på en reell nedgang i borgerantallet. Samtidig ser man at kravene i løpet av den klassiske republikken ble senket så lavt, at skillet mellom *assidui* og *proletarii* nærmest ble visket vekk innen Marius åpnet legionene også for menn uten tilstrekkelig eiendom til å tilhøre i det minste den femte eiendomsklassen. Denne oppgaven har forsøkt å vise at det ikke nødvendigvis var noen nedgang i befolkningsantallet i den romerske republikken, og at tiltakene som ble satt inn for å øke antallet *assidui* heller kan oppfattes som et forsøk på å rette opp en strukturell ubalanse. Man ville sikre den romerske staten tilgang på mannskapsreserver tilgjengelig for legionene. Dette vil ha medført et økt antall medlemmer som kunne møte i centurieforsamlingen, men viktig her er

³⁰⁵ Wright Mills, 1956: 324

at flertallet vil ha tilhørt en av de lavere eiendomsklassene – og som vi har sett var disse sjelden en avgjørende faktor i avstemninger.

Den klassen som blir løftet frem som den mest sentrale er uten tvil den første eiendomsklassen, og størrelsen på denne er også et spørsmål som er av sentral betydning i denne oppgaven. Ettersom vi ikke har noen konkrete tall å forholde oss til i den sammenheng, må diskusjonen rundt temaet bli spekulativ. Men det denne oppgaven har forsøkt å vise er at antallet medlemmer er antagelig har vært noe høyere enn mange tidligere historikere har antatt. Kravene til eiendom som vi har tilgang til er ikke skremmende høye, samtidig som vi vet at anekdotiske beviser knyttet til antallet kavalerister den romerske staten kunne mønstre, indikerer at det var et betraktelig antall borgere som oppfylte minimumskravet. Det er likevel sannsynlig at antallet borgere ikke var tilstrekkelig høyt nok, til at man kan snakke om at de praktiske forutsetningene for oppmøte vil ha umuliggjort at store deler av første eiendomsklasse vil ha hatt anledning til å delta på møtene i centurieforsamlingen. Størrelsen på avstemmingslokalene på Campus Martius, beskrives som store nok til at flere enn 30,000 borgere kan ha deltatt samtidig.

En aksept av at den første eiendomsklassen var av en slik størrelse, må innebære at en også ser nærmere på hvordan de som stilte til valg var i stand til å sikre seg støtte. Den tradisjonelle oppfatningen av et sterkt patron/klient-forhold som sementerte støtte basert på vertikale avhengighetsforhold har blitt betraktet som den viktigste faktoren. At patronasje er en faktor i det romerske samfunnet kan ikke avvises, men i forhold til stemmegivning i centurieforsamlingen er det vanskelig å finne konkrete spor av det i forhold til velgerpåvirkning. Samtidig må en ta inn over seg at hvis de viktigste eiendomsklassene i forsamlingen var av en slik størrelse som denne oppgaven har indikert, kan man vanskelig se at patroner vil ha hatt tilstrekkelig med klienter til å vippe en avstemming i sin favør – selv om båndene var sterke nok til å påvirke velgerens avgjørelse.

Hvis en dermed aksepterer at patron/klient-forhold ikke kan forklare hvorfor man i republikken i så stor grad ser en forholdsvis fast, sementert elite, med liten tilgang av nye medlemmer, må en se på andre årsaker som kan forklare dette. Denne oppgaven har derfor også sett nærmere på *contio*, og forsøkt å vurdere hvorvidt man kan snakke om denne som et verktøy for kontroll. De siste årene har noen historikere forsøkt å bruke *contio* som en illustrasjon på folkelig deltakelse i republikken. For eksempel har Fergus Millar søkt å vise at de mange offentlige møteplassene i Roma, der oratorer brukte timevis for å overbevise de fremmøtte om å støtte dem, er et grunnleggende symbol på at det var reell folkelig deltakelse i republikkens politiske system. I forhold til centurieforsamlingen ser dette i mindre grad ut til å gjelde. Ikke bare var *contiones* holdt før avgjørelser skulle fattes av centuriene begrenset i innhold, men det faktum at de kun kunne bli avholdt av valgte magistrater, som hadde fullstendig kontroll over hvem som skulle få talerett, er en ytterligere indikasjon på et system dominert av eliten. Det er også et interessant faktum at *contio* var stedet kandidatene til valget ble presentert, dermed hadde eliten en viss grad av kontroll over hvem som kunne velges, innebygget i selve *contio*-systemet.

Et annet aspekt som denne oppgaven har sett på, er den omfattende bruken av bestikkelser man ser i sammenheng med valg avholdt i centurieforsamlingen. Alexander Jakobson har forsøkt å bevise at de voldsomme bestikkelsene man hører om bruken av i republikken er en indikasjon på at eliten som skulle velges, oppfattet støtte fra også de lavere eiendomsklassene som viktig. Denne oppgaven har villet vise at selv om bestikkelser var et svært vanlig fenomen også i de årene denne oppgaven har gransket, kan man forestille seg at bestikkelsene ble rettet også mot de velstående delene av befolkningen. Hvis dette er tilfelle undergraver det tankegangen om at bestikkelser i seg selv understreker romernes oppfatning om at bredere lag av befolkningen var viktige i centurieforsamlingen. Den utstrakte lovgivningen mot bestikkelser en finner spor av i årene etter den andre puniske krig, indikerer at romerne selv tok problemet med bestikkelser på alvor. Men hvis en aksepterer en større første eiendomsklasse, er det liten grunn til ikke å anta at bestikkelser til den klassen vil ha antatt så store dimensjoner at romerske politikere følte seg tvunget til handling.

Det romerske folket har en sentral posisjon i mange antikke historikers beskrivelser av den romerske republikken. Men hvem var dette folket? Brunt har skrevet at for såpass viktige historikere som Polybios og Cicero var folket nærmest det samme som *equites* – altså den øverste eliten av det romerske samfunnet.³⁰⁶ Centurieforsamlingen var organisert på en måte som ga eliten stor kontroll over dens virksomhet. Denne oppgaven har forsøkt å se på forsamlingen basert på en rekke nyere teorier om hvordan det romerske politiske system fungerte, for på den måten å finne ut om folket likevel kan ha spilt en rolle. Selv om antallet romerske borgere som kan ha påvirket valg, og andre avgjørelser i *comitia centuriata*, muligens ikke var så lavt som enkelte har tenkt seg – har ikke denne oppgaven klart å finne mange muligheter for at folkelig deltakelse uten dominans fra en snever elite spilte noen rolle. John North har formulert det slik: “The popular will of the Roman people found expression in the context, and only in the context, of divisions within the oligarchy.”³⁰⁷ Morstein-Marx har hevdet at dette utsagnet nærmest kan kalles en tautologi etter 133 fvt., ettersom det vanskelig kan finnes noen periode etter dette årstallet hvor det ikke var omfattende splittelser blant eliten.³⁰⁸ I perioden denne oppgaven gransker er det færre åpenbare skillelinjer mellom ulike deler av eliten, men de årlige valgene av magistrater var klare kilder til konflikt, noe den store bruken av bestikkelser bare understreker. Men valgene det romerske folket her hadde var kun mellom mulighetene eliten selv tilbød dem – samtidig som centurieforsamlingen systematisk verdsatte stemmene til de velstående mer enn til allmuen. Folkelig vilje blir i den sammenhengen en konstruksjon, og ikke noe basert på realiteten denne oppgaven har forsøkt å vise.

³⁰⁶ Brunt, 1988: 148

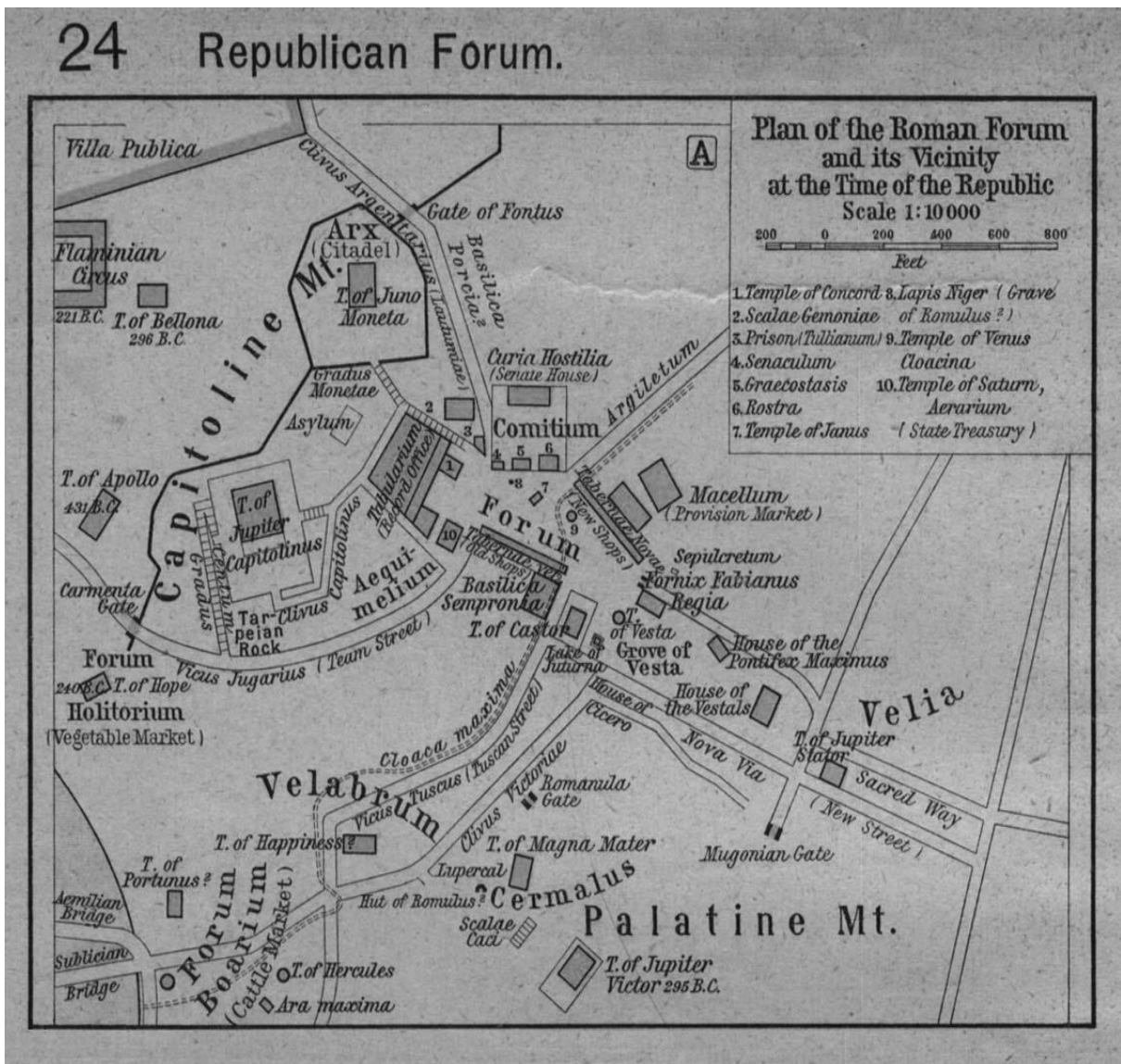
³⁰⁷ North, 1990: 285

³⁰⁸ Morstein-Marx, 2004: 283

Vedlegg

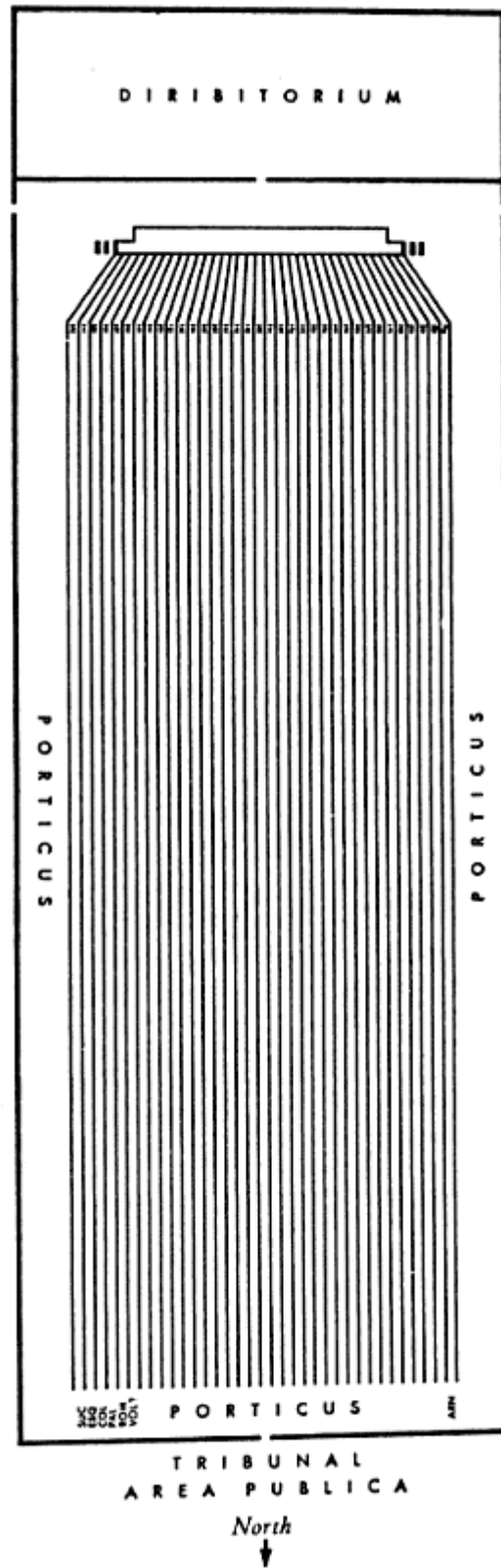
Vedlegg 1.

Kart av William R. Shepherd. (Shepherd, 1964: 24)

Vedlegg 2.

Tegning av Lucos Cozza. (Ross Taylor, 1966: 53)

Litteraturliste

Afzelius, A. *Die römische Eroberung Italiens (340-264 v. Chr.)*. Aarhus, 1942.

Appian. *Appian's Roman History: In Four Volumes*, vol. I, III. Oversatt av H. White: Loeb Classical Library, London, 1982-1985.

Astin, A.E. *Scipio Aemilianus*. Oxford, 1967.

Aulus Gellius. *The Attic Nights of Aulus Gellius: In Three Volumes*, Vol. I-III. Oversatt av J.C. Rolfe: Loeb Classical Library, London, 1927.

Badian, E. "Tiberius Gracchus and the Beginning of the Roman Revolution." i *ANRW* 1.1. (1972), pp. 668-731.

Beard, M. *The Roman Triumph*. Cambridge, Mass., 2007.

Beloch, J. *Bevölkerungsgeschichte Italiens* vol. 1-2. De Gruyter, 1937.

Botsford, G.W. *The Roman Assemblies from their Origin to the End of the Republic*. New York, 1909.

Broughton, T.R.S. "Candidates defeated in Roman elections: some ancient Roman "also-rans." i *Transactions of the American Philosophical Society* (1991), vol. 81, part 4. Philadelphia, pp. 1-64.

Broughton, T.R.S. *The Magistrates of the Roman Republic*. New York, 1951.

Brunt, P. A. *Italian Manpower 225 B.C. – A.D. 14*. Oxford: Oxford University Press, 1971.

Brunt, P. A. *The Fall of Roman Republic – and related essays*. Oxford: Clarendon Press, 1988.

Brunt, P. A. *Social Conflicts in the Roman Republic*. London: Chatto & Windus, 1971.

Brunt, P.A. "Review: Tiberius Gracchus. A Study in Politics by D. C. Earl." i *Gnomon* (1965), No.37, pp. 189-192.

Cagniart, P. "The Late Republican Army (146-30 BC)." i *A Companion to the Roman Army* red. P. Erdkamp (2007). Malden: Blackwell, pp. 80-96.

Carcopino, J. *Daily Life in Ancient Rome*. London, 1941.

Cicero. *Cicero: In Twenty-Eight Volumes*, Vol. III, VI, VII, X, XVI, XXVIII. Oversatt av C. MacDonald, L.H.Greenwood, C.W. Keyes, J.H. Freese: The Loeb Classical Library, London.

Coarelli, F. *Il foro Romano*, vol. I. Roma, 1983

Columellia. *Lucius Junius Moderatus Columellia – On Agriculture: In Three Volumes*, Vol. I. Oversatt av H.B. Ash. Loeb Classical Library, London, 1941.

Connell, K.H. *The Population of Ireland (1750-1845)*. Oxford, 1950.

Cornell, T.J. "The City of Rome in the Middle Republic (c.400-100 BC)." i *Ancient Rome – The Archaeology of the Eternal City*, red. J. Coulston og H. Dodge (2000). Oxford, pp. 42-60.

Crawford, M. H. *Coinage and Money under the Roman Republic*. Berkeley, 1985.

Crawford, M.H. *Roman Republican Coinage*. Cambridge, 1975.

de Sanctis, G. *Storia dei Romani vol. I-IV*. Torino, 1907-64.

de Ligt, L. "Roman Manpower and Recruitment." i *A Companion to the Roman Army* red. P. Erdkamp (2007). Malden: Blackwell, pp. 114-132.

Develin, R. *The Practice of Politics at Rome 366-167 B.C.* Bruxelles, 1979.

Diodorus. *Diodorus of Sicily: In Twelve Volumes*, Vol. XII. Oversatt av F. Walton: Loeb Classical Library, London, 1967.

Dionysios fra Halikarnassos. *The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus: In Seven Volumes*, Vol. II, IV, V, VI. Oversatt av E. Cary på grunnlag av en versjon av E. Spelman: Loeb Classical Library, London, 1939-1948.

Earl, D.C. *Tiberius Gracchus. A Study in Politics*. Bruxelles, 1963.

Festus. "Festus Grammaticus, Livre IX" fra <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/Festus/index.html>. (publikasjonsdato ikke oppgitt, lastet ned 7. februar 2013).

Frank, T. *An Economic Survey of Ancient Rome* vol. 1: *Rome and Italy of the Republic*. Baltimore, 1933.

Fredriksen, M. "The Contribution of Archaeology to the Agrarian Problem in the Gracchan Period." i *Dialoghi di Archeologia* (1971). pp. 4-5, 330-357.

Frier, B.W. *Landlords and Tenants in Imperial Rome*. Princeton, 1980.

Frontinus. *The Stratagems and the Aqueducts of Rome*. Oversatt av C.E. Bennett på grunnlag av en versjon av C. Herschel: Loeb Classical Library, London, 1925.

Gabba, E. *Republican Rome, the Army and the Allies*. Oversatt av P.J. Cuff. Oxford, 1976.

Gelzer, M. *Kleine Schriften* vol. 1-3. Wiesbaden, 1964.

Gelzer, M. *The Roman Nobility*. Oversatt av Robin Seager. Oxford: Basil Blackwell, 1975.

Gille, H. "The Demographic History of the Northern European countries in the eighteenth century" i *Population Studies: A Journal of Demography* (1949), vol. 3, pp. 3-65.

Grieve L.G. "The Reform of the comitia centuriata" i *Historia* (1985), No. 34, pp. 278-309.

Haines, M. "Estimated life tables for the United States 1850-1910." i *Historical Methods* (1998), No. 31, pp. 149-169.

Hall, U. "Greeks and Romans and the secret ballot." i *Owls to Athens – Essays on Classical Subjects Presented to Sir Kenneth Dover* (1990), Oxford, pp. 191-199.

Harris, W.V. *Ancient Literacy*. Cambridge, Mass., 1990.

Harris, W.V. "On Defining the Political Culture of the Roman Republic: Some Comments on Rosenstein, Williamson, and North." i *Classical Philology* (1991), vol. 85, No. 4, pp. 288-294.

Harris, W.V. *War and Imperialism in Republican Rome*. Oxford, 1979.

Hopkins, K. *Conquerors and Slaves*. Cambridge, 1978.

Hopkins, K. *Death and Renewal*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Hölkeskamp, K.-J. "Conquest, Competition and Consensus: Roman expansion in Italy and the Rise of the Nobilitas." i *Historia* (1993), No. 42, pp. 12-39.

Hölkeskamp, K.-J. "Fact(ions) or Fiction? Friedrich Münzer and the Aristocracy of the Roman Republic – then and now." i *International Journal of the Classical Tradition* (2001), pp. 92-105.

Kjelstadli, K. *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.

Last, H.M. "The Servian Reforms." i *The Journal of Roman Studies* (1945), No. 35, pp. 30-48.

Linderski, J. "Buying the vote: electoral corruption in the Late Republic" i *The Ancient World* 11 (1985), pp. 87-94.

Lintott, A. "Electoral Bribery in the Roman Republic." i *The Journal of Roman Studies* (1990), No. 80, pp. 1-16.

Lintott, A. "Political History, 146-96 B.C." i *Cambridge Ancient History vol. 9, Second Ed.* red. J.A. Crook, A. Lintott og E. Rawson (1994). Cambridge, pp. 40-103.

Lintott, A. "The crisis of the Republic: sources and source-problems." i *Cambridge Ancient History vol. 9, Second Ed.* red. J.A. Crook, A. Lintott og E. Rawson (1994). Cambridge, pp. 1-15.

Lintott, A. *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Liverani, P. "L'Ager Veientanus in età repubblicana." i *Papers of the British School at Rome* (1984), no. 52, pp. 36-48.

Livius. *Livy: In Fourteen Volumes*, vol. I-XIV. Oversatt av A.C. Schlesinger, B.O. Foster, E. Sage, F.G. Moore: Loeb Classical Library, London, 1922-1959.

MacMullen, R. "How Many Romans Voted." i *Athenaeum* (1980), No 58, pp. 454-457.

McPherson, J.M. *Battle Cry of Freedom: The Civil War Era*. Oxford, 1988.

Mehl, A. *Roman Historiography*. Oversatt av H-F. Mueller. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2011.

Meier, Ch. *Res publica amissa*. Wiesbaden, 1966.

Millar, F. "Political character of the Classical Roman Republic, 200-151 B.C." i *The Journal of Roman Studies* (1984), vol. 74, pp. 1-19.

Millar, F. "Political Power in Mid-Republican Rome: Curia or Comitium?" i *The Journal of Roman Studies* (1989), vol. 79, pp. 138-150.

Millar, F. "Politics, Persuasion and the People before the Social War (150-90 B.C.)" i *The Journal of Roman Studies* (1986), vol.76, pp. 1-11.

Millar, F. *The Crowd in Rome in the Late Republic*. Ann Arbor, 1998.

Millar, F. *The Roman Republic in Political Thought*. Hanover: Brandeis University Press, 2002.

Mæhle, I. *Masse og elite i den romerske republikk*. Dr.artes-avhandling, Universitetet i Bergen, 2004.

Mommsen, T. *Brødrene Gracchus*. Oversatt av C.F. Linderstrøm-Lang. København, 1888.

Mommsen, T. *History of Rome*, Vol. 3. Oversatt av W.P. Dickson. Cambridge, 2010.

Mommsen, T. *History of Rome: In Four Volumes*, Vol. I-IV. Oversatt av W.P. Dickson: London, 1920.

Mommsen, T. *Römisches Staatsrecht*, vol. II- III. Leipzig: Hirzel, 1877-1887.

Morstein-Marx, R. *Mass Oratory and Political Power in the Late Republic*. Cambridge, 2004.

Mouritsen, H. *Plebs and Politics in the Late Roman Republic*. Cambridge, 2001.

Nicholls, J.J. "The Reform of the Comitia Centuriata." i *The American Journal of Philology* (1956), vol. 77, No. 3, pp. 225-254.

Nicolet, C. *L'ordre équestre à l'époque républicaine*, vol.1. Paris, 1966.

Nicolet, C. *The World of the Citizen in Republican Rome*. Oversatt av P.S. Falla. London: Batsford Academic and Educational Ltd., 1980.

North, J. "Democratic Politics in Republican Rome" i *Past & Present* (feb. 1990), no. 126, pp 3-21. Oxford: Oxford University Press, 1990.

Oliver, J.H. og Palmer, R.E.A., "Text of the Tabula Hebana", i *American Journal of Philology* (1954), No. 75, pp. 225-249.

Phillips, D. "Voter Turnout in Consular Elections." i *Ancient History Bulletin* (2004), No.18, pp. 48-60.

Plinius. *Pliny – Natural History: In Ten Volumes*, Vol. 9. Oversatt av H. Rackham: Loeb Classical Library, London, 1952.

Plutark. *Plutarch's Lives: In Eleven Volumes*, Vol. III, V, VI, X. Oversatt av B. Perrin: Loeb Classical Library, London, 1918-1921.

Polybios. *Polybius: The Histories*, Vol. I, III, VI. Oversatt av W.R. Paton: Loeb Classical Library, London, 1927-2011.

Rathbone, D. "The census qualification of the assidui and the prima classis." i *De Agricultura. In Memoriam Pieter Willem de Neeve (1945-1990)*, red. H. Sancisi Weerdenburg et.al (1993). Amsterdam, pp. 121-152.

Rich, J.W. *Declaring War in the Roman Republic in the period of transmarine expansion*. Bruxelles: Collection Latomus, 1976.

Rich, J.W. "The Supposed Manpower Shortage of the Later Second Century B.C." i *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* (vol. 32), no. 3. pp 287-331. Franz Steiner Verlag, 1983.

Scullard, H.H. *Roman Politics, 220-150 B.C.*, Oxford, 1951.

Shatzman, I. *Senatorial Wealth and Roman Politics*. Bruxelles: Collection Latomus, 1975.

Shepherd, W. R. *Historical Atlas*. New York, 1964.

Staveley, E.S. *Greek and Roman Voting and Elections*. London: Thames and Hudson, 1972

Staveley, E.S. "The Reform of the Comitia Centuriata." i *The American Journal of Philology* (1953), vol. 74, No. 1, pp. 1-33.

Suetonius. *Suetonius: In Two Volumes*, Vol. I. Oversatt av J.C Rolfe: Loeb Classical Library, London, 1913.

Taylor, L.R. "Forerunners of the Gracchi." i *The Journal of Roman Studies* (1962), No. 52, pp. 19-27.

Taylor, L.R. *Party Politics in the Age of Caesar*. Berkeley, 1949.

Taylor, L.R. *Roman Voting Assemblies*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1966.

Taylor, L.R. "The Centuriate Assembly Before and After the Reform." i *The American Journal of Philology* (1957), vol. 78, No.4, pp. 337-354.

Thiel, J.H. *A History of Roman Sea-Power Before the Second Punic War*. Michigan, 1954.

Valerius Maximus. *Valerius Maximus: Memorable Doings and Sayings*. Oversatt av D.R. Shackleton Bailey: Loeb Classical Library, London, 2000.

Vanderbroeck, J.J. *Popular Leadership and Collective Behavior in the Late Roman Republic (ca. 80 – 50 BC)*. Amsterdam, 1987.

Walbank, F.W. *A Historical Commentary on Polybius*. Oxford: Clarendon Press, 1957.

Wallace-Hadrill, A. "Patronage in Roman society: from republic to empire." i *Patronage in the Ancient World*, red. A. Wallace-Hadrill (1989). London: Routledge, pp. 63-87.

Wallace, L.M. *Nonius' Marcellus Dictionary of Republican Latin*. St. Andrews, 2001.

Walsh, P.G. *Livy*. Oxford: Clarendon Press, 1974.

Wiseman, T.P. *New Men in the Roman Senate 139 B.C. – A.D. 14*. Oxford, 1971.

Witcher, R. E. "The extended metropolis : urbs, suburbium and population." i *Journal of Roman archaeology* (2005), No. 18, pp. 120-138.

Witcher, R. "Regional field survey and the demography of Roman Italy." i *People, land, and politics. Demographic developments and the transformation of Roman Italy, 300 BC-AD 14*, red. De Ligt og Northwood (2008). Leiden, pp. 273-305.

Wright Mills, C. *The Power Elite*. New York: Oxford University Press, 1956.

Yakobson, A. *Elections and Electioneering in Rome - A Study in the Political System of the Late Republic*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999.

Yakobson, A. "Petitio et Largitio: Popular Participation in the Centuriate Assembly of the Late Republic." i *The Journal of Roman Studies* (1992), vol. 82, pp. 32-52.

